

Dünden Bugüne
TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

TÜRKİYE
TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU

Dünden Bugüne
TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

YAYIN ADI
Dünden Bugüne TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

TÜRKİYE TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU ADINA SAHİBİ
DR. Bülent KATKAK

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Süreyya Atilla SAĞLAMÇUBUKCU

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Tülay TAŞDEMİR

EDİTÖR
Mehmet Taner KOLTUK

HAZIRLAYANLAR
Resul KÖSE - Nuran KOLTUK
Erdinç ŞAHİN - Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ

KATKIDA BULUNANLAR
Yrd. Doç. Dr. Ercüment BALCI - Doç. Dr. Mehmet TOPAL
Uzm. Saffet ÇALIŞKAN - Begüm YAVAŞ

FOTOĞRAFLAR
Ercan ARSLAN

SANAT YÖNETMENİ
Burak Hakan KARADİŞ
Güneş TURAN

TASARIM VE UYGULAMA
KATRE MEDYA FİLM VE PRODÜKSİYON

ISBN
978- 975- 7641- 63-6

BASKI
Ajans Es Görsel Sanatlar
www.ajanses.com
Sertifika Numarası: 44922

YAYIMLAYAN
TÜRKİYE TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU
Sanayi Mh. Seyrantepe Girişi / İstanbul
Tel: 0212 282 81 40 (6 hat) / Faks: 0212 282 80 42
www.turing.org.tr / turing@turing.org.tr

1. Baskı, Ağustos 2018, İstanbul 3000 adet
2. Baskı, Ekim 2019, İstanbul 3000 adet

© Dünden Bugüne TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI adlı kitabın yayın hakları Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na aittir. Bu eserin bütün hakları saklıdır. Tanıtım için yapılıcak kısa alıntıların dışında yayımcının yazılı izni olmaksızın hiç bir yolla çoğaltılamaz.

Dünden Bugüne

TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

TÜRKİYE
TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....7
ÖNSÖZ.....8
GİRİŞ.....11

GELENEKSEL ÇARŞI YAPILARINDA GENEL TANIMLAR

Han.....12
Bedesten.....14
Arasta.....16
Çarşı.....18

İSLAM KÜLTÜRÜNDE ÇARŞI

Cahiliye Devri Arabistan Pazar ve Panayırları.....19
İran ve Afganistan Pazarları.....25
Fatımiler Devrinde Pazarlar.....25

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇARŞI

Selçuklular'da Ticaret ve Pazar.....28
Eyyubiler'de Pazar.....30
Memlükler'de Pazar.....31
Ahi Teşkilatı.....33
Ahi Teşkilatında Denetim ve Ceza.....36
Eğitim Faaliyetleri.....36
Osmanlıda Ahilik.....37

OSMANLIDA TİCARET VE İSTANBUL ÇARŞILARI

Kapan Hanları.....44
İstanbul Çarşı-Pazar Hayatına Dair Bazı Uygulamalar.....49
Çarşı ve Pazarların Temizliği.....49
Çarşıların Güvenliği.....52
Esnaf ve Seyyar Satıcılar.....54
Çarşıda Adaba Uygun Hareket Tarzı.....56
Esnaf Vergilerinin Affı.....57
Çarşı ve Pazarda Ramazan Ayı Düzenlemesi.....59

SANAT TARİHİ AÇISINDAN İSTANBUL ÇARŞILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....61

DİPNOTLAR.....73
KAYNAKÇA.....76

TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

Aksaray Çarşısı....80
Arasta Çarşısı....90
At Pazarı....98
Avrupa (Aynalı) Çarşısı....104
Ayasofya Çarşısı....108
Bakırcılar Çarşısı....112
Çadırcılar Çarşısı....120
Çakmakçılar Çarşısı....124
Çiçek Pazarı....128
Çömlekçiler Çarşısı....134
Dökmeciler Çarşısı....138
Esir Pazarı....142
Eyüp Çarşısı....150
Fermeneciler Çarşısı....154
Fincancılar Çarşısı....158
Gedikpaşa Çarşısı....164
Hakkaklar Çarşısı....170
Hasırcılar Çarşısı....176
Kadınlar Pazarı (Siirt)....180
Kalyoncu Kulluğu....184
Kapalı Çarşı....188
Kuruyemişçiler Çarşısı....214
Kutucular Çarşısı....218
Küçük Pazar....222
Mahmutpaşa Çarşısı....228
Malta Çarşısı....232
Marpuççular Çarşısı....238
Mısır Çarşısı....242
Perşembe Pazarı....252
Sahaflar Çarşısı....260
Saraçhane Çarşısı....268
Sultanhamam Çarşısı....278
Tahmis Çarşısı....284
Tahtakale Çarşısı....290
Tiryakiler Çarşısı....302
Uzun Çarşı....306
Yelkenciler Çarşısı....314

İNDEKS....318

TÜRKİYE TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU
TTOK
1923

Takdim

6 Kasım 1923'te Reşit Saffet Atabinen tarafından kurularak Cumhuriyetin ilk kamu yararına çalışan derneği unvanını alan ve 94. yılını geride bırakırken turizm, eğitim, kültür, sanat ve tarih gibi pek çok alandaki örnek çalışmalarını devam ettiren Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, ülkemizin tarihi, mimari, kültürel ve turistik değerlerinin arttırılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla hazırladığı yayınlarına bir yenisini daha eklemektedir.

İstanbul'un fethinden sonra şehrin her iki yakasında kurularak tarih boyunca ticaretin ve günlük hayatın merkezi olan İstanbul çarşılarından 37 tanesini ele alan ve bu çarşıları lonca-esnaf teşkilatı çerçevesinde inceleyen "Dünden Bugüne Tarihi İstanbul Çarşıları" adlı kitabımız, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan birbirinden kıymetli belgelerle ve fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

Şehrin asırlar öncesine uzanan tarihinin yanında mimari değerlerine, kültürel, toplumsal ve sosyo-ekonomik hayatına da ışık tutarak, kaynak niteliği taşıyacağını düşündüğümüz bu eseri, siz değerli okuyucularımızın takdirlerine sunmaktan mutluluk duyuyor, emeği geçen herkese teşekkürlerimi arz ediyorum.

Saygılarımla.

Dr. Bülent KATKAK
Yönetim Kurulu Başkanı

ÖNSÖZ

Çarşı ve pazarlar han, bedesten, arasta, meydan gibi ister açık ister kapalı şekilde olsun binlerce yıldan beri sosyo-ekonomik hayatın en hareketli ve renkli taraflarını teşkil etmiştir.

Hayatımızın bir parçası olan bu çarşıların bazıları cıvıl cıvıl insan kalabalığından geçilmez iken bazıları ise az, fakat kendine mahsus müşterilerini beklemiştir. Çarşılar, toplum hayatına dinamizm veren oluşumlar şeklinde bir vazife görerek şehir hayatında önemli bir yer tutmuşlardır.

Türk-İslam kültüründe cami çevresinde oluşan çarşı, medrese, hamam, darüşşifa gibi yapılar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bunların hepsi hayatın içindeki kurumlar olup yan yana bulunurdu.

Türklerin hayatında çarşı-pazar kültürü yarı göçebe yaşantıdan beri binlerce yıldır vardı. Ancak Türklerin yerleşik hayata geçişi ve İslamiyetin kabulü ile birlikte çarşı-pazar kültürü cami çevresinde şekillenmeye başlamıştır. Açık çarşı diye tabir edeceğimiz pazarlar geçici olarak haftada bir ya da daha fazla da olsa yine cami çevresinde kurulmuştur. Kapalı pazarlar ise genelde caminin hemen yanıbaşında camiye gelir sağlamak üzere kurulan vakıf binalarının içinde teşekkül etmiştir.

Türklerin İstanbul'u fethi sonrasında şehri bir ticaret ve kültür merkezi yapmak için Fatih Sultan Mehmet, bedestenler yapılmasını istemiştir. Bu bağlamda Cevahir, Sandal ve Galata bedestenleri inşa edilmiştir. Bu bedestenlerden özellikle Cevahir ve Sandal bedestenleri etrafında oluşan dükkanlar şimdilerde Kapalı Çarşı diye tabir ettiğimiz bir ticaret kompleksini doğurmuştur. Osmanlı İstanbul'unda Suriçi, Galata ve Üsküdar bölgesi bir ticaret sitesi iken, Kapalı Çarşı etrafındaki oluşum daha fazla cazibe merkezi haline gelmiştir.

Çarşıdan Eminönü-Haliç sahiline kadar olan kısım, Mahmutpaşa'dan Tahtakale güzergahı yüzyıllar içerisinde hanlar ve dükkanların yapıldığı bölge olarak hem İstanbul hem de dünya ticaretinin merkezî yerlerinden birisi olmuştur. Öyleki bu ticaret bölgesinde dünyanın her yerinden (Uzakdoğu'dan, Orta Asya'dan, Afrika'dan, Avrupa'dan) getirilen mallar alınıp satılmıştır. Bu yönüyle çarşı bir Türk çarşısı olmaktan çıkıp uluslararası bir çarşı konumuna sahip olmuştur.

Bu çalışmada İstanbul çarşılarından 37 tanesi ele alındı. İstanbul çarşılarına girmeden evvel han, bedesten, arasta, çarşı kavramları üzerinde duruldu. Ardından İslam ve Türk kültüründe çarşı-pazar hayatının gelişimine dair bilgiler verildi.

İstanbul çarşılarının sanat tarihi açısından değerlendirmesi yapıldı. Çalışmamızın esas ayağını oluşturan İstanbul çarşıları T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan orijinal belgeler üzerinden değerlendirildi. Ardından her çarşı ile ilgili belgeler ve literatür üzerinden çarşının kuruluşu ile tarihi seyrine dair bilgiler eski ve güncel görsellerle zenginleştirildi.

Çalışmamız, Osmanlı İstanbul'unun sosyo-ekonomik hayatının aydınlatılmasına katkı sunacağı gibi bir imparatorluk şehri olan İstanbul hayatına, Osmanlı'nın bilinmeyen birçok yönüne dair gizemleri ortaya çıkararak Osmanlı kültüründen bir kesit sunacaktır.

Dünden Bugüne

TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

GİRİŞ

GELENEKSEL ÇARŞI YAPILARINDA GENEL TANIMLAR

Han

Han, kelime olarak Farsçadır. Kervansaray kelimesi yerine de kullanılmış olmasına rağmen mimari ve fonksiyon yönünden farklılaşmaktadır. Kervansaraylar genellikle yerleşim birimleri arasında olup bünyelerinde olan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar, şehirlerdeki hanlarda kısmen yahut tamamen kaybolmaktadır. Konstrüksiyon açısından da önemli farklılıklar vardır. Yollar üzerindeki kervansarayların, can ve mal emniyeti için yapılış tarzları bir kaleyi andırırken, şehir hanlarının kale gibi müstahkem hallerinin kaybolduğu görülmektedir.[1]

Osmanlı devrinde şehir içindeki han ve kervansarayların çoğu dışarıdan mal getiren tüccarın malı ve hayvanı ile konakladığı tesislerdi. Bunlar genellikle belirli bir esnaf veya tüccar grubunun toplu olarak barındıkları, zanaatkarların çalıştıkları mallarını sattıkları binalardı. Şu halde bir şehirde birçok tüccar ve esnaf-zanaatkar hanı olduğu halde yalnız bir bedesten vardı. Bu genellemenin tek istisnası İmparatorluğun başşehri olan İstanbul'dur. Burada ikisi şehrin merkezinde birisi de Galata'da olmak üzere üç bedesten inşa edilmiştir.[2]

Türk mimarisi içinde önemli bir yere sahip olan hanlar-kervansaraylar, insan-hayvan-yük üçlüsünün bir arada barındığı (konakladığı) yapılardır.

İstanbul'da Fatih Külliyesi'nde insan ile hayvan-yük ikilisi için ayrı işlevsel yapılar inşa edildiği görülür: İnsanlar için tabhâne (misafirhane), hayvan-yük ikilisi için kervansaray inşa edildiği görülür.

Bayezid Külliyesi ve Sultan Selim Külliyesi'nde de bu durum açıkça tekrarlanmıştır. II. Bayezid döneminden (1481-1512) itibaren Kapalı Çarşı bölgesi, kara ve deniz yollarının kesiştiği, ticari hayatın yoğunluğunun gittikçe arttığı bir bölge durumuna gelmiştir. Ancak 16. yüzyılda Kapalı Çarşı bölgesindeki han ve dükkanlarda ahşap konstrüksiyonun hakim olması bu yapıların zaman içinde harap olmalarını kolaylaştırmıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte 17. yüzyılda İstanbul'da ticari hayat da hareketlenmiş, özellikle Eminönü, Beyazıt arasında kalan bölgenin çehresini han ya da kervansaray adıyla inşa edilen yapılar oluşturmuştur.

Ticari hayatta önemli bir yere sahip olan diğer bir grup ise mal yapım-üretim hanlarıydı. Bekar Hanı (bekar odaları) adıyla da tanınan bu hanlardan Yolgeçen Odaları, Mercan Odaları, Cebehane Odaları, Hilalci Odaları gibi önemli hanlar, Mahmutpaşa ile Unkapanı arasındaki alanda yoğunlaşmıştı. Mal üretim hanları 18. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde inşa edilmiştir.

Çok sayıda örneği günümüze kadar gelen bu hanlarda bir avlu etrafında, revaklar gerisinde ocak nişli, pencereleri odalarla birden fazla kat düzenlemesi görülüyordu. Sokak tarafı cephelerde ise dükkân sıralarının yer aldığı, girişte taş konsollarla dışa taşan bir mescit mahallinin bulunduğu bu hanlarda ahır mahallinin yerini depo-bodrumlarının aldığı görülmektedir. [3]

Ali Paşa Han'ı iç odalarından.

Beyazıt Kapısı, Kapalı Çarşı

Bedesten

Günümüzde bedesten olarak kullanılan kelimenin bezzazistan veya bezistandan geldiği ileri sürülmüştür. Ahmet Vefik Paşa, bedesteni "*bez satılan bezzaz mahalli, akmişe-i nefise*[4] *satılan çarşı*" olarak tarif ederse de bezzaz Arapça'da "*bez satan*" demektir.[5] Devellioğlu'nun sözlüğünde ise: değerli eşya ve mücevherlerin alınıp satıldığı çarşı olarak tarif edilmektedir.

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra ikisi şehrin merkezinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten inşa edilmiştir. Bedesten başlangıçta ahşap olarak yapılan mütevâzı gözlerden ibaret dükkanlar arasında, şehrin alışveriş merkezi ortasında kâgir kitlesiyle yükselen bir yapı idi. Bu yönüyle bedesten Türk şehirciliğinde ticaretin özünü, çekirdeğini oluşturuyordu. Bazen bu dükkânların aralarına ticaret hanlarının da yapılması ile bedesten şehrin en can alıcı ticaret merkezi oluyordu.

Yangın felaketinden korunmak için bedestenlerin kâgir ve sağlam yapılar olarak inşa edilmeye başlanması özellikle değerli malları koruyabilme bakımından daha emniyetli olmasıyla açıklanabilmektedir. Buralarda tüccarın kıymetli malları dışında çarşı esnafının, tüccarın kasaları, evrakları, defterleri, loncaların belgeleri muhafaza ediliyordu. Tüm bunlardan hareketle bedestenin, çarşı ve endüstri mahallelerinin bir nevi çekirdeğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Çarşılar bunun etrafında biçimleniyor, yakınına tüccar hanları yapılıyor veya önceden yapılmış olanlar yayılan sınırlar içinde kalarak aralarda iki kenarında dükkanlar olan sokaklar meydana geliyordu. Bu gelişme Kapalı Çarşı'nın doğuşunun da nasıl meydana geldiğini açıklıyor. Yangınlar yüzünden ahşap dükkanlar kâgire dönüştürülmüş,ortadaki yolun da üstü yine kâgir tonozla örtülmek suretiyle Kapalı Çarşı

Kapalı Çarşı'nın üst çatıya ait eski görünümü.

oluşturulmuştur. Bu şekilde bedestenler Kapalı Çarşı'nın içinde kalmıştır. İstanbul'un iki bedesteninin etrafında Paçavracı, Sarnıçlı, Ali Paşa, Camili, Çuhacı, İç ve Dış Cebeci, Yağcı, Rabia, Baltacı, Sorguçlu, Yolgeçen, Sepetçi, Bodrum, Astarcı, Pastırmacı, Mercan Ağa, Perdahçı, Kızlarağası, İmameli, Tarakçılar, Zincirli, Kebeci, Esirpazarı vb. hanlar ve birçok çarşı yapılmış, bunların bir kısmı da çarşının içinde kalmıştır.

Klasik biçimiyle Osmanlı devri bedesteni bir Türk yapı biçimidir ve Türk mimarisindeki köklü bir yeri olan çok kubbeli ulu cami tipinin dini olmayan bir işe tahsis edilmiş örneğidir. Bedesten, Osmanlı devrinde ortaya çıkmış bir ticari yapı çeşididir. 15. ve 16. yüzyıllarda çok sayıda inşa edilmiş, 17. yüzyılda da sadece münferit ve mütevazı örnekler halinde pek az sayıda yapılmıştır. Şam'daki Esad Paşa Hanı ise 18. yüzyılda eski Türk bedesten mimarisinin ilhamı ile yerli üslupta meydana getirilmiş son bir uygulamadır. Bedesten aynen ulu[6] camiler gibi kubbeli eşit birimlerin çoğaltılması suretiyle düzenlenen bir yapıdır.

Osmanlı yapımı başlıca bedestenleri alfabetik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

Amasya, Ankara, Bayburt, Bergama, Beyşehir, Bursa, Edirne, Ereğli (Konya), Filibe (Plovdiv), Galata (İstanbul), Gelibolu (Çanakkale), Isparta, İstanbul-Büyük Bedesten (İç Bedesten), İstanbul-Yeni Bedesten (Sandal Bedesteni), İştib, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Konya, Manisa, Mardin, Merzifon (Amasya), Saraybosna (Sarajevo), Selanik, Serez, Sofya, Şam, Şumnu (Kolarovgrad), Tekirdağ, Tire, Tokat, Trabzon, Urfa, Üsküp (Skopje), Vezirköprü, Yanbolu, Yenişehir (Larissa), Zile (Tokat).[7]

Arasta

Türkçe'ye Farsça'dan geçtiği sanılan arasta kelimesi önceleri *"ordugâhta kurulan pazar"* anlamında kullanılmış. Ârâsten: tanzim etmek, sıraya koymak; çekidüzen vermek, süslemek masdarından gelen arasta kelimesi Farsça'da *"çarşı"* anlamında kullanılmaktadır.

Türkçe'de bu anlamda kullanılması, dükkânların sıralı biçimde dizilmiş olmasından veya ordugâh pazarlarının askeri disiplin içinde *"tanzim edilmiş satış"* yapmalarından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Arastalar sonraları değişik esnafın da karışmasına rağmen genelde aynı malın ticaretini yapan dükkânlardan oluştuğu için baharatçılar, terlikçiler, kürkçüler arastası gibi isimlerle anılmışlardır. [8]

Bir yerleşme yerinde bir vakıf binasına gelir sağlamak ve eğer bu vakıf eser bir cami ise cemaati oraya çekmek için böyle vakıf eserlerin yakınlarına veya uzaklarına da çarşılar kurulmuştur. Arasta kelimesi bu çeşit çarşıları ifade etmek için de kullanılıyordu.

Osmanlı devrinde Türk mimarisinde basit veya daha karmaşık yapıda çarşı tesisleri yani arastalar meydana getirilmiştir. Bunların bir veya iki sıra dükkânlı olanları bulunduğu gibi bazı arastalar cami veya bir başka hayır binasının genel düzenlemesinin bir parçasını meydana getirirler; hatta bazen de bu hayır binasının alt katını teşkil etmek suretiyle doğrudan doğruya onun mimârî bünyesinde inşa edilmiş olurlar. [9]

Arasta Çarşısı'nın eski giriş kapısı görünümü

Arasta Çarşı'nın yeni giriş kapısı görünümü.

Bugün mevcut olan arastaların tamamı kâgir olup sokak kısımları genelde tonoz vaya ahşap çatı ile örtülüdür.

Kapalı tip arastalarda dükkanların açıldığı sokağın iki ucunda ve bazen ortalarında birer kapı, tonazlarında veya duvarlarında da genellikle birer küçük pencere bulunmaktadır. Edirne Selimiye ve Payas arastalarında görüldüğü üzere bazı arastalarda, çarşı esnafının dürüst iş yapacaklarına dair sabahları yemin ettikleri bir de dua kubbesi vardır. Kapalı arastalar bu mimarileriyle bedestenlere benzerlerse de bunların mahzen veya kiler hücreleri bulunmaz. Diğer taraftan, bedestenlerin değerli kumaş veya mücevherat gibi emtianın alınıp satıldığı, hatta banka hizmetlerinin verildiği yerler olmalarına karşılık arastalar, onlara nazaran daha az önemli malların ticaretinin yapıldığı yerlerdir. Bedestenlere göre daha küçük boyutlarda yapılan ve onlardan farklı olarak genellikle tek sokaktan ibaret bulunan arastaların uzunlukları, Lüleburgaz'daki örnekte görüldüğü üzere bazen 250 metreye yaklaşmaktadır.

Arastalarla bedestenler arasındaki ortak ve benzer yanlar sebebiyle daha sonraki devirlerde bu çarşılar halk arasında *"bedesten"* veya *"kapalı çarşı"* adlarıyla anılır olmuştur. Edirne'de Selimiye, İstanbul'da Sultan Ahmed ve Süleymaniye camilerinin arastaları ile Mısır Çarşısı (Yeni Cami'nin arastası) belli başlı arastalardır. [10]

Çarşı

Üstü kapalı pazar yerlerine verilen isim için Osman Ergin: Farsça çâr-sü (dört taraf) kelimesinden türediğini belirtmektedir. *"Farsça lügatlar bu tabiri türlü türlü tarif ederler. Bunlar arasında Burhân-i kâti "dört pazara münsa'ib olan mevkidir." demekle, kelimenin en doğru tarifini vermiş oluyor. Fars dilinde üstü kapalı alım-satım yerlerine bâzâr denildiği ve bu tabir garp dillerine de geçmiş bulunduğu halde, bu kelime yerine sonraları çarşı tabiri kâim olmuştur."* diye tanımlamaktadır.

Bu tanımın ardından örnek olarak İstanbul'daki büyük çarşının başlangıçta bez satılmak için yapılmış bedesten binasının bir çarşı manzumesinin ortasında oluşu, dört tarafa açılır kapıların bulunuşu ve bu dört kapının açıldığı taraflarda bez ve her türlü giyim eşyası ile ilgili birçok dükkanın sıralanışı, *"bedestenin dört tarafındaki dükkanlar"* manasında çarşı tabirinin ortaya çıkmasına sebeb olduğunu, yine Fatih'in Arapça vakfiyesinde çarşı tabiri yerine *"al-cavânib al-arba'a"* tabirlerinin kullanılmasının çarşının tam karşılığı olduğunu ifade etmektedir. [11]

Semavi Eyice çarşıyı; alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkanların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelen bir yerleşim yerinde kendiliğinden ortaya çıkan ya da bir vakıf binasına gelir sağlamak ve eğer bu vakıf eser bir cami ise cemaati oraya çekmek için vakıf eserlerin yakınlarına veya uzaklarına inşa edilen yapılar olarak tarif etmektedir.[12]

Kapalı Çarşı'da Terpuşçular ve Kavukçular sokağından bir görünüm.

İSLAM KÜLTÜRÜNDE ÇARŞI

Şehirlilerin günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları küçük pazarlara Arapça'da süveyka, Farsça'da bâzârce, Türkçe'de pazarcık denir. Uzak mesafelerden getirilen malların alınıp satıldığı ve yılın belirli dönemlerinde kurulan büyük pazarlar için Türkçe'de panayır, Arapça'da sûk kullanılmıştır. İki pazar sokağının kesişmesiyle oluşan dört yol ağzına, çarşı adı verilmiştir. Pazarlar merkezî pazar, perakende pazarı, semt pazarı, taşra pazarı, ziyaretgâh pazarı, ordu pazarı gibi sınıflara ayrılmaktadır.

Genellikle büyük şehirlerde oluşturulan ve her gün açılan merkezî pazar ile perakende pazarı arasında sıkı bir ilişki vardır. Perakende pazarı genelde küçük şehirlerde doğrudan tüketiciye yönelik satışların yapıldığı geleneksel alışveriş bölgesidir. Şehirlerde belli bölgelerin günlük ihtiyaçlarını karşılayan, haftada bir-iki defa kurulan küçük satış alanlarına semt pazarı denilmiştir.

Bazı şehirlerde sur içinde semt pazarına rastlanmazdı; buralarda şehir kapılarının dışında açılan taşra pazarı, kırsal kesim için semt pazarı işlevi görürdü. Bunun örnekleri Dımaşk, Bağdat, Halep, Kayrevan, Kandehar ve Şiraz'da bulunurdu. Taşra pazarlarında el değiştiren malların kısa süreliğine depolanması için basit hanlar vardı.

Ordu pazarı ise özellikle askeri birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla karargahların yakınında düzenli ya da geçici olarak kurulurdu.

Cahiliye Devri Arabistan Pazar ve Panayırları

İslamiyetin doğduğu şehir olan Mekke, çevresinde panayırların düzenlendiği önemli bir ticaret merkeziydi. Şehrin ekonomisi bu panayırlara o kadar çok bağlıydı ki ticaret kervanları şehir pazarına indiği zaman törenlerle karşılanırdı. Ticaret kervanları Suriye ve Yemen'e kadar seferler tertip ederdi. Özellikle hac mevsiminde panayırlar peş peşe kurulurdu. Haram aylar adı da verilen bu dönemde tüm düşmanlıklar askıya alınırdı.

Araplar arasında çok yaygın bir adet olan kan davalarının ticareti kösteklemesine müsaade edilmezdi. Panayırlarda ticari toplumsal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirilir, ticaret yapılır, akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilaflar çözüme kavuşturulurdu. Bu panayırlardan en meşhuru neredeyse bütün Arap kabilelerinin katıldığı ve çok uzak mesafelerden çeşitli malların getirildiği Ukaz'dı. Arap yarımadasında Hac mevsimi dışında da panayırlar kurulurdu.

Mevsimlik panayırlar İslam Devleti'nin hakimiyeti altında önemini yitirerek İslam ülkesinde iç güvenlik sağlandığından bu panayırlara ihtiyaç kalmamıştır.

Mısır Çarşısı'ndan bir görünüm.

İslam Devleti'nin ortaya çıktığı Medine şehrinde mevcut pazarlar müşrik ve Yahudilerin kontrolünde olduğu için Hazreti Peygamber Benî Sâide bölgesinde bir alanı Müslümanlar için pazar yeri olarak tahsis etmiştir. Resulullah yeni pazar için bazı kurallar koymuştu; pazardan vergi alınmayacak ve sâbit yerler edinilmeyecekti. Cahiliye pazarlarının çoğunda bir çeşit pazar vergisi alınırken Hazreti Peygamberin Ukaz panayırlarında vergi alınmaması örneğini uyguladığı görülmüştür. Bununla birlikte bazı vergiler kolaylık sağlaması hasebiyle pazarda toplanırdı. Hazreti Peygamber, pazar yerlerinin sahiplenilmemesi kuralının ihlaline yönelik bazı teşebbüsleri önleyerek imtiyazlı bir sınıfın türemesini engellemiştir. Sonraki dönemlerde de aynı teşebbüsler olmuşsa da Dört Halife döneminde aynı kararlılık sürdürülmüştür. İslam hukukçularına göre umumun pazar yerlerinden yararlanması kamu hukukuyla ilgili bir husustur. Umumi yollar, meydanlar, pazar yerleri gibi herkesin yararlandığı kamu mekanları devletin tasarrufu ve denetimi altındadır.

Asr-ı saâdet'te pazarlarda ürün çeşitliliğine göre ayrı yerler tahsis edilmiştir. Dükkân sahiplerinin pazar sokaklarını işgal etmeleri, kirletmeleri ve gelip geçenlere zarar verecek atıklar atmaları yasaktı.

Pazardaki işlemlerin dini kurallara ve örfe uygun olarak yapılması istenmiş, Hazreti Peygamber pazar işlemlerinde faizi, karaborsacılığı, simsarlığı, haksız kazancı yasaklamıştır. Medine'den başka Mekke'deki pazarlarda, Ramazan bayramında çadırlar kurulur, dükkânlar geceleri aydınlatılır ve sabaha kadar eğlenilirdi.

Hz. Ömer devrinde Irak ve Mısır'ın fethinden sonra yeni kurulacak Basra, Kûfe, ve Fustat gibi garnizon şehirlerinin etrafı merkezinde cami ve genellikle pazar yeri için bir yer belirlendikten sonra yapılaşmaya açılmıştı. Hz. Ömer döneminden itibaren İslam devletinin Arap yarımadasından çıkarak günümüzdeki İran, Mısır'a kadar olan coğrafyanın Müslümanların eline geçmesiyle birlikte Ortadoğu'da ticaret canlanmıştı. Havzanın bir ucundan diğer ucuna uzanan pazarlar, kervan yollarıyla adeta birbirine zincirle bağlı gibi gözüküyordu. Büyük pazarların iki özelliği vardı. Pazarlar halkın ihtiyaçlarının karşılanması için getirilmiş olan ürünlerin toplandığı yerlerdi ve bu pazarlardan küçük pazarlara toptan satış yapılırdı.

Pazar yerinin yapısal özelliği ihtiyaçlara, şehir planlaması ve mimarlık ilgisine, iklim koşullarına ve bölgenin ürünlerine göre şekillenirdi. Pazarlar şehir hayatında ticaretin ve haberleşmenin odağı idi. Yeni kurulan şehirlerde hükümet konağı ve ulu caminin yer aldığı merkezden sur kapısına doğru uzanan bazı caddeler boyunca sıralanmış çeşitli meslek gruplarının benzer nitelikteki dükkanlarından ve imalathanelerinden oluşan pazarlar önemli işlevler görürdü.

Cadde boyu uzanan pazarlar haricinde şehirde kaysâriyye (bedesten), han (kervansaray), fundûk (saray-han), vekale, rab' gibi isimlerle anılan tek veya birkaç katlı ticarethaneler bulunurdu. Toptan ticaretle uğraşan tüccar genellikle mallarını fundûk (Mağrib, Tunus), han (Türkiye ve Suriye) vekale (Mısır, Tunus), semsere (Yemen) ve saraylara (İran, Afganistan) indirerek aracılara ya da perakendecilere satardı. Pazar bölümleri merkezden çevreye doğru çok defa ekonomik güçlerce belirlenen bir düzene tabiydi. Şehir içinde pazarların ve pazar bünyesindeki dükkanların konumuna göre kıymetlerinin değişmesinde müşteriler önemli rol oynardı. Yoğun müşteriye sahip ana caddelerde ağırlıklı olarak perakendeciler konuşlanır, trafiği daha seyrek olan ara cadde ve sokaklara ise zanaatkârlar yerleşirdi. Dolayısıyla cami, köprü, iskele ve sur kapılarının yakınındaki yerler pazarın revaçta olan kesimleriydi. Toptancılar nisbeten sakin caddelerde ve kalabalıktan uzak hanlarda bulunurdu. Pazarlar, meslek veya müşteri odaklı düzenlenirdi.

Belli meslek erbabının bir yere kümelenmesinde muhtemelen din, ırk ve hemşehrilik bağı da rol oynardı. Mesela kuyumculuk ve sarraflık genellikle Yahudi ve Hristiyanların tekelindeydi. Bilhassa dışarıdan gelen yabancı tüccarların yoğun olduğu pazarlarda sarraflara ihtiyaç artardı. Pazarın camiye en yakın kısmında sahaflar, mücellitler, attarlar, şekerlemeciler, kandilciler, mumcular, dericiler, terlikçiler, kürkçüler, mücevheratçılar, kuyumcular gibi meslek erbabı toplanmıştı. Kadınlara mahsus malların sunulduğu bölüm de bunların yakınında bulunurdu; burada kadın giyimi, parfümeri ve oyuncaklar satılırdı. Kullandıkları ocaklar dolayısıyla yangınlara yol açabildikleri ve gürültüye sebebiyet verdikleri için bakırcı, demirci, marangoz, doğramacı gibi meslek erbabı, şehrin kenar mahallelerine yerleştirilirdi. Kale kapısı civarında ise saraçlar ve silahçılar konuşlanırdı. Taşradan kolayca ulaşılabilecek kesimlerde köylü, bedevi, göçer, kervancı kitlesine hitap eden keçe, urgan, kepenek, çadır, koşum takımı heybe, kap kacak gibi şeylerin satıldığı pazarlar kurulurdu. Kırsal kesimin ürünleri şehrin kenar semtlerindeki açık pazarlarda veya -özellikle çabuk bozulan ürünleri- seyyar satıcılarca sokaklarda satılırdı. Ayrıca çırpıcılar, boyacılar, sepiciler, sepetçiler, çömlekçiler, meyve toptancıları, celepler, kasaplar, barutçular, inşaat malzemecileri gibi çevreyi kirleten veya güvenlik riski taşıyanların yanı sıra geniş sergi alanlarına ya da akarsu kaynaklarına ihtiyaç duyan bazı meslekler şehir dışını mekan tutardı.

İslam devletinde genellikle Müslümanlar ve gayrimüslimler barış ve uyum içinde iş yaparlardı. Pazar kutlamaları da çeşitli vesileler ile ilgi odağı haline gelirdi. Örneğin Fatımiler devrinde caddeler ve pazarlardaki binalar kandillerle aydınlatılır, kaysâriyyeler süslenir böylelikle halk geceleri de alışveriş yapabilirdi. Pazarcıların özellikle esnaf teşkilatları aracılığı ile bir toplumsal dayanışma içinde bulunduğu, bu kurumların bünyesindeki yardımlaşma sandıklarının zorda kalan mensuplarına önemli destekler sağladığı bilinmektedir.

Aynalı Çarşı'dan bir görünüm.

Mahmutpaşa Yokuşu'nun üstten eski görünümü

İran ve Afganistan Pazarları

İran'da uzun mesafeli ticaret, toptan ve perakende satışın yanı sıra para işlemlerinin de yapıldığı alan ve binaların birleşimine *"bazar"* adı verilirdi. Avlulu küçük yapılar veya etrafında perakendeci dükkanlarının sıralandığı üzeri kapalı dehlizlere ise *"timçe"* denirdi. İran pazarı içinde meydan, cami, medrese, türbe, hamam ve diğer kamu binalarının da bulunduğu dükkan, pasaj ve hanlardan (saray)oluşan bir kompleksti.

Eski İran'da her iki tarafında imalathanelerin yer aldığı sokaklar vardı. Ancak dükkanlar, kervansaraylar ve diğer iş yerleriyle kuşatılmış sokaklar kombinasyonu, İslam medeniyetinin Müslüman beldeler arasındaki uzun mesafeli ticaretin yoğunlaştığı 1000 yılına doğru ortaya çıkan bir ürünü gibi görünmektedir.

Afgan şehirlerinin geleneksel ana arterlerini teşkil eden örtüsüz pazar sokakları komşu Hint şehirlerindeki pazar yapılarını andırırdı. Pazar, İran kültür alanı içindeki şehirlerin ticaret merkezi olmasının ötesinde dini, siyasi ve içtimai unsurları da içeren çok önemli bir kurum olagelmiştir. İdari, dini ve ticari üç ana işlev İslam'dan önce ve sonra İran şehrinde iç içe geçmişti.[13]

Fatımiler Devrinde Pazarlar

Fatımiler döneminde Mısır, Abbasi hilafetinin merkezi Bağdat'taki siyasi istikrarsızlık sebebiyle ticari açıdan önem kazanmış, Irak ve Körfez bölgelerinden yapılan göçler neticesinde Fustat ve İskenderiye gibi şehirlerin nüfusu artmıştı. 10. yüzyıl sonlarında Fustat'ı ziyaret eden Makdisi, Amr b. As Camii etrafındaki çarşıların İslam dünyasının hiçbir yerinde bulunmadığını kaydeder.

11. yüzyıla doğru ise Mısır'a giden ve Kahire çarşıları hakkında ayrıntılı bilgi veren Nasır-ı Hüsrev, Amr b. As Camii'nin kuzeyinde yer alan çarşıda fildişi, kaplumbağa kabuğu, cam eşyalar gibi nadir malların satıldığını, pazar esnafının dürüst olduğunu, hile yapan tüccarın bir deveye bindirilip halka teşhir edildiğini anlatır.

Fatımiler devrinde kurulan pazarlar arasında Sûkuşşemmain ve Sûkubeynelkasreyn gibi büyük çarşılar bulunmaktaydı. İbn Dokmak ve Makrizi'nin Kahire çarşılarıyla ilgili olarak kaydettiği bilgilerden Fatımiler döneminde kuruluşundan itibaren Kahire pazarlarının meslek esasına göre teşekkül ettiği ve esnafın arif adı verilen liderlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Aynı devirde uluslararası ticaretin başlıca merkezlerinden Dimyat ve Fustat ile İskenderiye arasında yoğun bir ticaret sirkülasyonu vardı. Fustat'ta yabancı tüccarların kaldığı hanlar bulunmaktaydı. Şehirde bütün tüccarların *"vekilü'ttüccar"* adı verilen bayileri mevcuttu. [14]

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇARŞI

Türkler, medeniyet tarihinin doğduğu ve geliştiği Asya kıtasında tarih sahnesine çıkmış bir millettir. Doğuda Kingan Dağları, Batıda Hazar Denizi, Güneyde Hindikuş Dağları, Kuzeyde ise Sibirya ile çevrili olup Anadolu'nun yaklaşık yedi katı büyüklüğündeki bir coğrafyada yaşayan Türkler, yaşam şekli olarak yarı-göçebe yaşantı içerisinde genelde hayvancılıkla uğraşmış olsa da su kenarlarında ziraat yapmışlar, Uzakdoğu'dan Anadolu'ya kadar uzanan ticaret yolları üzerinde de ticari faaliyet içerisinde bulunmuşlardır.

Arkeolojik açıdan Orta Asya'daki eski Türk şehirleri Yunan ve Roma medeniyetleri kadar incelenmediğinden, eski Türk şehirlerinin meydan ve pazar yerlerine ait fazla malumât yoktur. Birkaç arkeolojik araştırma neticesinde bulunan eşyalar genellikle dekoratif sanatlara ait olup, eski Türkler yapı malzemesi olarak Asurlular ve İranlılar gibi daha ziyade pişmiş tuğla kullandıklarından, dış etkenler ve harpler bunlardan hemen hemen hiçbir eser bırakmamıştır. [15]

Hun Türklerinin M.Ö. 3. yüzyılda Orta Asya'da devlet kurarak güvenlik ortamını sağlamasıyla birlikte bu coğrafyada ve Türkler arasında ticaretin yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir. Özellikle Çin'den Anadolu sahillerine kadar uzanan İpek Yolu'na bu ticaret yolundan elde edilecek ekonomik avantajlara sahip olmak, başta Hun Türkleri olmak üzere ardından gelecek diğer Türk devletlerinin de en büyük arzularından biri olacaktır.

Hunların ardından Türkleri Orta Asya'da tekrar bir bayrak altında toplamış olan Göktürkler; tarım ve hayvancılık kadar ticaretle de uğraşmışlar, hatta ticaretin engellenmemesi için Bizans ve Çin devletleriyle de anlaşmışlardı. Bu politika Orta Asya şehirlerini de geliştirmişti.
Göktürklerin yıkılmasının ardından Arap istilası Türklerin Müslüman olmasıyla sonuçlanmış ve bu durumun gerektirdiği siyasî, içtimai ve iktisadi oluşumlar ortaya çıkmıştır. İslam hakimiyetinden sonra ticaret bölgeleri ve pazarlar genişlemiş, ticaret yolları çeşitlenmiş ve ticari ürün çeşitliliği çoğalmıştır.

Göktürklerin yerine geçmiş olan Uygurlar döneminde altın, gümüş ve bakır maden işçiliğinin, kâğıt ve kumaş imalatının gelişmiş olması bilinen gerçeklerdir. İslamiyet Ortadoğu'da olduğu gibi İran ve Türkistan coğrafyasında da değişik kültürleri kaynaştırmıştır. Abbasiler döneminde ise büyük bir medenî hamle gerçekleştirmiştir. Mamur edilmiş şehirlerde yüksek bir kültür hayatı yaşanıyordu. Semerkant, Buhara ve Harizm şehirlerinde üretilen yünlü ve pamuklu kumaşlar, Buhara halıları, Semerkand madeni eşyaları buradan İslam ülkelerine ihraç edili-

Sarayburnu'ndan Tarihi Yarımada ve Haliç (Melling)

yordu. Türkistan, Doğu ile İslam dünyası arasında büyük ticaret yolları üzerinde bir transit ticaret bölgesi idi ve bu yollar üzerinde kervansaraylar bulunuyordu.[16] Ancak coğrafyadaki ticari ve kültürel canlılığı sekteye uğratan gelişme, 13. yüzyıl başlarında Moğolların tarih sahnesine çıkışı olmuştur.

Selçuklularda Ticaret ve Pazar

Büyük Selçuklular devrinde Horasan, Harizm ve Maveraünnehir'de çok sayıda pazar bulunmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri Merv'de sebze, meyve ve ekmek satan çarşılarla ulu caminin yakınında tahıl pazarı mevcuttu. Nişabur ve Herat gibi şehirlerde saraçların ıtriyat, ip ve köle tacirlerinin faaliyet gösterdiği özel sokaklar vardı. Selçukluklar çarpışmalar esnasında harap olan İran şehirlerini yeniden inşa etmişler ve buralarda ticari hayatın gelişmesi için çalışmışlardır. Tuğrul Bey, İsfahan'ı zaptettikten sonra (443/ 1051) şehirden üç yıl boyunca vergi alınmamasını emretmişti. İsfahan'ın Selçuklular tarafından ele geçirilmesinin hemen ardından buraya gelen Nasır-ı Hüsrev, şehrin sarraflar çarşısında 200 sarraf gördüğünü ve Ko-Tıraz mahallesinde elli kervansaray ve bu kervansaraylarda pek çok tüccarın bulunduğunu söyler.

Malazgirt Savaşı sonrası kapıları Türklere açılan Anadolu'da Türkiye Selçukluları döneminde ticarete önem verildi. Bu amaçla özellikle liman şehirleri fethedildi ve yapılan kervansaraylar vasıtasıyla bu şehirler birbirine bağlandı. Bu kervansaray ve hanların birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dönemde yoğun ticaret kervanları Türkistan, Harizm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinde seferlerini emniyet içinde yapıyordu. Birçok konuda Gaznelileri örnek alan Selçuklular kervanları teşkilatlandırmak, askeri muhafızlar idaresinde emniyet altına almak hatta malları zarara uğrayan tüccarların zararını tazmîn etmek konusunda Gazneli geleneklerine bağlı kalmış ve bu gelenekleri geliştirmiştir. Selçuklular bu usulü bilhassa Anadolu'da daha çok ilerlettiğinden iktisadi faaliyetlerin gelişmesine ve ülkelerarası ticaretin daha da artmasına sebep oluyordu. Kervan yollarının kesilmesi ve tüccarların mallarının zarara uğraması sultanların askeri seferlerine de neden olmaktaydı. [17]

Türkiye Selçukluları da Büyük Selçuklular gibi ticari faaliyetlere önem vermiş, sultanlar siyasetlerini ve askeri faaliyetlerini iktisadi gayelere göre ayarlamışlardı. Doğrusu Selçuklu sultanlarının Karadeniz ve Akdeniz limanlarındaki Antalya, Sinop, Alaiye, Suğdak gibi liman şehirlerini fethetmesi, buralara Türk tüccar ve sermayedarları naklederek ithalat ve ihracât müesseseleri kurmaları, Latinlerle ticaret muahedeleri yapmaları ve çok düşük gümrük tarifesi tatbik etmeleri hep ticareti teşvik etme gayesine yönelik politikalardandı. Ticaret yolları üzerinde malları zarara uğrayan tüccarın zararını tazmîn etmek iktisadi olduğu kadar içtimai ve medenî cepheleri ile çok büyük bir ehemmiyet arzetmekteydi.

Devlet, kervan kafileleri başına *"Serhayl"* adıyla bir idareci, Rahdar veya Tutgavul kumandasında bir muhafız kıtası tayin etmek suretiyle kervanları emniyet altında idare ediyordu. Bu mühim tedbirler yanında Anadolu'nun kervan yolları üzerinde dizilen ve her konak yerinde (menzilde) inşa olunan azametli kervansaraylar hala ziyaretçileri hayran bırakmakta, hele onların iç teşkilatı ve hizmetleri ise medeniyet tarihinde daha fazla hayranlık veren bir hususiyet göstermektedir. Her türlü ihtiyaç düşünülerek inşa olunan bu muhteşem abidelerde yolcular, hayvanlarıyla birlikte, üç gün meccânen kalmak ve yemek yeme imkânlarına sahip oluyor; hastalar tedâvi ediliyor ve hattâ fakir yolculara ayakkabı dahi veriliyordu. Büyük kervansaraylarda hastahane, mescid, tabip ve ilaç bulundurulması da bunların medeni ve içtimai teşkilatını anlamak bakımından dikkate şayandır. Sultanlar ve vezirler tarafından yapılan ve zengin vakıfları bulunan bu kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, Müslüman ve Hristiyan farkı gözetilmeden bütün yolcuların müsavi muameleye tabi tutulacağına dair vakfiye şartnameleri, yolcuların gıdası icin vakıf koyun sürüleri ve geniş bir memur ve müstahdemler kadrosu bulunması, Selçuklu Türkiyesi'nde dini, ictimai ve insani duyguların ne derece yüksek bir seviyede bulunduğuna güzel bir misaldir. Bu yüksek medeniyet eserleri kervanların emniyeti bakımından da çok mühimdir. Gerçekten büyük kervansaraylar, kale gibi, müstahkem duvarları, burçları ve demir kapıları ile zengin emtia taşıyan kervanlara, aynı zamanda, emin bir sığınak vazifesi görüyorlardı. Bir Moğol kumandanının Aksaray yakınında bulunan Sultan hanına sığınmış bir Türk beyini orada, 20.000 asker ile, iki ay kuşatıp teslim alamaması kervansarayların, istirahat için olduğu kadar, emniyet bakımından da ne derece müstahkem müesseseler bulunduğunu göstermeye kâfidir. Milletlerarası ticaretin bu gelişimi, zirai ve sınai üretiminin artması sayesinde Selçuklu Türkiye'si çok yüksek bir iktisadi seviyeye ulaştı ki bugün hala her yerde ziyaretçileri memnun bırakan abideler bu durumu meydana koyan en güzel maddi delillerdir. Bu iktisadi gelişme ile eşit olarak Anadolu şehirleri çok büyümüş; Konya, Sivas, Kayseri gibi merkezler çok genişlemiş surlarını aşmış; Antalya, Sinop, Erzurum, Malatya, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Gülşehir, Gümüş, gibi birçok şehir Türkler tarafından kurulduğu gibi tamamıyla harap olan şehirler de yeniden inşa edilmiştir.[18]

13. yüzyıl başlarında Konya'da eski ve yeni çarşı bulunmaktaydı. Eski çarşının 1190'da Haçlılar tarafından yıkılmasının ardından çarşı, tekrar inşa edilerek canlandırıldı. Eskiçarşı, Alaaddin Camii'nin yakınında olduğu için Sûkulcâmi diye adlandırılmıştır. Şehrin gelişimine paralel olarak yanına bir çarşı daha açıldı. Bu iki çarşıda birçok ticaret ve zanaat erbâbının dükkânları vardı.

Anadolu Selçukluları döneminde bölgenin en büyük köle pazarı Sivas'taydı. Karadeniz'in kuzeyinden getirilen köleler bu pazarda el değiştirerek Suriye ve Mısır'a götürülürdü.[19]

Selçuklu Türkiye'sinin milletlerarası iktisadi faaliyetlerden en çok gelir getireni transit ticarettir. Bu ticaret kervanlarla yapılıyordu ve başlıca kervan yolları:

a. Antalya ve Alaiye limanlarından gelen bir anayol, Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a;
b. Bu yolun Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan bir kolu Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya;
c. İstanbul-İzmit-İznik-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Haleb-Şam üzerinden Mısır'a;
d. Halep'ten ayrılan bir kol Kilis-Nusaybin-Musul-Bağdat ve Basra'ya;
e. Antalya ve Alaiye'den gelip Konya üzerinden Kuzey'e çıkan bir yol Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden denizden Kırım'a ulaşıyordu.

Bundan başka Avrupa-İlhanlı ticaretinde Yumurtalık-Sivas-Tebriz yolu çok önemliydi. Bütün ticaret yollarında sürekli işleyen kervanların güvenliklerini sağlamak amacıyla devlet bir kervansaray şebekesi oluşturmuştur. 1243'ten önce bunların sayısı 40 kadardı. İlk kervansaraylar II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında yapılmıştı. Moğol döneminde bunlara yenileri eklenmişti. 13. yüzyıl ortalarında sadece Kayseri-Sivas yolunda 20 han (kervansaray) vardı.[20]

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ticari faaliyetler hanlarda, meydan pazarlarında ve çarşılarda cereyân ediyordu. Kapalıçarşılar, Selçuklu ticaretinde de önem taşımış özellikle toptan ticarette hanların ayrı bir yeri olmuştu. Her cins mal için ayrı ayrı hanlar vardı. Tüccar, pirinççiler hanı, pamuk hanı, meyve hanı gibi hanlarda bu ürünlerin alım satımını gerçekleştiriyordu. Şehir surlarının dışında kalan hanlar ise transit yolcu ve tacirlerin konaklamaları amacıyla kullanılırdı. Bunlar kervansaray özelliği taşırdı. Kapalı veya açık çarşılardaki esnaflar perakende ticaret ile meşgul oluyorlardı. Pazarlar ve panayırlar devletin himaye ve denetimi altındaydı. Aynî ve nakdî mübadeleler yan yana cereyân eder, devlet bu işlemlerden vergisini alır, pazar güvenliği için ise zâbıta kuvveti bulundururdu. Selçuklu iç ticareti ve iç pazara yönelik küçük sanâyi ise ahiler tarafından örgütlenmiştir.[21]

Eyyubiler'de Pazar

Bu dönemde İskenderiye, Kahire, gibi şehirlerde büyük çarşılar, kaysariyyeler ve hanlar mevcuttu. Musul, Nusaybin, Sincar, Düneysir, Harran, Rahka, Halep, Humus ve Dımaşk'ta ticaret kervanları için han ve kervansaraylar inşa edilmişti. Dımaşk'ta Emevi Camii'nin çevresinde pazarlar yoğunlaşmıştı. İbn Cübeyr Musul, Halep ve Dımaşk gibi şehirlerde kapalı çarşılar bulunduğunu söyler (er-Rihle). Eyyubiler döneminde Kahire'de inşa edilen çarşıların büyük bir kısmı Memlükler döneminde de canlılığını korumuştur.

Memlükler'de Pazar

Memlükler devrinde de pazarlar, Ortaçağ İslam dünyasındaki pazarların karakteristik özelliklerinden olan ihtisas çarşıları niteliği taşımaktaydı. Her meslek ve zanaat erbabı kendi meslekleriyle anılan sokak ve mahallerde faaliyet gösterirdi. Kahire'de ve diğer şehirlerde gıda ürünlerinin satıldığı çarşı ve pazarların büyüklüğü ve malların çeşitliliği kaynaklarda anlatılmaktadır (Makrîzî, el-Hıtat, II, 94-95). Kahire'deki pazarların en meşhuru olan Eyyubiler dönemine ait Babülfütuh Çarşısı, muhtelif bölgelerden insanların geldiği bir toptancı hali niteliğindeydi.

Fatımiler devrinden beri faaliyette olan ve geceleri de açık tutulan Bercevan mahallesindeki çarşı ise daha ziyade Kahire'nin mahalli ihtiyaçlarını gidermeye yönelikti. Bu devirde Kahire'de Sukuddecacin (tavuk pazarı) ve Darülfakihe'den (meyve pazarı) bahsedilmektedir. Darülfakihe merkezi bir konumdaydı ve Kahire ile çevresindeki diğer pazarların meyve ihtiyacı buradan karşılanmaktaydı.

740'ta inşa edilen bu çarşının etrafında zamanla perakende meyve satan dükkanlar kuruldu. Makrizi, şeker ve tatlı satılan Sukulhalaviyyin'de özellikle üç aylarda ve Ramazan bayramında şenlikler düzenlendiğini ve Mısır'ın her tarafından insanların bu çarşıya geldiğini belirtmektedir. [22]

1870'lerde İstanbul Esnafı (Jean Pascal Sebah)

Mısır Çarşısı

Ahi Teşkilatı

7. yüzyılda Hicaz yarımadasından çıkarak tüm dünyada etkili hâle gelen İslamiyet sosyal, siyasal ve iktisadi bakımdan da bir sistem oluşturmuştur. İslamiyetin ilk yüzyılından beri hem ideal hem de kurum olarak varlıklarını sürdürecek olan fütüvvet teşekkülleri bir esnaf birliği idi. Bu birlikleri kendilerinden önce yaşamış olan eski Roma'nın Collegia'sından, Bizans'ın Somatalarından, Sasanilerin esnaf birliklerinden ayıran en önemli nokta, tasaavvufi ve sosyal yönleridir. Önceki kuruluşların tümü devlete dayalı sıkı denetime tâbi basit esnaf örgütlenmeleri idi. İslami tarzda esnaf örgütlenmesi tasavvufi bir ideal ve kurum olan fütüvvetten besleniyordu. Bu yapı 11. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan Batı esnaf birliklerini de etkilemiştir. [23]

Türk tarihçileri arasında Ahilik konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Abdülbaki Gölpınarlı ve Fuad Köprülü; Franz Taeschner gibi Ahiliği, fütüvvet teşkilatının Anadolu'da aldığı değişik bir biçimi olarak yorumlamış olmalarına rağmen Neşet Çağatay gibi bazı tarihçiler bunun tam aksi bir görüşle Ahiliğin fütüvvetle hiçbir ilgisinin olmadığını, Anadolu'da Türklerin ortaya koyduğu, özgün bir teşekkül olduğunu savunmuşlardır. [24]

Fütüvvet ve Ahilik anlayışı, Kuran ve Hazreti Peygamberin sünnetine dayandırılan ilkeleriyle İslami tasavvufi düşünce ve hayat telakkisinin içinde yer alır. Fütüvvet, önceleri sadece cömertlik, misafirperverlik ve kahramanlık boyutlarına sahip iken, zamanla İslami ve tasavvufi derinlikler kazanmıştır. Türklerin Müslüman olmasından sonra da Ahi teşekküllerinin kurulmasında manevi ve fikri tabanı oluşturmuş, Türklere özgü vasıflar kazanarak bu teşekküllerde yaşamış ve etkisini günümüze kadar sürdüregelmiştir. 9. yüzyıldan itibaren de fütüvvet teşekkülleri içinde esnaf birlikleri oluşmuştu. Gençlerin bir iş ve meslek sahibi, yani üretici olma gereğinden kaynaklanan bu gelişme ile birlikte emekçi zümreler de fütüvvetin sağladığı ortak yaşayış biçimi etrafında birleşmeye başlamışlardı. Zâten Abbasi hilafetinin başlangıcı olan bu dönemde sınai gelişme ve artan nüfusun şehirlerde toplanması birleşme ihtiyacını doğurmuştu. Yine aynı yüzyıldan beri fütüvvetin Türkistan'dan Anadolu'ya kadar olan sahalarda, esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir." [25]

Abbasi Halifesi Nasır (1180-1225) siyasi ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve içtimai huzurun sağlanmasında fütüvvet birliklerinin büyük bir güç olacağını düşünmüş ve bu teşekkülleri siyasî otoriteye bağlamada başarı sağlamıştır. Nasır, fütüvvet birliklerini yeniden teşkilatlandırırken fütüvvetnamelerde bu birliklerin kurallarını tanzim etmiş, diğer Müslüman hükümdarlara da elçi ve fermânlar göndererek kendilerini fütüvvet teşkilatına girmeye davet etmiştir. [26]

Abbasi Halifesi Nasır'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile ilişki kurmasıyla Anadolu'ya Muhyiddin b. Arabi, Şeyh Nasıreddin el-Hoyi (Ahi Evran) gibi mutasavvıfların gelmesi iki devlet arasındaki ilişkileri yoğunlaştırmıştır. I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaaddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilatına girmesiyle Anadolu'da Ahi teşkilatı kurulmuştur. Özellikle I. İzzeddin Keykavus döneminde Anadolu fütüvvet ve Ahiliği, disiplinli bir teşkilat hâlinde belirmeye başlamıştır. I. Alaaddin Keykubad döneminde de Nasır meşhur mutasavvıf Sühreverdi'yi Anadolu'ya göndermesiyle teşkilatlanma tamamlanmıştır.

Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve asıl isminin Şeyh Nasırüddin el-Hoyi (1175-1262) olduğu tahmin edilen Ahi Evran, 1205'te Kayseri'ye yerleşerek burada bir debbâğhâne kurmuştu. Şeyhi Evhadüddin Kirmani ile birlikte bütün Anadolu'yu dolaşarak Ahi teşkilatını kuran Ahi Evran, şeyhinin ölümünden sonra bu teşkilatın lideri oldu.

Ahi zümreleri şehirlerde olduğu kadar en ücra köşelerde hatta köylerde bile büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Özellikle 12. yüzyılın ikinci yarısında Moğol istilasından sonra devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde bu teşkilat varlığını hissettirmiş, şehir hayatında faâl rol oynayarak siyasî bir güç olarak daima hesaba katılmıştır.

Fütüvvet Ahi zümreleri büyük şehirlerde çeşitli gruplar hâlinde teşkilatlanır, her zümrenin ayrı bir zaviyesi olurdu. Eğer bir sanat erbabı büyük şehirde bir zaviyeye sığmayacak kadar kalabalık olursa şehrin farklı yerlerine zaviyeler açılırdı. Bazen de bir teşekkülü beslemeyecek kadar az miktarda olan çeşitli meslek mensupları da bir araya geliyordu.

Büyük şehirlerde muhtelif sanâyi ve ticaret erbâbının belirli yerlerde kapalı veya açık çarşıları vardı. Esnaf buralarda olan dükkânlarda çalışırdı.

Selçuklu esnaf teşekküllerinde işe ilk girenlere çırak veya yiğit denirdi. Ahilik mertebesi daha sonra kazanılırdı. Ahiler üzerinde sırasıyla nakipler, halife ve şeyh vardı. Şeyh esnaf birliğinin başkanıydı. Şeyhü'l-meşâyih (şeyhler şeyhi) ise bütün esnaf birliklerinin en üst makamı idi. Çıraklar çeşitli kişilerin nezaretinde mesleki ve manevi yönden yetiştirilirdi. Esnaf önderleri siyasî olarak da nüfuz sahibi kişilerdi. Ahilik, köylerde alpler (sipahiler) zümresi ile de ilişki kurmuştur.

13. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyılın başlarına kadar büyük devlet adamları, kadılar, müderrisler, tarikat şeyhleri, büyük tacirler Ahi teşkilatına girmişlerdir. Bu da geçiş döneminde Ahi teşkilatının sosyal itibarının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.[27]

Ahiliğin asıl amacı, insanları hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında huzur içinde yaşatmaktı. Çatışmacı değil, dayanışmacı bir ruh yapısına sahip olan Ahiliğin temel amacı zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, kısaca toplumun tüm fertleri arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak idi. Ahilik, güçlünün zayıfı ezmesine, bir kimsenin haksız kazanç sağlamasına şiddetle karşı çıkardı.

Ahilik teşkilatında esnaf ve sanatkarlara, iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleğin incelikleri öğretilir, akşamları ise konuk ağırlama ve toplantı yerlerinde ahlâki ve terbiyevi bir eğitim uygulanırdı. Böylece esnaf ve sanatkârlar arasında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma oluşturuldu.

Toplumsal alanda bir teşekkül olan Ahiliğin ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İnsanseverlik,
- Gençliğin meselelerine çözüm arama,
- Eğitimin her zaman ön planda olması,
- Askerlik alanında eğitim faaliyetlerinin yapılması,
- Sosyal hizmetlerin sağlanması:

a) İşyeri edindirilmesi ve araç-gerecin sağlanması,
b) İş kazaları, maluliyet, yaşlılık ve ölüm hâlleri ile yangın ve deprem gibi doğal afetlerde yardım ve desteğin sağlanması,
- Gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla sağlanabileceğinin bilinmesi,
- Kamu hizmetlerinde devletin ulaşamadığı hizmetleri üstlenmek; özel teşebbüs ve mülkiyeti kabul etmek,
- Sermayenin atıl bırakılmaması, ekonomik hayatın sürekli canlı kalmasının sağlanması,
- Orta sandıklarının var olması ve bu sandık uygulamasının kooperatifçiliği çağrıştırması. (İngiliz araştırmacı John B. Hıggıns bu görüşü paylaşmaktadır.)
- Ahiliğin bir nevi sendikacılık özelliğine sahip olması. [28]

Ahi teşkilatına girmeyi arzu eden genç, ilk olarak bir aslî azaya müracaat ederdi. Kabulden önce çırak, azâ tarafından uzun bir süre tetkik ve takibe tâbi tutulurdu. Özellikle eşraf çocukları daha sıkı takibe tâbi tutulurdu. Tâlibîn ahlâk ve terbiyesi hakkında yapılan incelemeler olumlu olursa durum zaviyede görüşülür, uygun bulunması durumunda düzenlenen bir törenle kişi üyeliğe kabul edilirdi. Bilfiil çalışan yamaklar, çıraklar, kalfalar ve ustalar teşkilatın *"dahili"*; emeklilik, güçsüzlük, sakatlık ve hastalık gibi sebeplerle çalışamayacak durumunda olanlar ise *"harici"* üyeleri oluştururdu.

Ahi Teşkilatında Denetim ve Ceza

Ahi birliklerinde üyelerin, meslek ahlakına uygun tutum ve davranışlar içinde olup olmadıkları, teşkilatın idarecileri tarafından sıkı bir şekilde denetlenirdi. Kaidelere aykırı hareket edenler cezalandırılırdı. Ceza, esnafın kaidelere uyması için bir araç olarak düşünülmüş, çok ağır suçlar dışında aşağılayıcı cezalardan kaçınılmıştır. Bu anlayışla verilecek cezaların aşağılayıcı değil, daha çok barıştırıcı ve eğitici olmasına dikkat edilirdi.

Eğitim Faaliyetleri

Hem dünya hayatı hem de ahiret hayatı için ferdin yetişmesini arzulayan Ahi teşkilatında ferdi birliğin gaye ve İslami prensiplerine uygun olarak yetiştirilmesi için eğitim noktasında dikkat edilen hususları şöyle sıralayabiliriz:

a) İnsan bir bütün olarak ele alınır, ona sadece meslekî bilgi değil, ahlâkî ve içtimâî bilgiler de birlikte verilir.
b) İş başında yapılan eğitim, iş dışında yapılan eğitimle bütünleşir.
c) Eğitim, ömür boyu süren bir süreçtir.
d) Köylere kadar varan geniş bir teşkilât kurulmuştur.
e) Sistem, Ahilik prensiplerine uymayı taahhüt eden herkese açıktır.
f) Derslerin yetkili kişiler tarafından verilmesi esastır.
g) Eğitimden herkes ücretsiz olarak faydalanır.

Meslekî eğitim, iş başında, kalfalar ve ustalar tarafından verilirdi. Meslekî eğitimle umumî eğitimi ve sosyal hayatı bütünlük içerisinde ele alan Ahi Birlikleri'nde, bir gencin meslek hayatındaki ilk kademesi yamaklıktır. Yamaklık dönemi 10 yaşında başlardı. Esnaf yamaklarının ve çıraklarının ilk etapta okuma-yazmasına özel ihtimam gösterilirdi.

Yamaklar meslekî eğitim görürken zaviyelerinde de dînî, ahlakî ve sosyal bilgileri alarak eğitimlerini bir bütünlük içinde devam ettirirlerdi.

Yiğidi yiğitlikten, Ahiyi Ahilikten çıkaran davranışlar şunlardır:
Şarap içmek, zina yapmak, livata yapmak, gammazlık ve iftira etmek, münafıklık, gururlanmak, kibirlenmek, sert ve merhametsiz olmak, haset etmek, kin tutmak, affedici olmamak, sözünde durmamak, yalan söylemek, emanete hıyanet etmek, kadınlara şehvetle bakmak, insanların ayıbını açığa çıkarmak, cimri olmak, gıybet etmek, hırsızlık yapmak... vs.[29]

İki sene ücretsiz yamaklık yapanlar törenle çıraklığa yükselirdi. Esnaf şeyhi çırağa nasihatte bulunarak haftalık ücret tayini yapılırdı. Çıraklık her meslekte değişik sürelerde olmakla beraber genelde 1001 gündü.

Kuyumculuk gibi çok maharet isteyen işlerde bu süre 20 yıla kadar çıkabilirdi. Çırak ustasına itaat etmek, ustası da çırağına mesleğin bütün inceliklerini öğretmek zorundaydı. Çırak yapılan bir imtihanla kalfalığa yükseltilirdi. Kalfalık dönemi bütün meslekler için üç yıldı. Kalfalık sürecini başarıyla tamamlayan kişi ustalık imtihanına girerdi. Bu törende kalfa sanatı ile ilgili, kendi eli ile yaptığı bir eseri hazırlar, bunları ahi vekilinin başkanlık ettiği ustalar meclisine sunardı. Başarılı bulunması durumunda kalfa, ustalığa yükseltilirdi. Ahi Baba Vekili tarafından kulağına şu önemli sözler söylenirdi:

"Harama bakma, haram yeme, haram içme, sabırlı ve dayanıklı ol. Yalan söyleme. Büyüklerden önce söze başlama. Kimseyi kandırma. Kanaatkar ol. Dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma. Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol." [30]

Osmanlıda Ahilik

Ahilik Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük rol oynamıştır. Aşıkpaşazâde, devletin kuruluşu sırasında faâl rol oynayan dört zümre arasında Ahileri de zikretmektedir. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerin çoğunun Ahi teşkilatına mensup şeyhler olduğu, I. Murad'ın şed kuşandığı ve teşkilattan savaşlarda askeri bir güç olarak faydalandığı bilinmektedir. 14. yüzyıl ortalarında Anadolu'yu gezen bir seyyah olarak İbn Battuta, Ahi birliklerinin şehir ve köylerde teşkilatlanan zanaat ve ziraat ehli zümreler olduğunu belirterek tasavvufi hayatla olan yakınlıklarını misafir olduğu Ahi zaviyelerinde görmüştür.

Osmanlı'da esnaf birliklerinin idare tarzına çok önem verilmişti. Sanat erbabı içinde en dürüst ve en çok saygıya değer olan bir üstat, teşkilatın reisi olup kendisine Ahî deniyordu. Bunların zanaat erbabı üzerinde bir şeyh gibi nüfuzu vardı. Ayrıca esnaf arasındaki inzibâtı temin eden ve yiğitbaşı yahut server denilen bir ikinci reis bulunuyordu.

Büyük âlim ve mutasavvıf Şeyh Edebâli de Ahi şeyhlerinden olup devletin kurucusu olan Osman Gazi ile kızını evlendirerek onunla sıkı ilişkiler kurmuştu. Orhan Gazi ise Ahiliğe ait *"ihtiyarü'd-dîn"* unvanını almıştı. Özellikle Fatih devrinden itibaren Ahilik siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat halini aldı. 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar teşkilatın gedik (lonca) adını aldığı söyleniyorsa da 1824 tarihli Selanik ile ilgili bir arşiv belgesinde (BA, Cevdet-Zabtiye, nr. 266) ve Ahi Evran Zaviyesi'nden bahseden bir takrîrde (BA, Cevdet-Belediye, nr. 5 I 50) Ahi Baba, Ahilik, Yiğitbaşı, Üstatlık, Kethüdalık gibi Ahiliğe ait terimlerin kullanılması, bu ismin uzun süre devam ettiğini göstermektedir.[31]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 18. yüzyıla kadar Ahi teşkilatı iktisadi hayatta önemli bir rol oynamıştır.

İstanbul'daki esnafa ilişkin ilk atıf 16. yüzyılın başında II. Bayezid Kanunnamesi'nde gözükmektedir. Fetihten bu döneme kadar olan zaman diliminde esnaf loncalarıyla ilgili açık bir belge yoktur ve bunlara sadece ima yolu ile ulaşılabilmektedir. Fetihten sonra Bizans'ta Roma İmparatorluğu'ndan kalma esnaf lonca teşkilatı yerine zâten mevcut olan Türk tipi esnaf lonca sistemi, özellikle dini yönüyle yerleştirilmiştir. Bir süre sonra gayrimüslim esnaf loncaları Türk tipi lonca sistemini benimsemiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde IV. Murat dönemi bir törende (1637) 57 grup ve 1100 loncanın merasim alanından geçtiği bilgisini vermektedir.[32]

Osmanlı döneminde esnaf üzerindeki yöneticiler şunlardı:

Kadı: Bulunduğu yerin kazaî, mülkî ve beledî başkanı olmakla beraber aynı zamanda bölgesindeki esnaf birliklerinin en üst makamıydı. Esnafın seçtiği şeyh başkanlığındaki heyet üyelerini tayin ve azil, esnafı denetlemek kadının başlıca görevlerindendi. Şehre gelen ürünleri sicillere kaydeder, ihtiyaç fazlası ürünü ordu ya da merkeze sevk eder, esnaf ve esnaf birlikleri arasındaki anlaşmazlıkları uzlaşıya bağlardı. Kaidelere uymayan esnafa cezalar verir, şehirdeki esnaf miktarını belirlerdi.
Muhtesip: İhtisap denen piyasadaki denetim işiyle görevli olan kişiye muhtesip denirdi. Muhtesip, esnaf birliklerindeki hükümetin bir temsilcisi idi. Hz. Ömer döneminden beri İslam devletlerinde mevcut olan bu görevli Osmanlı'da bu görevin emanetle yürütülmesinden itibaren ihtisap emini adını almıştır. Bu emin, çarşıları dolaşır, alınan ve satılan ürünleri muayene eder, aykırılık hâlinde ceza verirdi.
Şeyh: Esnafların kendisi arasında seçilip esnaf zümresinin başkanı ve dışa karşı temsilcisidir. Esnaf arasında çıkan anlaşmazlıklar ilk önce şeyh tarafından çözüme kavuşturulmaya çalışılırdı.
Nakip: Esnaf yanındaki şeyh temsilcisine verilen addı.
Kethüdâ (kahya): Bazı esnafta nakip vazifelerini üzerine alan kethüdâ esnaf işlerini takip eden kişiydi.
Yiğitbaşı: Kethüdâ yardımcısıydı. Esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda ilk merci idi. Çıraklıktan çıkıp kalfa ya da usta olarak bağımsız bir iş sahibi olunabilmesi yiğitbaşının izin (icazet) vermesiyle olurdu. Ayrıca esnafa hammadde dağıtımı ve disiplin işlerine de bakardı.
Ehl-i vukûf (ehl-i hibre): Bazı esnafta bulunan ehl-i vukûf (bilirkişi) fiyat tesbiti yapar, eşyaların ve tartıların damgalarını yapar, kadıya esnafla ilgili işlerde yardım ederdi.

Kapalı Çarşı

Esnaf teşkilatı zanaat ve ticareti düzenlemekte aktif rol oynardı. Ürünlerin fiyat ve kalite denetlemesinin yanı sıra standartlara uygunluğu şeklinde de ifade edebileceğimiz narh sistemini bu teşkilat belirlerdi.[33]

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, esnaf loncalarına ilişkin dükkân ve üye sayılarını verirken genel olarak loncaların pîrine de işaret etmektedir. Buna göre bazı meslek gruplarının pîrleri şöyledir:

Tüccarların pîri	*Hz. Muhammed*
Seyyahların pîri	*Hz. İsa*
Çobanların pîri	*Hz Musa*
Börekçilerin pîri	*Varaka*
Çiftçilerin pîri	*Hz. Adem*
Saatçilerin pîri	*Hz. Yûsuf*
Çulhacıların pîri	*Hz. İlyas*
Berberlerin pîri	*Selman-ı Farisî*
Mimarların pîri	*Muhammed İbn-i Ebûbekir*
Kasapların pîri	*Ebu'l-Muhcin*
Bakkalların pîri	*Adiyy İbn-i Abdillâh*
Sakaların pîri	*Selmân-ı Kûfî*
Hamamcıların pîri	*Mansûr İbn-i Kasım-ı Bağdadî*
Debbağların pîri	*Ahi Evren*
İğnecilerin pîri	*Ebû'l-Kasım Mübarek*
Nalbantların pîri	*Ebû Süleymann İbn-i Kasım*
Saraçların pîri	*Bu'n-Nasr ibn-i Haşimiyyi el-Bağdadî*
Boyacıların pîri	*Ömer İbn-i Abdillah Es-Sebbah*
Bardakçıların pîri	*Abdulfahhar Medenî* [34]

Esnafların pîrleri olarak peygamberlerin ve dini yönü ile bilinen kişilerin olması Ahi teşkilatının iktisadi yönünün yanı sıra dini yönünün de ne kadar güçlü olduğunu bizlere göstermektedir.

Osmanlı'da esnafın kurallara uymayan üyelerine karşı genellikle sert tepki göstermesi, örgütün sadece mesleki bir kuruluş olmaktan ibaret kalmayıp sosyal dayanışma, yardımlaşma, birlikte eğlenme gibi yoğun ve çok yönlü ilişkiler içinde bulunan bir cemaat niteliği taşımasından doğuyordu.

Osmanlı'da esnaf örgütlerinin en önemli fonksiyonu, iktisadi hayatın gündelik faaliyetlerini, mümkün olduğu kadar az ihtilaf doğuracak şekilde, sosyal dayanışma ve ahengin içerisinde cereyanını sağlamaktı. Başka bir deyişle devlet görevinin bir

Galata Köprüsü ve Tarihi Yarımada

bölümünü toplum ve ekonomiyi bir düzen için de tutma adına bu tarz örgütlere devrederek kendisi için muazzam bir iş yükünden kurtulmuş oluyordu. Gerçekten, iktisadi faaliyetleri düzenlemekle görevli memurların sayısı, mesela nüfusu yarım milyon civarında bulunan İstanbul'da bile birkaç yüzü bulmazdı.

Esnaf örgütleri ayrıca, iktisadi faaliyetin normal seyri içinde servetin belirli ellerde toplanarak sosyal ve ekonomik düzeni sarmasına mani olan bir mekanizma idi.

Esnaf örgütü, dış ticaretin büyümesi ile birlikte şehir ekonomisi üzerindeki hakimiyetini yavaş yavaş, dış ticareti ellerinde tutan yabancı tüccarlarla, onların şehirdeki temsilcileri olarak faaliyet gösteren dellal ve simsarlara terketmek zorunda kaldı ve perakende ticaret sektöründe gerilemeye başladı. Bununla birlikte esnaf örgütleri, sınai imalatla alakalı alanlarda devletçe desteklenmeye devam edildiği gibi, perakende ticarette de tekel hakları, 1790'dan itibaren sınırlandırıldığı halde, örgütlü bir zümre olarak kaldığı için kendini savunmaya devam etmiş ve artan vergi ve yükümlülüklere rağmen, Tanzimat yıllarına kadar hayatiyetini korumayı başarmıştı.

Tanzimatın liberal politikası içinde özellikle sınai üretimde faaliyet gösteren esnaf örgütleri, artan ithalat ile rekabet edememiş, hızla gerilemeye başlamıştır. 1838 tarihli Türk-İngiliz ticaret antlaşması ile yabancılar perakende ticaretine girmiş, bu da esnaf örgütlerini fevkalade zor bir sürece sokmuştur. Bu süreçte devlet esnafları korumak için 1860'lı yıllarda Islah-ı Sanayi Komisyonu adı ile bir organ oluşturmuş özellikle sınai üretim alanında esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütlemeye çalışmış olsa da tüm bu çabalar esnaf örgütünün ayakta kalmasına yetmemiştir.[35]

Selimiye Arasta Çarşısı, Edirne

OSMANLI'DA TİCARET VE İSTANBUL ÇARŞILARI

Batıda olan ticaret erbabı-burjuva sınıfının fonksiyonunu Osmanlı'da esnaf loncaları görüyordu. Başında bir usta ve yanında çıraklarıyla hoca-talebe ilişkisi içindeki Osmanlı esnafını endüstrici ve alış-verişçi diye ikiye bölmek mümkünse de bunların hepsi için esnaf tabiri kullanılıyordu. Bu iki grup ancak kendi özel dernekleri ile ayırdedilebilmekte idi.[36]

Esnaf teşkilatı, üretici ile tüketicinin aracısı olan ya da esnafın kendisine gelen hammaddeleri işledikten sonra tüketiciye sunarak endüstri çalışmalarını icra eden oluşumdu.
Osmanlı'da açık pazar alışverişleri daha ilk zamanlardan itibaren var olmuştur. Özellikle Osmanlı-Bizans sınır boylarında, iki taraftan gelen alıcı ve satıcıların mal takası yoluyla ticaret yaptığı bilinmektedir. Yine bu dönemde şehir, kasaba ve hatta kimi köylerde elverişli yerlerde pazarlar kurulmuştur. Günümüzde tarihi şehirlerde kullanılan, Odunpazarı, Samanpazarı, Koyunpazarı, Atpazarı gibi yer isimleri o günlerden kalma isimlerdir.

Kapan Hanları
Her biri tek bir cins ticaret maddesinin toptan satışı ya da dağıtımına hizmet edecek kapalı birer pazar yeri işlevi gören yapılara kapan hanı adı verilmektedir. Bu kapan hanlarına Anadolu Selçukluları devrinden beri rastlanmaktadır. Ancak kapan hanlarının bütün karakterleriyle birlikte ortaya çıkması Fatih'ten itibarendir. Selçuklular devrinde olan kervan ticareti yerine, Osmalılar döneminde artan şehirleşme ve tüketici ihtiyaçları kapalı pazar yeri ihtiyacını artırarak "han içi" alım satım sistemini geliştirmiş, bu da han yapımını teşvik etmiştir.[37]

Hanın dış görünüşü çok yüksek tutulmuş tek katlı bir yapı biçiminde olup, dışa dönük yüzleri çoğunlukla sokağa açılan dükkanlarla çevriliydi. İçerideki görünüş ise, ortada dikdörtgen biçiminde üstü havaya açık bir avlu ve onun etrafını altlı-üstlü odaların kemerli kapı ve pencereleri ile onların önünde koridor biçiminde dolaşan bir çeşit sahanlık alırdı. Malların kantar işi ve alışveriş açık avluda gerçekleşir, her han bir tür malın kapalı pazar yeri olma görevinin fermanla tekeline alır, burada toplanan perakendeci ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanıp toptan satışı yapılamazdı. Hanlar toplayıp dağıtma işini üstlendikleri malın adı ile anılırdı. Örneğin, satılan şey un ise un kapanı, sebze ise sebze hanı, pamuk hanı, pirinç hanı, ipek hanı gibi isimler kullanılırdı. Fermanlarla kendilerine verilen maddelerin toptan alınıp satıldığı yerler olan kapan hanlarını işletenler devlete çok yüksek miktarlarda vergi vermek mecburiyetinde idi. Başta devletin kendisi olmak üzere padişahlar, valideleri, ya da vezirler bile büyük paralar harcayarak geniş hanlar yaptırmışlardır.

Bir han yaptırılamayışı yüzünden, pazarlama biçimindeki alım satımlar kapalı pazarlarda tekele alınamamış maddeler, açık pazarlarda elden ele geçiyordu. Selçuklular devrinde kervansaraylar ne ise Osmanlılar devrinde kapan hanları aynı fonksiyonu icra etmekte idi. [38]

Eski Osmanlı-Türk şehirciliğinin ana prensiplerinden biri şehirlerde dini ve ticari merkezlerin kurulması olmuştur. Şehir ancak bu merkezlerin etrafında gelişerek çevreye yayılıyordu. Dini merkez erken dönemde hemen hemen bütün şehirlerde örneklerine rastlanılan Ulu Cami'dir. Şehir zenginleşip kalabalığı arttıkça bu nüvenin etrafında genişliyor, Ulu Cami'nin çevresinde başta medreseler olmak üzere çeşitli vakıf binaları inşa ediliyor, yeni kurulan mahallelerde ihtiyaca göre yeni cami ve mescidler açılıyor, fakat şehrin her bakımdan merkezi olarak yine Ulu Cami ve etrafı kalıyordu. Ticaret hayatı da yeni Türkleşen her şehirde ilk kurulan tesislerden olan ve mimarisi bakımından Ulu Cami'ye benzeyen bir bedesten etrafında ve yakın çevresinde gelişiyordu. Bütün ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulan bedesten, sağlam ve kagir yapısı ile tüccarların değerli mallarını koruyan bir çeşit iç kale oluyordu. [39]

Fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet harap duruma gelen İstanbul'a ilk iş olarak Türk, Ermeni, Rum ve Yahudileri iskan ettirmiştir. Bunlardan Türkleri Aksaray ve Beyazıt çevresiyle Fatih Külliyesi ve Haliç taraflarına, Ermenileri Samatya'ya, Rumları da Marmara sahiline ve Galata'ya yerleştirmiştir. Bu nüfusla birlikte şehirde imar çalışmalarına başlanmıştır.

Fetihten sonra İstanbul'daki başlıca ticaret yapılarını Bedestenler, Kapalı Çarşı, Arastalar ve Hanlar olarak dört ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan ilki bedestenlerdir. Önceleri bez satmak amacıyla yapılan sonraları ise farklı ürünlerin satıldığı mekanlar haline gelen bu bedestenler; günümüzde Beyazıt'ta İç Bedesten, Büyük Bedesten ve Cevahir Bedesteni olarak da anılan Eski Bedesten'dir. Yapıldığında Yeni Bedesten olarak adlandırılan yapı, Sandal Bedesteni yapıldıktan sonra Eski Bedesten ismini almış, Sandal Bedesteni ise Yeni Bedesten olarak anılmıştır. Bu bedestenlerden sonra İstanbul'da inşa edilen üçüncü bedesten, Galata'da Perşembe Pazarı Caddesi'ndeki Galata Bedesteni'dir. Ticaret yapıları arasında ikinci grubu oluşturan ve İstanbul'un asıl çarşısı olan Kapalı Çarşı, Eski Bedesten ve Sandal Bedesteni çevresinde gelişen yapılar topluluğudur. Bedestenlerin çevresinde bir bölümünde Fatih'in vakfettiği dükkanlar, hanlar kurulmaya başlamış, bu gelişim civardaki sokaklara ve caddelere yayılarak devam etmiştir. Sonuç olarak yaklaşık 30.7 hektarlık bir alanı kaplayan ve 61 sokaktan oluşan oldukça büyük bir yapı kompleksi meydana gelmiştir. Ticaret yapıları arasında üçüncü grubu arastalar oluşturmaktadır. Arasta, bir sokak kenarlarında karşılıklı dükkan sıralarının oluşturduğu ve bağlı bulundukları külliyelere gelir sağlamak amacıyla inşa edilmiş çarşılardı.

Şekerci Hacı Bekir 1777 (Preziosi, ö.1882)

Bu arastaların en önemlileri Fatih, Sultan Ahmet, Yeni Cami ve Damat İbrahim Paşa Külliyeleri arastalarıydı.

İstanbul'daki ticaret yapıları arasında dördüncü ve son grubu oluşturan hanlar, çeşitli malların depolandığı, alınıp satıldığı, insanların ve hayvanların konakladığı yapılardır. İstanbul'da daha çok ticaretin yoğun olduğu bölgelerde Kapalıçarşı civarında, Eminönü-Beyazıt-Laleli arasında ve Haliç sırtlarında yoğun bir şekilde görülürler. İstanbul'da han inşası, Fatih Devri'nde başlamış ve 20. yüzyılın başına kadar da sürmüştür. Fatih Dönemi'nde Vezir Mahmud Paşa tarafından Mimar Atik Sinan'a yaptırılan ve İstanbul'un en eski hanı olan Kürkçü Hanı, şehir içi hanlarının özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. 16. yüzyıldan günümüze kalan İstanbul hanları, Balkapanı Hanı, Burmalı Han, Büyük Çorapçı Hanı, Kurşunlu Han, Leblebici Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Süleymaniye Hanı ve Küçük Çukur Han'dır.

17. yüzyıl hanları, Kösem Sultan'ın yaptırdığı Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Valide Hanı ile Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Çemberlitaş'taki Vezir Hanı, Şekerci Hanı, Yelkenciler Hanı ve Kızıl Han'dır.

18. yüzyıl, han mimarisinin gelişimini tamamladığı bir dönemdir. Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Büyük Yeni Han ve Küçük Yeni Han, Beyazıt'taki Hasan Paşa Hanı, Çuhacı Hanı, İmameli Hanı Kalcılar Hanı, Kaşıkçı Hanı, Kızlar Ağası Hanı, Kumrulu Han, Sofçu Hanı, Yaldızlı Han, Saksı ve Serpuş Hanları bu dönemde inşa edilen diğer önemli hanlardır. 20. yüzyılın başlarında, alışılagelen han mimarisi terk edilmiş, bunun yerini ise çok katlı, büyük vakıf hanları almıştır.[40]

Süleymaniye Cami ve Külliyesi

İSTANBUL ÇARŞI-PAZAR HAYATINA DAİR BAZI UYGULAMALAR

Çarşı ve Pazarların Temizliği

Osmanlı'da çarşı ve pazarlar insanların aynen cami gibi toplanma alanı ve sosyo-kültürel hayatının geçtiği sahalar olduğu için buraların temizliğine önem verilmiştir. 18. yüzyılda henüz belediye teşkilatı olmadığından çarşı ve sokakların temizliğine dair nasıl bir yol izlendiğini Sultan III. Ahmet (1703-1730) dönemine ait bir belgeden görmekteyiz.

Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Tasnifi, Belediye fonunda yer alan bu belgede İstanbul çarşı ve sokaklarını süpürüp temizlemek üzere her mahallenin tahammülüne göre ikişer üçer süpürücü tayini ve bunların ücretlerinin mahalle ahalisinden ve dükkanlardan tahsili ve hilafında hareket edenlerin cezalandırılmasına dair İstanbul Mollasına 14 Eylül 1719'da emir verilmiştir.[41]

19. yüzyılda ise Sultan II. Abdülhamid döneminde Dersaadet ve Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata, Eyüp) çarşı ve pazarlarının temizlenmesi için Avrupa'dan getirtilen süpürge arabasından gümrük resmi alınmamasının Rüsûmat Emânet-i Celîlesi'ne bildirildiğinden gereğinin yapılması Şehremaneti'ne Dahiliye Vekaleti'nce 24 Mart 1891'de bildirilmiştir.[42]

Kapalı Çarşı'dan Nuruosmaniye,Ayasofya ve Sultanahmet Camileri

Aynalı Çarşı, Beyoğlu

Çarşıların Güvenliği

İstanbul'da hem ticari hayatı hem de sosyal huzuru bozacak hırsızlık gibi hal ve hareketlere meydan verilmemesi devletin çok önemsediği konulardan biri idi. Bu konunun ne kadar çok önemsendiğini Sultan Abdülmecid dönemine ait bir belgeden anlamaktayız.

Arşivde, Sadaret evrakı arasında yer alan belgede;

İstanbul'da hân ve kahvehâne ve bazı dükkanlarda kalan tezkiresiz meçhul kişilerin çoğunluğunun gündüzleri bahâne ile bazı mahallere girip gizlice çubuk takımı vesâir kıymetlice eşyayı çaldıkları, çarşı ve pazarda dahi şunu bunu dolandırmaya ve daha bu tarz uygunsuzluğa cüret etmekte ve bunlardan tutulanlar ellerinde bulunan eşyayı kaybederek kendilerinde bir şey bulunamadığından birkaç gün Bâb-ı Askeri'de hapis ile salıverilmekte olduklarına ve bazıları dahi derviş kıyafeti ile gezip geceleri Ayasofya Câmii şerîfi avlusuna toplanıp gecelediklerinden, bunlar arasında daima adaba mugayir hareket edenler olduğundan İstanbul'da bu tarz kapısız ve ahvali belirsiz kişilerin çoğalıp halkı rahatsız ettiklerinden, bunların peyderpey İstanbul'dan uzaklaştırılmalarının münasib görüldüğünden bu babda bir irade 15 Kasım 1849'da istenmiştir.[44]

Bir diğer belgede 1849'da çarşı ve pazarlarda hırsızlık yapan kadınların ellerinde bulunan eşyaların alınarak kendilerine verilen cezaları çektikten sonra yine hırsızlığa cesaret ettikleri ihbarı üzerine ellerinde bulunan eşyaların alınarak Zabtiye'ye götürüldükleri, hanelerinde yapılan arama sonrası bir hayli çalıntı malın bulunmasıyla sorgulamaları yapılmak üzere derdest edildikleri ve neticenin bildirileceği 19 Aralık 1850'de Mehmed Emin Bey tarafından Sadaret'e bildirilmiştir.[45]

Çarşı ve pazarların güvenliğinin sağlanması için bekçiler görev yapmaktaydı. Görev yapan bu bekçilerden özellikle İstanbul ticaretinin yüzyıllar boyu kalbi konumundaki Kapalı Çarşı bekçilerinin görev ve sorumluluğu daha fazla idi. Bekçiler, çarşı içinde tutulan hem esnafın mallarını hem de günümüzdeki gibi bir banka olayı olmadığı için zengin ve tüccar taifesinin para ve hazinelerinin saklandığı kiralık kasaları korumakla görevli olup yüzyıllar boyu hırsızlık ihtimaline karşı görevlerini büyük bir hassasiyetle icra etmişlerdir. İstanbul'un tarihi boyunca geçirdiği en büyük felaketlerden 1894 depremi sırasında adeta tamamen yıkılan Kapalı Çarşı esnafının akçe ve eşyalarını muhafaza eden bekçi ve bölükbaşıları Osman ve Tevfik Efendilere yapmış oldukları bu üstün vazifeden dolayı birer kıta iftihar madalyası itası 21 Ekim 1894'te irade çıkarılarak uygun görülmüştür.

Bu örnek belge o dönemde bekçilerin güvenilir kişiler olması konusunda gösterilen hassasiyetin ne kadar yerinde bir karar olduğunu göstermiştir.[46]

Çarşı ve mahallelerin güvenliğinden sorumlu olan bekçilerine dair Sultan Reşad döneminde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Mayıs 1914'te, vilâyet polisleri ve jandarma teşkilatının memleketin ihtiyacına yetmemekte olduğunu, şehir ve kasabalar haricinde polis ve jandarmaya yardımcı olması için Kır Bekçileri Teşkilatı kurularak bu teşkilatın hayli faydasının görüldüğü, şehir ve kasabalarda hâlâ çarşı ve mahalle bekçileri mevcut ise de bunların bir teşkilat ve kanunları bulunmadığından çarşı ve mahalle bekçileri için kanun hazırlanmasını Sadaret'ten istemiştir.[47] Bu istek üzerine çarşı ve mahalle bekçileri hakkında 26 Mayıs 1914'te kanun çıkarılmıştır.

Kanunda:

1. Şehir ve kasabalarda çarşı ve mahalleler için bekçi istihdamı mecbur kılınmıştır.
2. Çarşı ve mahalle bekçilerinin yirmi beş yaşından aşağı ve altmış yaşından yukarı olmayıp namus sahibi olması ve hiçbir sui hal ve harekete sahip olmaması kurala bağlanmıştır.
3. Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü ve vilayetlerde en büyük mülkiye memuru tarafından tasdik edilecek, bunların alacakları ücret ise mahalli idare meclisince belirlenecek ve ödenecektir.
4. Çarşı ve mahalle bekçileri mahalli zabıtanın nezareti altında olup vazifelerinde polisin sahip olduğu hukuk ve salahiyete sahip olacaklardır.[48]

Kapalı Çarşı'nın üst çatı görünümü.

Esnaf ve Seyyar Satıcılar

Osmanlı'da çarşı-pazar hayatına dair konularda gerek esnafların kendi meslek grupları olarak aralarında belirlenmiş olan kurallar, gerekse devletin koymuş olduğu kurallar geçerliydi. Bu kuralların ihlali söz konusu olduğunda devlet gerekli müdahaleleri yapardı.

Örneğin Dahiliye Vekaleti'nden 8 Kasım 1901'de yazılan bir yazıda çarşı ve pazarlarda çoğu esnafın mal ve eşyalarını dükkânları dışında teşhir ettikleri ve bu hâl işlek caddelerde insanların gelip gitmesini zorlaştırdığı için bu gibi durumların Şehremaneti'nce önlenmesi yönünde gereğinin yapılması Şehremaneti'nden istenmiştir.[50]

Bir başka belgede ise esnafların mağduriyetini görmekteyiz. II. Abdülhamid döneminde Kapalı Çarşı ile Eminönü arasındaki esnaf ve seyyar satıcılardan muzdariptir.

Çarşı tüccarlarından otuz-kırk kişi tarafından Mahmutpaşa Caddesi'ne sergiler açıldığı, açılan sergilerin, caddeyi geçilmeyecek bir hâle getirdiği ve ticareti engellediği için sergilerin men edilmesi ve ticaretin korunması adına Şehremaneti'ne ve Sadaret'e başvurulduğu ve belediye çavuşları tarafından üç beş gün sergilerin kaldırıldığı, sonrasında ise bu sergilere izin verildiğinden bundan sonra dükkâncılar sergileri kaldırmaya kalkarsa sergiciler arasında kavga çıkacağı ve eğer hükûmet bu gibi hâllere engel olmak için bu sergileri kaldırmazsa cadde tüccarlarının çıkacak fenalıktan mesuliyet kabul etmeyeceği ve vergi vermeyeceğine dair 16 Eylül 1908'de Babıali'ye dilekçe yazılmıştır.[51]

1890'larda İstanbul'da bir semt pazarı.

Deniz tarafından Üsküdar ve Kadıköy.

İstanbul esnafı belgede görüldüğü üzere işinin sekteye uğratılmaması için devlet nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmaktan çekinmemiştir.

Çarşıda Adaba Uygun Hareket Tarzı

Osmanlı, çarşı ve pazar hayatında Türk-İslam kültürüne uygun olmayan hal ve hareketlere hem esnaf için hem de müşteriler için en yüksek düzeyde hassasiyet gösterilmesini isterdi. Örneğin; Çarşı-yı Kebir'deki (Kapalı Çarşı) camları buzlu ve kumaşla örtülü olan tuhafiyecilik gibi kumaş satan ecnebi esnafın dükkanlarına müslüman kadınların girerek alışveriş yapmasının yasaklanması birtakım mahzurlarının doğabileceği ihtimali üzerine Dahiliye Nezareti'nce Zabtiye'ye yazılan 16 Nisan 1891 tarihli yazı ile istenilmişti.[52]

Aynı yıl 24 Ağustos 1891'de Dahiliye tarafından Meşihat makamına Çarşı-yı Kebir'de satılmakta olup üzerinde bazı ayetlerin başlarındaki harflerden bulunan çocuk göğüslüklerinin satışında bir mahzur olup olmadığı sorulmuştur.[53]

19 Ekim 1904'te ise Çarşı-yı Kebir'de (Kapalı Çarşı) satılmakta olan kartpostalların bir kısmının adab-ı umumiyeye ve edebe aykırı görüldüğünden men'iyle ülkeye sokulmasına meydan verilmemesi, bu hususta Maârif ve Zabtiye Nezâreti ve Osmanlı postahaneleriyle gümrüklere gerekli talimatların verilmesi konusunda Matbûât Müdürlüğü'nce bir yazı kaleme alınmıştır.[54]

Çarşılarda sadece satılan ürünler konusunda kurallar yoktu. Aynı zamanda uyulması gereken davranış biçimleri de vardı. Örneğin; Kapalı Çarşı içinde şimdilerde Aynacılar Sokak'ta yer alan kısımda Antikacı Mişel Mağazası'nda âdâb-ı umumiye ve milliyeye aykırı olarak içki içtiği anlaşılan Yeniköy'de Aya Nikola Mahallesi'nde yaşayan Salime Hanım'ın İdare-i Örfiye Nizâmnâmesi'nin altıncı maddesine tevfîkân üç sene müddetle Bursa'ya sürgün edilmesi ve Mişel hakkında kanuni takibat yapılması 21 Nisan 1910'da Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne yazılmıştır.[55]

Esnaf Vergilerinin Affı

Osmanlı Devleti, sosyal hayatının en önemli unsurlarından birisi olan ticaret erbabının sıkıntılarını gidermeye dair çeşitli tarihlerde birtakım uygulamalara gitmiştir:

Bunlardan birisi de İstanbul tarihinin gördüğü en büyük felaketlerden birisi olan 1894 depremi sonrasıydı. Depremde neredeyse tamamen yıkılan Kapalı Çarşı'daki dükkânların yeniden yapılıp açılmasına kadar geçen zamanda vergilerinin affedilmesi ve açılacağı zaman kıymeti artan dükkânların vergisinin artırılması ve kıymeti azalan dükkan vergisinin ise azaltılması şeklinde vergilerin yeniden düzenlenmesine dair irade 18 Temmuz 1898'de çıkarılmıştır.[56]

Halıcılar Çarşısı Sokağı, Kapalı Çarşı

KAPALICARŞI
GRAND BAZAAR
Exchange

Çarşı ve Pazarda Ramazan Ayı Düzenlemesi

Osmanlı Devleti, sosyal hayatı içerisinde Ramazan ayında da bazı düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu noktada çarşı ve pazar hayatına dair yapılan bir düzenleme, ilanname ile halka duyurulmuştur.

Bu ilannamede:

Halkın ırz ve edepleriyle gezip tozmalarına hiçbir vakit engel olunmaz ise de Ramazan ayına hürmetsizlik dairesindeki harekete asla cevaz verilmediğinden bu babda nasihat ve tenbihatta bulunulur denildikten sonra, insanların ibadetlerini yerine getirmelerinden başka erkeklerin adaba muhalif surette tavır ve hareketlerinden yani hiçbir işi ve alışverişi yok iken çarşı içi, Bayezid Meydanı ve Şehzade Caddesi gibi yerlerde ve onlara mümâsil dükkân ve mahallerde gezip oturarak edep ve hayanın haricinde hareketlerden kaçınmaları, kadınlara gelince bunlardan kendilerinin en büyük şeref ve vazifesi olan ehl-i ırzlığı muhafazaya dikkat eyleyenlere hiçbir şey denilmez ise de kadınların gerek arabalı ve gerek arabasız olsun yukarıda gösterilen mahaller gibi yasak olan yerlerde dolaşmayarak adâba yakışmayan şekil ve kıyafette bulunmayarak yalnız iffet ve edebi ile kendilerine mahsus bulunan camilere gidip yine doğruca hânelerine dönmeleri ve şayet çarşıda bir işleri olup veyahut akrabaları taraflarından iftara davet olunup da oralara gidecek oldukları takdirde dahi bu şekilde hareket etmeleri, aksi takdirde bu uyarı ve nasihatlere uymayanların cezalandırılmasının kararlaştırıldığı ve bu konuda Zabtiye Nezareti'ne kesin talimat verildiği 20 Ekim 1873 tarihinde halka duyurulmuştur.[57]

İstanbul'da Sokak Satıcıları (Gus Fanel)

Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Sultanahmet

SANAT TARİHİ AÇISINDAN İSTANBUL ÇARŞILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kentleşme ve toplu yaşam beraberinde sosyal ve ticari ilişkileri de ortaya çıkarmış ve tarihsel süreçte bu ilişkiler giderek gelişmiştir. Ticari ilişkilerin gelişmesi beraberinde mekân arayışlarını doğurmuş ve bu ilişkilerin güvenli bir şekilde yürütülebilmesi için kervansaraylar, hanlar, bedestenler, kapanlar gibi bazı mimari oluşumlar ortaya çıkmıştır. Şehirlerde bu kesimlerin gelişmesi tek tek yapılaşmadan çok, bir vakfın yarattığı *"imaret"* ya da *"külliye"* halinde camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleri ile birlikte bütüncül bir uygulama ile gerçekleştirilmiştir.[58]

Şehir külliyelerinin bir parçası olan çarşı, Anadolu Beylikleri mimarisinde ilk olarak Candaroğlu İsmail Bey'in Kastamonu'da (Miladi 1454-Hicri 858) yaptırdığı külliyenin yapılarından biri olan çok kubbeli bedestenle karşımıza çıkar. Külliye, bedestenin bünyesine katılmasıyla önem kazanmıştır.[59]

Erken Osmanlı mimarisinde Çelebi Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen Edirne'deki Eski Cami Külliyesi'nde (Miladi 1414-Hicri 816) camiye gelir sağlamak için hemen yakınına inşa edilen on dört kubbeli anıtsal bedesten en erken örnektir.[60] Bu yapıyla birlikte çarşı yapıları Osmanlı mimarisindeki yerini almaya başlar. Bursa ve Edirne'deki külliye geleneği, 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in yapı faaliyetlerine verdiği önemle devam etmiştir.[61]

Klasik dönem Osmanlı şehirciliğinde çarşı yapıları; bedesten, arasta, kapan olarak sınıflandırılabilir. Çarşı kelimesi Farsça Cıhar- Suk (=Dört Sokak) terkibinden bozulmuş, alışveriş etmeye elverişli, iki tarafı dükkân, üstü örtülü, açık sokak veya meydanlara verilen isimdir. Fars dilinde üstü kapalı alım-satım yerlerine *"bazar"* denir, bu tabir batı dillerine aynı şekilde geçmiştir. Bugün *"pazar"* olarak kullanılan bu kelime, Osmanlı'da ilk zamanlar kullanılmış, daha sonra yerini *"çarşı"* kelimesine bırakmıştır.[62] Genelde belli bir malın satıldığı yeri ya da dükkândan başka bir ticaret alanını belirtmek için kullanılır.

Doğu ile Batıyı buluşturan İstanbul, tarihi boyunca dünyanın en canlı ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Gerek Bizans, gerekse Osmanlı dönemindeki bu özelliğini günümüzde de korumuştur. Bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Doğu ve Batı arasında köprü görevini görmüş; Doğunun değerli taşlarını, ipekli dokumalarını, baharatlarını Batıya taşımıştır. Bunun yanı sıra Avrupa devletleri ve özellikle İtalya şehir devletleriyle asırlar boyu sürdürülen alışveriş, İstanbul'un tarihteki rolünü daha da önemli kılmıştır. Bu alışveriş sadece ticari anlamda değil, aynı zamanda çeşitli kültürlerin bir araya gelmesi ve birbirini tanıması boyutunda ele alınmalıdır.

İstanbul dendiğinde akla gelen en önemli Osmanlı yapılarından biri Çelik Gülersoy'un 'Bir hazine dolabı, bir çeyiz sandığı, ya da bir gelin çekmecesi denilebilir dediği ve 'İstanbul'un Güzeli'[63] olarak nitelendirdiği, Orhan Veli'nin de şiirlerine [64] konu olan Kapalı Çarşı'dır. Beyazıt, Nuruosmaniye ve Mercan semtlerinin ortasında yer alan Osmanlı döneminde Büyük Çarşı, Çarşı-yı Kebir olarak da anılan Kapalı Çarşı'nın bugünkü halini alması zaman içerisinde geçirmiş olduğu mimari değişimlerle olmuştur. İlk olarak çarşının çekirdeğini oluşturan iki bedesten inşa edilmiştir.

İç Bedesten ve Sandal Bedesteni olarak adlandırılan bu yapıların duvarlarının dışında, yapışık dükkânları, bitişik satış üniteleri oluştukça ve yapılar çoğaldıkça araları dolar. Önceleri çadır bezi hatta sarmaşık ya da yeşilliklerle kapanan üst örtü zamanla taş yapıları, üst kemerlerin de inşa edilmesiyle Kapalı Çarşı oluşmaya başlar.[65] Kapalı Çarşı yaklaşık 30.7 hektar yüzölçümünde olup 61 sokaktan oluşan bir yapı kompleksidir.[66] İstanbul'un iki bedesteninin etrafında Paçavracı, Sarnıçlı, Ali Paşa, Camili, Çuhacı, İç ve Dış Cebeci, Yağcı, Rabia, Baltacı, Sorguçlu, Yolgeçen, Sepetçi, Bodrum, Astarcı, Pastırmacı, Mercan Ağa, Perdahçı, Kızlarağası, İmameli, Tarakçılar, Zincirli, Kebeci, Esirpazarı gibi hanlar ve birçok çarşı yapılmış, bunların bir kısmı da çarşının içinde kalmıştır. Büyük Çarşı ya da Kapalı Çarşı denilen bu ticaret merkezinin sınırları içinde iki bedestenden başka 4399 dükkân, 2195 oda, 1 hamam, 1 cami, 10 mescit, 2 şadırvan, 1 sebilhane, 16 çeşme, 1 türbe, 1 sübyan mektebi ve 24 han bulunmaktadır.[67]

Kapalı çarşılar Osmanlı mimarisine ait yapılardır. Fatih; fetihten hemen sonra iki bedesten kurarak, esnafın yerleştiği Kapalı Çarşı'yı inşa etmiştir. Haliç'te Yağkapanı, Balkapanı, Unkapanı, Yemişkapanı gibi kapanlar yapmış, Haliç'in İstanbul tarafında çarşılar kurmuştur. Bugün de ticari faaliyetin yoğun olduğu bu sokakların çekirdeği Fatih tarafından meydana getirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinde şu söz dikkat çeker: Hüner bir şehr bünyâd etmekdir. Reâyâ kalbin âbâd etmekdir.[68]

İstanbul Kapalı Çarşısı'nın ilk oluşumu Fatih Sultan Mehmet döneminde olmakla beraber o dönemdeki dükkân sayısı ve çarşının ve çarşıya bağlanan sokakların ilk planıyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. 944'te(1533) yazılan Nasuh-i Matraki'nin Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultan Süleyman Han adlı eserinde Büyük Çarşı'nın, bedestenlerin etrafındaki üstleri henüz kapanmamış sokakların iki tarafına sıralanmış dükkânlar halinde yer aldığı açıkça görülür. Eski Türk çarşılarının hepsinde dükkânların çifte kepenkleri olurdu. Bunlardan alttaki öne doğru açılarak malların teşhiri için tezgâh, üstteki ise yukarı kaldırılıp uçlarından asılmak suretiyle tezgâhtaki malları güneş ve yağmurdan koruyucu bir siper teşkil eder, üst kepenk aynı zamanda sokaktaki alıcıyı da bir dereceye kadar korurdu.[69]

İstiklal Caddesi, Beyoğlu

Fatih Sultan Mehmet Vakfiyesinde kayıtlı bulunan dükkânların ilk yapıldıklarında ahşap malzeme kullanıldığı düşünülür. Bu nedenle yaşanan yangınlar sonucu çarşıda büyük tahribat meydana gelmiştir.[70] Çıkan yangınların ardında 1701'de hükümet, yeni yapılacak binaların kâgir olarak inşasını emreder.[71]Ardı sıra yapılan çalışmalar sonucu üzerleri de tonoz bir örtü ile örtülür. Çarşı, yangınlardan başka depremler sonucunda da zarar görmüş; tamir masrafları Hazine-i Hümayun'dan karşılanmıştır. Bu da bize gösterir ki; İstanbul Kapalı Çarşısı'nın, başkent olan İstanbul'un hatta dolayısıyla tüm ülkenin ekonomik yaşantısında önemli yeri vardır. Bu nedenledir ki devlet buradaki ticari hayatın kesintiye uğramadan sürdürülmesini istemiştir.[72]

Bedesten; Osmanlı dönemi Türk şehirlerinde ticaret bölgesinin çarşı içindeki merkezi ve değerli malların saklanıp satıldığı binalara verilen isimdir. Türkçe'de bedesten olarak yerleşmiş olan kelimenin "bezzazistan"dan veya "bezistan"dan geldiği ileri sürülmüştür. "Bezzaz" sözcüğünün Türkçe'de kullanılmaya başlaması Selçuklu devrine kadar uzanmaktadır. Türkçe'de bugün de kullanılan "bez" sözcüğü, pamuk ya da ketenden yapılan dokuma anlamındadır.[73] Bezzaz ise; bezci, bez satıcısı, kumaş satıcısı demektir. Bezzazistan veya bezistan; bezciler, kumaşçılar çarşısı anlamındadır.[74] Bedestenler başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşların da satıldığı yerlerdir. Bedestenler pek çok bakımdan günümüz borsasının, bankasının işlevlerini yerine getiren merkezlerdir.[75]

Bir şehirde birçok tüccar ve esnaf-zanaatkâr hanı olduğu halde yalnız bir bedesten vardır. Bu genellemenin tek istisnası İmparatorluğun başşehri olan İstanbul'dur. Burada ikisi şehrin merkezinde biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten inşa edilmiştir. Her ne kadar Evliya Çelebi başka birkaç büyük şehirde daha iki bedesten bulunduğunu yazmakta ise de bunun ne derecede doğru olduğunu tespit etmek zordur. Çünkü bu şehirlerde günümüze yalnız bir bedesten gelmiştir.[76] Bedestenler sağlam malzemeden yapılmış yapılardır.[77]

Bu nedenle özellikle 16. yüzyıldan itibaren bu yapılarla ilgili genel bir kanıya varılabilmektedir. Ayrıca uzun ömürlü ve kalıcı olduğundan, bu yapılardan yola çıkılarak şehrin ticari panoraması hakkında yorum yapılabilmektedir.[78] İstanbul'da bulunan bedestenler Büyük Bedesten (İç Bedesten, Cevahir Bedesteni, Bedestân-ı Atik), Yeni Bedesten (Sandal Bedesteni, Bedestân-ı Cedid) ve Galata Bedesteni'dir. Bedestenin dört kapısının karşısına dükkânların yerleştirilmesi düzeni İstanbul'dan önce Bursa ve Edirne'de uygulanmıştır. Bedesten ve onun kapıları karşısına dükkânlar yapılması Türk çarşı anlayışına ait bir düzenlemedir. Bedesten ve onun çevresindeki dükkânlar Türk şehrindeki çarşının merkezi bölümünü meydana getirir.[79]

Ekrem Hakkı Ayverdi Büyük Bedestenden *"İstanbul şehrine en uygun timsallerden biri, cihanda bir eşi namevcut, büyük şehircilik abidesidir"* diye bahseder.[80] Evliya Çelebi de, Seyahatname'de *"Eski Bedesten, İstanbul'un kalabalık ve seçme yerinde, Osmanoğulları'nın büyük hazinesidir ki, güya kahkaha kalesidir. Bütün sefere gidenlerin, vezirlerin ve ayanın malları buradadır ki, yer altında nice yüz demir kapılı mahzenleri vardır. 857 (1453) senesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılmıştır."* diye bahsetmektedir.[81]

Cezar'ın yaptığı sınıflamada bedestenler mahzenli bedestenler, dıştan dükkânlı bedestenler, arasta bedestenler, arastalı bedestenler, kat bedestenleri ve sade tek hacimli bedestenler olmak üzere altı sınıfa ayrılır. Osmanlı bedestenlerinin en eskileri mahzenli bedestenlerdir. İstanbul Eski Bedesteni de bu tip yapılara dâhildir. Mahzen dört yüzlü iç tonozların en yüksek noktasındaki bir delikten hava alan, ışık düzeni olmayan hücre dükkânlardır.[82] Mahzenli bedestenler, ticari yaşamın canlı olduğu büyük şehirlerde inşa edilir. İstanbul'da üç bedesten yapıldığı halde bunlardan sadece bir tanesinin mahzenli bedesten oluşu, İstanbul gibi büyük bir şehirde asıl bedesten işlevinin Eski Bedesten'de toplandığının da işaretini verir.[83] Bir anlamda Kapalı Çarşı'nın çekirdeğidir. Eski bedestenin iç bölümünün üzerini, dikdörtgen 8 ayak üzerine sivri kemerle oturan 15 kubbe örtmektedir. Kubbe kasnakları sekiz köşeli ve düz yüzeylidir. Bedestenin iç bölümü 1328 metrekare, dış bölümü ise 3412 metrekare yer kaplamaktadır.[84] Eski bedesten duvarına sıralanmış dükkânlar her yönde eşit derinlik ve genişlikte değildir. Bu değişik durum, bedestenin yangın ve depremlerden sonraki tamirleri sonucu doğmuş olmalıdır. İçte dört yönde sıralanmış dükkânların(mahzen, hücre) köşelere rastlayanları yamuk, diğerleri dikdörtgen biçimindedir.[85] Dört yandaki kapılar birbirinin aynıdır, üst kısım yan duvarlarında, her biri bir aksta olmak üzere 1.50 x 1.75 boyutunda pencereler vardır. Aşağılarda ve kubbelerde pencere yoktur. [86] Eski bedestenin duvarları kaba yontma taş ve tek sıra tuğla ile yapılmıştır. Ayaklar kesme taş, kemer ve kubbeler tuğladır.[87] Eski Bedesten ve Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı) etrafındaki başka önemli ticari merkezlerin ve binaların olduğu da unutulmamalıdır. Çarşının doğusunda Mahmutpaşa Dükkânları adı verilen 220 adet dükkân vardır; bu dükkânlara yandan ve arkadan bitişen dükkânlarla birlikte bu sayı 265'e ulaşmaktadır.[88]

Batıda da Bodrum Kervansarayı, At Pazarı ve Okçu Pazarı yer almaktadır. Atla, atçılıkla ilgili meslekler Osmanlı'da önemli mesleklerdi. Fatih Sultan Mehmet, Fatih Cami'ni ve İstanbul'un ticari merkezi olarak da Sultan Pazarı'nı yaptırmadan önce at pazarı ve ilgili iş yerleri Eski Bedesten'in batısında bulunmaktaydı.[89] Ayverdi'nin şehircilik abidesi olarak nitelendirdiği Büyük Bedesten'in bu yolda yardımcısı olarak gördüğü Sandal Bedesteni İstanbul'un ikinci bedestenidir. İkinci bedesten yapılana kadar yeni olarak adlandırılan Büyük Bedesten,

Paludeciler 1882 (Surname Hümayun)

Eski Bedesten olarak anılmaya başlamıştır. Ayasofya vakıfları tahrir defterinde kirbas-ketan bezi satanlara mahsus Bezzaziye-i Suğra, Bezzaziyetü Suğra, Küçük Bezzaziye ismiyle geçer.[90] Sandal Bedesteni de Büyük Bedesten gibi Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır.[91] Ancak birinci bedestenin inşası, İstanbul'un fethinin ilk yıllarında iken, ikincisi 1470'ten sonra yapılmıştır. Sandal Bedesteni diye anılmasının sebebi, ipek ve pamuk karışımı dokunan ve sandal olarak adlandırılan bir kumaşın burada satılması olduğu düşünülür.[92]

Sandal Bedesteni de Büyük Bedesten gibi dikdörtgen planlıdır. Üst örtüsü, içte 12 ayağa oturan 20 kubbeden oluşur. Kubbe sayısı, bu tarz Osmanlı yapıları arasında en fazla olandır. Kubbe sayısı Büyük Bedesten'den çok ise de ölçüsü daha küçüktür. Bu nedenle Küçük Bedesten olarak da anılır. İç ölçümü 1258 metrekare dış alanı ise yaklaşık 2230 metrekaredir.[93] Binanın beden duvarları moloz taştan, kubbe ve kemerler tuğladan yapılmıştır. Ayaklar ve pahlı silmeler ise taştır.[94] Sandal Bedesteni'nde her mihverde bir pencere bulunmaktadır. Söveler od taşındandır; pencere kemerleri hafifçe basık sivri kemerdir.[95] Yapıya 4 kapıdan girilirken bugün sadece iki giriş kalmıştır.[96] Sandal Bedesteni'nin eski bedestenden en önemli farklılığı, içte mahzenlerin bulunmamasıdır. Mahzenlerin olmaması aralarındaki kullanım ve işlev farkını ortaya koyar ki bu da esas bedesten işlevinin Eski (Büyük-Cevahir) Bedesteni'nde olduğunu gösterir.[97]

İstanbul'daki bir başka önemli bedesten yapısı da Galata (İstanbul/Fatih) Bedesteni'dir. Karaköy'de Tersane Caddesi'nde bulunur.[98] Tamamen ayrı bir şehir gibi gelişen Galata'daki bu bedesten Fatih Sultan Mehmet Evkafı'ndan ayrı olarak Ayasofya Vakfına gelir getirmesi amacıyla 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Liman bölgesinde eski Lonca Çarşısı diye bilinen mevkideki Galata Bedesteni (1451-1481) fetih sonrası bölgede inşa edilen en büyük ticaret yapısı olup Arap Camii ile karşı karşıyadır.[99] Çevresine Yelkenciler, Rüstem Paşa Hanları ile bazı ahşap dükkânlı çarşılar kurulmuştur. Böylece etrafında bir ticaret sitesi teşekkül eden bina benzerlerinden farklı olarak dikdörtgen değil kare şeklinde inşa edilmiştir. Dört paye ile ayrılan mekân dokuz bölüme ayrılmış ve bunların her biri bir kubbe ile örtülmüştür. Cephelerde devrin sokak dokusuna uygun biçimde şekillendirilmiş dış dükkânlar vardır. Moloz taşlardan inşa edilmiş olmakla beraber ahenkli çizgileriyle heybetli bir görünüşü olan Galata Bedesteni 1966'da modern bir çarşı haline getirilirken kötü bir biçimde değişikliğe uğratılmıştır. Yapılan bu yenileme çalışmaları sırasında içerisinde bulunan ve orijinalinde var olduğu düşünülen meşe ağacından katlar sökülmüştür.[100] Bedesten de günümüzde Fatih Çarşısı adıyla, iş aletleri ve hırdavat satışı yapan dükkânlara ev sahipliği yapmaktadır. Külliyeler ve vakfiyeler içinde yer alan diğer bir ticaret yapısı da arastalardır. Bir tür ticaret yapısı ve çarşı bölümü için ad olarak kullanılan arasta sözcüğünün de aslı Farsça'dır. Farsça ârâste, süslü anlamındadır.[101] Üstü genellikle tonoz veya ça-

tıyla örtülü bir sokağın iki yanında karşılıklı sıralanan ve aynı cins malları satan dükkânların meydana getirdiği çarşıdır. Arastalar sonraları aralarına değişik esnafın karışmasına rağmen, genellikle aynı malın ticaretini yapan dükkânlardan oluştukları için satılan malın ismiyle adlandırılırlar. Arastalar başta camiler olmak üzere vakıf eserlere gelir sağlamak amacıyla onların yakınında veya bazı hallerde ayrı olarak uzağında yapılmışlardır. Özellikle camilere yakın yapılmalarının başlıca sebebi, o camiye cemaat temin etmek ve çevresine canlılık kazandırmaktır.[102]

İstanbul'un en büyük arastası bugün Mısır Çarşısı olarak anılan yapıdır. Eminönü ilçesinde yer alan Mısır Çarşısı, Yeni Cami Külliyesinin içerisinde olup; Tahmis ve Çiçek Pazarı sokakları ile Yeni Cami caddesi boyunca devam etmektedir. Yeni Cami'ye gelir getirmesi amacıyla inşa edilen külliye yapılarından biridir. Mısır Çarşısı, arasta düzeninde yani L düzeninde bir yapıdır. Üçüncü Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından inşası 1597'de başlatılan Yeni Cami, Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlatılmıştır. Hatice Turhan Sultan'ın 1662/1663 tarihli vakfiyesinde buradan *"çarşı"* diye söz edilir. Değişik kaynaklarda Valide Çarşısı ya da Yeni Çarşı olarak da bahsedilir. Bu söylemlere rastlanmasına rağmen bilinen ve en yaygın biçimde kabul edilen kullanım biçimi Mısır Çarşısıdır. Mısır Çarşısı denmesinin nedeni, Mısır'dan gelen malların satıldığı yer olmasındandır.[103] Çarşı taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Ortadaki sokağın üstü kemerli ve tonozludur. Her hücrede (dükkân, oda) duvarın yukarı kısmında bir pencere vardır. Orta yolu kapatan kemerli tonoz örtü daha yüksek olup bu bölüm de hücre kubbelerinin aralarına bakan pencereler ile aydınlanmaktadır. İçteki eyvan ve hücre sayısı 88'dir. Dıştaki 18 dükkân da eklenince toplam 106 dükkân bulunur. Mısır çarşısının iki kolunun birleşme bölümünün ortası çarşının dua meydanını oluşturur. Buraya bir de ezan köşkü inşa edilmiştir. Çarşının 4 ana 2 de küçük olmak üzere 6 kapısı vardır. Çarşının iki kolunun başlarındaki revaklar üstüne odalar inşa edilmiştir. Üstleri kubbe ile örtülü olan bu odalara çarşı girişindeki merdivenlerle çıkılır.[104] Arastanın tanımında aynı cins malların satıldığını söylemişsek de bugün Mısır Çarşısı ticari işlevini devam ettirmesine rağmen arasta özelliğini kaybetmiş ve pek çok farklı iş kolunun içinde bulunduğu bir çarşı durumundadır. İstanbul'da önemli bir diğer arasta olan ve Sipahiler Çarşısı adıyla da bilinen Sultan Ahmet Arastası, Sultan Ahmet Külliyesinin yapılar topluluğunun bir parçası olan arasta cami eksenine dik bir eksenle, kıble tarafında yer alır.[105] İnşa edildiği yerin topografyasına uyan bir plan kuruluşu ile camiden çok daha aşağı kotta yer almıştır. Geçirdiği yangın ve tahribatlar sonucu uzun süre harap durumda kalmış olan arasta Büyük Konstantin'in 4. yüzyılda yaptırdığı sarayın kalıntılarının üzerine inşa edildiğinden burada bulunan mozaiklerin ortaya çıkarılmasıyla İstanbul'un başka yerlerinde bulunan mozaiklerde buraya getirilmiş ve arastanın bir kısmı Mozaik Müzesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Sultan Ahmet vakıf defterinde dükkân sayısı 101 olarak gösterilmekte ise de vakıf dükkânlarının tamamı arastada bulunmuyordu.

Bahsi geçen dükkânların da 70 kadarının arastada olduğu anlaşılmaktadır.[106] Sipahiler çarşısı olarak anılmasının nedeni yapılış döneminde sipahilerin kullanımına yönelik malzemelerin satışı yapıldığı içindir. Arasta günümüzde turistlere yönelik hediyelik eşyaların satıldığı bir çarşı durumundadır.İstanbul'daki çarşıların diğer bir bölümünü de kapanlar oluşturur. Kapanlar, Osmanlı döneminde büyük şehirlerde özellikle zahire türünden ihtiyaç maddelerinin toptan alınıp satıldığı yerlerdir. Kapanın sözlük anlamı; büyük terazi, kantardır. Arap ve Türk-İslam devletlerinde kullanılan kapan tabiri Osmanlılarda un kapanı (kapan-ı dakik), bal kapanı, yağ kapanı gibi satılan malın adıyla birlikte kullanılmıştır. Un, yağ ve baldan başka tahıl, kahve, tütün, ipek, pamuk, kumaş ve çeşitli dokumalar üreticiden satın alınarak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerdeki kapanlara getirilir; fiyatları belirlendikten sonra esnaf aracılığıyla tüketiciye sunulurdu.[107]

İstanbul'daki ticaret yapıları arasındaki son grubu hanlar oluşturur. Osmanlı döneminde şehir içi hanları, ortada bir avlu, avluyu çevreleyen revaklar ve revakların arkasına yerleştirilmiş odalardan oluşan, genellikle iki katlı kâgir yapılardır. İşlevsel olarak hanlar, küçük kervanların indiği, yolcuların konakladığı, depolama ve atölye kullanımı ile perakende ticaret yapılan mekânlardır. Hanlar işlevlerine göre veya içerisinde depolanan veya pazarlanan ürüne göre Pamuk Hanı, Koza Han gibi isimlerle anılmaktadır.[108] Hanlar İstanbul'da ticaretin yoğun olduğu bölgelerde Kapalı Çarşı civarında, Eminönü-Beyazıt-Laleli arasında ve Haliç taraflarından görülür. Bir ticarethane, çarşı hatta dükkân sanat tarihi açısından nasıl bir değer bulur? Tabi ki sanat tarihini, sanat tarihçilerini ilgilendiren boyutu yapının işlevi değildir. Ancak yapıya işlev kazandırmak için mimari düzenleme ve mimariye bağlı süsleme ögeleri bağlamında ortaya çıkan mimari üslup sanat tarihine ve sanat tarihçisine çalışma alanı oluşturur. İstanbul büyük yangınlara, depremlere maruz kalmış bir şehirdir. Dolayısıyla çarşılar da tarihsel süreçte bu yangın ve tahribatlardan nasiplerini fazlasıyla almışlardır. Yapılan onarımlar ve restorasyonlar, mimari strüktürden ziyade mimariye bağlı süsleme alanlarında değişiklik yaratır. Bu yapıların süslemeleri çoğunlukla inşa edildikleri dönemin değil, onarımların yapıldığı dönemin izlerini taşır. Yapı değerlendirilirken tipolojik olarak özüne sadık kalınsa da, yapının süslemeleri onarımın yapıldığı dönem üslubu içinde değerlendirilir.

Mimari ve plastik eserler toplumun yansıması olarak değerlendirildiğinde anlam kazanır. Kuşkusuz çarşılar hem özellikleri hem de süsleme elemanlarıyla Türk İslam Mimarisi'nin en önemli sivil mimari örneklerinden biridir. Bu bağlamda bakıldığında mimari eserlerin kültürel birikim, etkileşim ve çeşitlilikleri toplumun zenginlik göstergesi olarak kabul edilir. Kuşkusuz mimari birimlerin asıl işlevlerinden uzak kullanımına izin verilmemesi, yapıların özgünlüğünün korunması için en temel gerekliliktir.

Çukur Muhallebicisi 1890, Kapalı Çarşı

Arap Cami, Beyoğlu (Preziosi, ö.1882)

DİPNOTLAR :

1. Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.1
2. Semavi Eyice, *Bedesten, DİA,* C. 5, İstanbul, 1992,s. 303
3. Gönül Cantay, *Hanlar, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt 3, İstanbul, 1994, s.548-550
4. Semavi Eyice, *Bedesten,* a.g.m., s.302
5. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi, s. 87
6. Semavi Eyice, a.g.m., s.304-311
7. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, s.64-65
8. Nusret Çam, *Arasta, DİA,* C.3, İstanbul, 1991, s.336
9. Semavi Eyice, a.g.m., s.302
10. Nusret Çam, a.g.m., s.336-337
11. Osman Ergin, *Çarşı, DİA,* Cilt 3, s.360
12. Semavi Eyice, a.g.m., s.302
13. Cengiz Kallek, *Pazar, DİA,* C.34, İstanbul, 2007, s.194-199
14. Cengiz Tomar, *Pazar, DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s.203, 204
15. Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları,* Pulhan Matbaası, İstanbul, 1953, s.8
16. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi,* 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.52
17. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.338
18. Osman Turan, a.g.e., s.356-357
19. Cengiz Tomar, a.g.m, s.204
20. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e, s.114-115
21. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e, s.114
22. Cengiz Tomar, *Pazar,* a.g.m, s.205
23. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e, s. 60
24. Ahmet Yaşar Ocak, *Fütüvvet, DİA,* C.13, İstanbul, 1996, s. 262
25. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e, s.103
26. Ziyâ Kazıcı, *Ahilik, DİA,* C.1, İstanbul, 1988, s.540
27. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e, s. 104-106
28. Selahattin Bayram, *Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları,* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 21, s.86-87
29. Selahattin Bayram, a.g.m., s.93-94
30. Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi,* M.E.B., İstanbul, 1990'dan naklen Selahattin Bayram, a.g.m., s.94-95
31. Ziyâ Kazıcı, a.g.m., s.541
32. Selahattin Bayram, a.g.m., s.97
33. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s.280,281
34. Selahattin Bayram, a.g.m., s.102
35. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s. 299-304
36. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* C.II 1453-1559, 2. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara, s. 207-208

37. Mustafa Akdağ, a.g.e, s. 207-221, 222
38. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* a.g.e., 207-233-235
39. Semavi Eyice, *Bedesten, DİA,* C. 5. s. 303
40. Gülberk Bilecik, *Fetihten Sonra İstanbul'da Ticaret Yapılarının Gelişimi, Türkler Ansiklopedisi,* C.10,s.764-770
41. BOA. C.BLD. 24-1176
42. BOA. DH.MKT. 1821-54
43. BOA. C.BLD. 60-2951
44. BOA. A.}MKT. 235-69
45. BOA. A}.MKT.NZD. 21-62
46. BOA. BEO. 498-37290
47. BOA. İ.MMS. 184-22
48. BOA. DH.MB.HPS.M. 13-24
49. BOA. DH.MKT. 2855-53
50. BOA. DH.MKT. 2553-94
51. BOA. DH.MKT. 2614-26
52. BOA. DH.MKT. 1828-119
53. BOA. DH.MKT. 1862-4
54. BOA. DH.MKT. 900-80
55. BOA. BEO. 3737-280252
56. BOA. ŞD. 3116-5
57. BOA. A.}DVN.MKL. 11-19
58.http://ankaraarsivi.atilim.edu.tr/ (Mehmet Tuncer, *"Ankara'da Vakıf Mülkiyetindeki Bedesten Ve Hanların Gelişimi Ve Şehir Ekonomisinin Dönüşüm Süreci* (15-20.YY), 2014. s.1.
59. Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s 28.
60. Gönül Cantay, a.g.e., s 36.
61. Gönül Cantay, a.g.e., s 41.
62. Mehmet Tuncer, a.g.s.,s.2.
63. Çelik Gülersoy, *Kapalı Çarşının Romanı,* İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1979, s.5.
64. Orhan Veli, *Bütün Şiirleri,* Adam Yayınları, İstanbul 22.Basım 1993, s.88.
65. Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s.5.
66. Çelik Gülersoy, a.g.e., s.14.
67. Semavi Eyice ,*"Bedesten" DİA,* C.V, İstanbul 1992, s 303.
68. Bülent Arı, *"Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları" Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* sayı 6, İstanbul 2005, s.40.
69. Semavi Eyice, *"Büyük Çarşı" DİA,* C.VI, İstanbul 1992, s 507-513.
70. Mustafa Cezar, a.g.e., s.130.
71. Mustafa Cezar, a.g.e., s.136.
72. Mustafa Cezar, a.g.e., s 147.
73. Mustafa Cezar, a.g.e., s.13.
74. Semavi Eyice ,*"Bedesten" DİA,* C.V, İstanbul 1992, s 303.

75. Halil İnalcık, *"İstanbul'un İncisi: Bedesten",* Mustafa Özel (haz.), İktisat ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s.122.
76. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481).* C.IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1989, s.557.
77.Mustafa Cezar, a.g.e.,s.19.
78. Mustafa Cezar, a.g.e.,s.31.
79. Mustafa Cezar, a.g.e., s 12.
80. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e.,s 557.
81. Zuhuri Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* İstanbul 1971, C. II, s. 247.
82. Çelik Gülersoy, a.g.e.,s.14.
83. Mustafa Cezar, a.g.e., s.221.
84. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.563.
85. Mustafa Cezar, a.g.e., s.149.
86. Çelik Gülersoy, a.g.e.,s.14.
87. Mustafa Cezar, a.g.e., s.243.
88. Halil İnalcık,a.g.m., s.132.
89. Halil İnalcık,a.g.m., s.132.
90. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.569.
91. Mustafa Cezar, a.g.e., s.243.
92. Mustafa Cezar, a.g.e., s.243.
93. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.569.
94. Mustafa Cezar, a.g.e., s.149.
95. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.569.
96. Çelik Gülersoy, a.g.e., s.15.
97. Mustafa Cezar, a.g.e.,s.243.
98. Süreyya Eroğlu, *"15.yy Galata'sından Günümüze Kalanlar"* İstanbul Özel Sayısı Arkitekt, sayı.70, İstanbul, Mayıs-Haziran 2003, s. 36-50.
99. Nilgün Çöl, *"XVI. Yüzyıla Kadar Galata'da Kentsel Dokuyu Etkileyen Faktörler"* Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring 2009, s. 691.
100. Semavi Eyice ,*"Bedesten" DİA,* C.V, İstanbul 1992, s 303.
101. Mustafa Cezar,a.g.e., s 13.
102. Semavi Eyice, *"Arastalar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C. I, İstanbul 1994.
103. Mustafa Cezar, a.g.e., s.182.
104. Mustafa Cezar, a.g.e., s.184.
105. Gönül Cantay, a.g.e., 85.
106. Mustafa Cezar, a.g.e., s.186.
107. Salih Aynural, *"Kapan", DİA,* İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 338.
108. Tuba Akar, *"Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 7, Sayı 13, 2009, s. 271.

KAYNAKÇA

AKAR, Tuba, *"Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi",* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2009, s. 267-292.

AKDAĞ, Mustafa, "*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi",* C.II 1453-1559, 2. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara, s. 207-208

ASLANAPA, Oktay, *"Orta Çağın En Eski İlim ve Kültür Müesseseleri"* Türk Kültürü, sayı. 12, Ankara, 1963, s. 34-42.

----------, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.

ARI, Bülent, *"Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları"* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, sayı 6, İstanbul, 2005, s. 27-56.

AYNURAL, Salih, *"Kapan",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, c.XXIV, s. 338-339.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, "*Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri" (855-886/1451-1481).* C.IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.

BAYRAM, Selahattin, "*Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları",* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 21, s.86-87

BİLECİK, Gülberk, "*Fetihten Sonra İstanbul'da Ticaret Yapılarının Gelişimi, Türkler Ansiklopedisi",* C.10,s.764-770

CANTAY, Gönül, *"Hanlar",* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul 1994.

----------, "*Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu,*" Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

----------, *"Mercan Ağa Külliyesi ve Kapalı Çarşı"* , Restorasyon-Konsevasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı, sayı 12, 2016, s.56-69.

CEZAR, Mustafa, "*Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,*" İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1985.

ÇAM, Nusret, *"Arasta",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991,C.III, s. 335-336.

ÇÖL, Nilgün, *"XVI. Yüzyıla Kadar Galata'da Kentsel Dokuyu Etkileyen Faktörler"* Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring 2009, s. 681-694.

DANIŞMAN, Zuhuri, "*Evliya Çelebi Seyahatnamesi",* İstanbul 1971, C. II, s. 247.

DEVELLİOĞLU, Ferit, "*Osmanlıca– Türkçe Ansiklopedik Lügat",* Aydın Kitabevi, s. 87

EKİNCİ, Yusuf, *"Ahilik ve Meslek Eğitimi",* M.E.B., İstanbul, 1990'dan naklen Selahattin Bayram, s.94-95

ERGİN, Osman, "*Çarşı", DİA,* Cilt 3, s.360

EROĞLU, Süreya, *"15. Yüzyıl Galata'sından Günümüze Kalanlar"* İstanbul Özel Sayısı Arkitekt, sayı.70, İstanbul, Mayıs-Haziran 2003, s. 36-50.

EYİCE, Semavi, *"Bedesten",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, C. V, s. 302-311.

----------, *"Büyük Çarşı",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul,1992, C. VI, s. 507-513.

----------, *"Arastalar",* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İstanbul 1994.

GENÇ, Mustafa, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi",* Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s. 299-304

GÜLENAZ, Nursel, "*Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar,*" İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

GÜLERSOY, Çelik, "*Kapalı Çarşının Romanı",* İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1979.

GÜRAN, Ceyhan, *"Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi"*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.1

İNALCIK, Halil, *"Galata"* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III, İstanbul 1994.

----------, *"İstanbul'un İncisi: Bedesten",* Mustafa Özel (haz.), İktisat ve Din, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 119-136.

KALLEK, Cengiz, "*Pazar", DİA,* C.34, İstanbul, 2007, s.194-199

KANIK, Orhan Veli, "*Bütün Şiirleri",* Adam Yayınları, İstanbul 22.Basım 1993, s.88.

KAZICI, Ziya, *"Ahilik", DİA,* C.1, İstanbul, 1988, s.540

OCAK, Ahmet Yaşar, "*Fütüvvet", DİA,* C.13, İstanbul, 1996, s. 262

ÖZDEŞ, Gündüz, "*Türk Çarşıları",* Pulhan Matbaası, İstanbul, 1953, s.8

ÖGEL, Semra, *"Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi",* Türk Kültürü, sayı 11, Ankara 1963, s. 37-41.

PAKALIN, M. Zeki, "*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü",* C. 1, s.64-65

ŞABUDAK, Özcan, *"Osmanlı'dan Günümüze Hanlar Bölgesi'nin Mimari ve İktisadi Dönüşümü",* Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/1, Winter 2014, p. 509-520, Ankara.

ŞAHİNALP, M. Sait, GÜNAL Veysi, *" Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademeleme Yönünden Mekânsal Analizi",* Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 93 s.149-168.

TABAKOĞLU, Ahmet, "*Türk İktisat Tarihi",* 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.52

TOMAR, Cengiz, "*Pazar", DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s.203, 204

TUNÇER, Mehmet, *"Ankara'da Vakıf Mülkiyetindeki Bedesten ve Hanların Gelişimi ve Şehir Ekonomisinin Dönüşüm Süreci" (15-20.yy) ",* 2014.

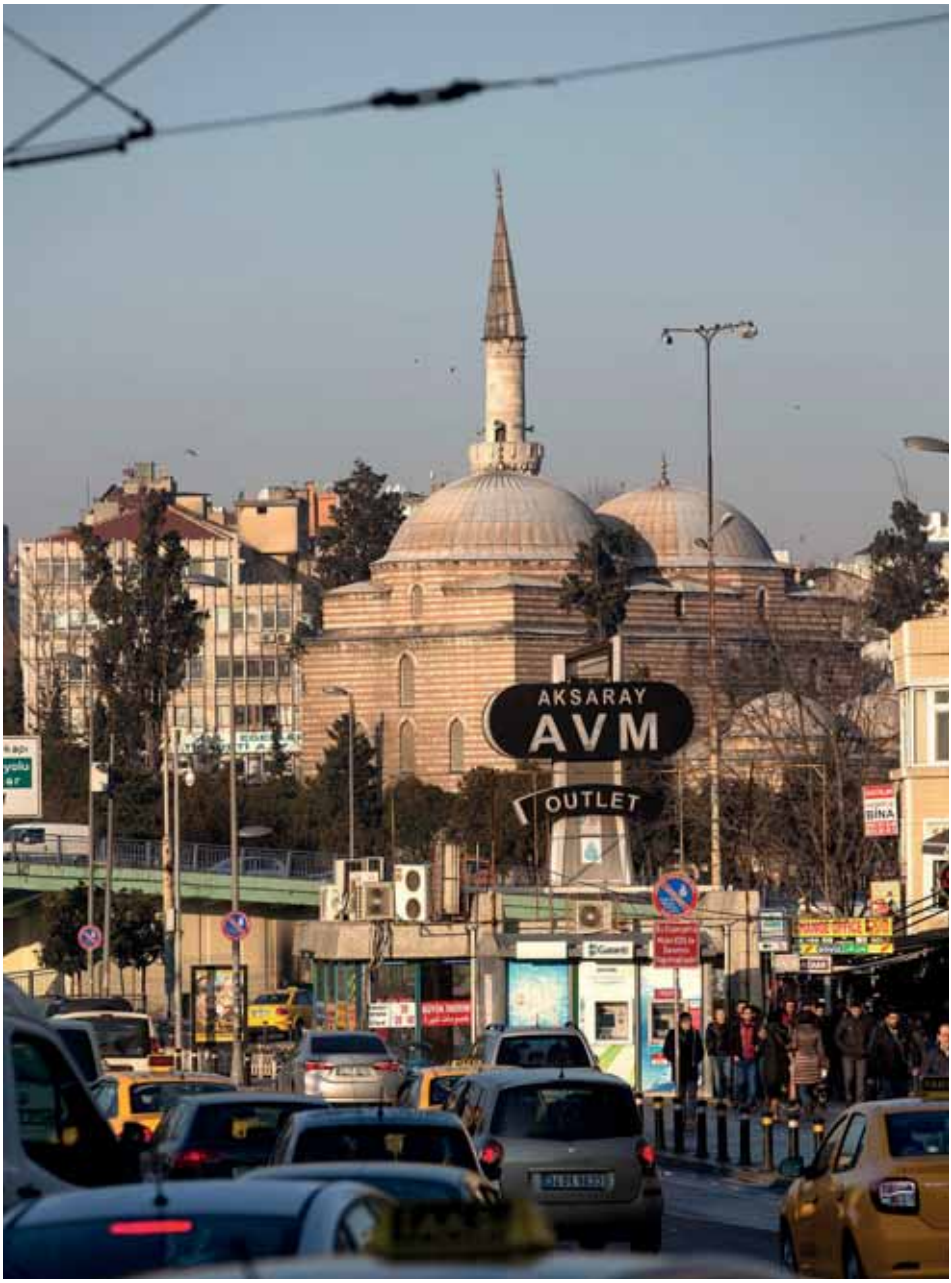
TURAN, Osman, "*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti",* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.338

Dünden Bugüne

TARİHİ İSTANBUL ÇARŞILARI

FOTOĞRAF, METİN VE BELGELERLE

AKSARAY ÇARŞISI

Aksaray, Roma-Bizans döneminden beri, İstanbul'un en önemli semt ve maydanlarından biriydi. O zamanki adı, Forum Buvis (Öküz Meydanı) idi. Forum Buvis, 380'den kısa bir süre sonra açık bir pazar haline getirilmiştir. [1]

Bizans döneminde ticari canlılığını koruyan bölge, fetih öncesi kaybettiği önemini Fatih'in bölgeye yaptığı iskanlarla tekrar kazanacaktır. Fetih sonrası İstanbul'u bir imparatorluk merkezi yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmet bu amaçla hem şehrin nüfusunu artırmak hem de İstanbul'u bir ticaret merkezi haline getirmek için iskân politikası yürüterek farklı coğrafyalardan şehre göçü sağlamıştır. Bu bağlamda Karamanoğulları'ndan da pek çok nüfusu İstanbul'a getirttiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in Karamanoğulları üzerine çıktığı ikinci önemli seferi 1471-1472 olarak tarihlendirilmektedir. Bu seferde İshak Paşa Aksaray'dan İstanbul'a sürgünler yapmıştır. İshak Paşa'nın Aksaray'dan İstanbul'a yapmış olduğu sürgünler hakkında Osmanlı kroniklerinde sarih ifadeler vardır:

Aksaray Karakolu'nun bulunduğu adanın yıkılmaya başladığı eski halidir.

Bu konuda Neşrî, *"İshak Paşa dahi Akasaray'a geldi Padişah'dan hüküm geldi Aksaray'dan İstanbul'a ev süresin diye şimdiki halde İstanbul'da Akasaraylı Mahallesi ki vardır İshak Paşa sürüp getirdiğidir"* der. Âşıkpaşazâde ise, "*İshak Paşa Aksaray'a geldi. Padişah'dan emrolundı Aksaray'dan evler sürüp İstanbol'a gönderesin diyü İshak Paşa dahı Aksaray'dan sürgün idüb alub getürdi. Şimdiki hinde Aksaraylu mahallesi didükleri İshak Paşa sürüb getirdiği halkdur"* şekliyle hadiseyi nakleder. Tursun Bey'in, *"(İshak Paşa) …bakıyyei mütemerridinden ol memleketi tahlis itdürdi"* sözünden de buradan bir sürgünün yapıldığı anlaşılmaktadır. Sonraki devir kaynaklarından Kemal Paşazâde ise; *"İshak Paşa Niğde'den Aksaray'a vardı mezkûr diyardan İstanbul'a bir nice yüz ev sürdü"* demektedir. Yine sonraki devir kaynaklarından Hoca Saâdeddin Efendi, Rum Mehmed Paşa'nın halkı zorla sürdüğünü, İshak Paşa'nın ise Aksaray'dan İstanbul'a ahaliyi getirdiğini şu cümlelerle anlatmıştır; *"Aksaray'dan İstanbul'a evler sürdi, hâlâ ol belde-i mua'zzamada Aksaray mahallesi dimekle iştihâr bulan mahalle nüzûl itmişler…yine Hadîdî Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde, İshak Paşa'nın Aksaray'dan sürüp getirdiği ahaliden bahsederken onların İstanbul'a yerleştirildiğinden ve oturdukları yere evler, çarşılar yaptıklarından bahsedip 'ana şimdi Aksaray bazârı dirler' diyerek Aksaray'dan getirilenlerin yerleştikleri yerlerden ve tesis etmiş oldukları çarşıdan bahseder"* [2]

Valide Sultan Cami, Aksaray

Aksaray Meydan düzenleme çalışmaları 1957

İskanlar ve artan İstanbul nüfusu içinde Aksaray, şehrin kalbi konumunda olmasından dolayı yüzyıllar boyu cazibe merkezlerinden birisi olmuştur. Bu canlılığın en çok yaşandığı dönemlerden biri ise Ramazan ayıdır. Aksaray'ın Ramazan ve Kurban Bayramları ilginç ve güzel olurdu. Burada bayramlar genelde Yeşiltulumba Meydanı'nda kutlanır; Ramazan Bayramı'nda üç, Kurban Bayramı'nda ise dört gün meydan, özellikle çocuklarla dolup taşardı. Renk renk bayramlıklar giyilir, kızlar saçlarına kurdelalar takarlar, saçları kısa kesilmiş erkek çocuklar, bayramlık elbise ve oyuncaklarıyla onlara katılırdı. Komşu amca ve teyzelerden aldığı paralarla cikletler, horoz şekerleri, çekirdek, fındık, fıstık, leblebi, lokum, macun, şıra, şerbet, gazoz gibi o devrin en gözde yiyecek ve içeceklerine para sayıp, ballandıra ballandıra yiyip içer, günlerini gün ederlerdi.

Ramazanın en şenlikli yaşandığı yer Aksaray ve çevresi -Vezneciler, Şehzadebaşı, Fatih- idi. Gündüzleri tekke ve türbe ziyaretleri, akşamları Karagöz eğlencelerine gidilirdi. Özellikle tatlıcı ve meşrubatçılar daha fazla ilgi görür, akşamları dolup taşardı. Gazetelerde ve gayr-i müslimlerin işlettiği lokantalarda Ramazana saygılı bir tavır gösterilirdi. Bu arada bazı Aksaraylı aileler de, Ramazan ayında Aksaray-Divanyolu güzergâhında akşam gezilerine çıkarlardı. Bu güzergâhdaki kahveler, çaycı dükkânları ve tulumbacılar, önceden hazırlık yapar, Ramazan gelince ise dükkânları dolup taşardı. Kahve hizmetlileri bellerinde futalar, peştamallar olduğu halde, ellerindeki maşaları şakırdatarak dört tarafa koşuşup, *"Buyurun ağalar, buyurun dedik"* nidalarıyla devamlı müşteri kazanmaya çalışıyorlardı.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'e göre, Ramazan geceleri, iftar davetleri, gezi ve oyunlar nedeniyle, Aksaray caddeleri dolup taşardı. Ramazan geceleri insan; bir cereyana kapılır, âdeta hendese ile adım atmak zarurî görünürdü. O vakitler caddelerin daha dar ve eğri büğrü olmasından dolayı omuz kakmasından, dirsek çarpmasından, ayak çiğnemesinden kurtulabilmek mümkün olamazdı. Hele dalgın bulunmaya hiç gelmez, alabildiğine gidenlerden birinin çarpmasıyla insan sendeleyip şerbetçi tablasına çarpar, manav dükkânlarının önüne atılan karpuz kabuklarının üzerine basarak kayar düşerdi.

Aksaray Yeraltı Çarşısı

Aksaray Esnafı

İstanbul, asırlardır çok farklı alanlarda faaliyet gösteren esnafı ile bilinmekteydi. Aksaray ise, esnafların işlerinden çok, evlerinin olduğu bir semtti. Ancak cadde boylarındaki dükkânlar, kahvehaneler ve tatlıcılar, özellikle de Koska'daki simkeşler ve Laleli'deki meyhaneciler, Aksaray'ın ekonomik ve toplumsal hayatına canlılık getirmişlerdi. Fakat Osmanlı yönetimi, eğlence hayatına saygı gösterirken, inanca da saygı göstermeyi unutmamış, tamamı gayrimüslimlerce işletilen meyhanelerin, cami, kilise ve havra gibi ibadet yerlerine uzak olmasına özellikle dikkat etmişti. 16. yüzyıldan sonra özellikle sabuncular ve helvacılar Aksaray'da esnaf olarak varlıklarını hissettirmişlerdi. Ancak bunların da sayısı etik nedenlerle sınırlı kalmıştı. Çünkü o dönemde bir semtte bir mesleği icra eden varsa ve o meslekte başkasına da ihtiyaç duyulmuyorsa; esnaflık geleneğine uygun olarak kimse o semtte o işle ilgili bir dükkân açmıyor, bir başka deyişle komşusunun ekmeğine mâni olmuyordu.

Şeriyye sicillerinden öğrendiğimize göre esnaf örgütü (lonca) de bu konuda işi sıkı tutmuş, aksi hareketlere asla izin vermemişti. Nitekim, 1629'da Aksaray'da dükkânında mum satan bir sabuncu, 1670'te ise dükkânında peynir satan bir manav satış yapmaması konusunda uyarılmışlardı. Aksaray esnafı da birbirlerinin işini yaparak arkadaşlarının ekmeklerine mani olmama konusunda söz birliği etmişlerdi.16-17. yüzyıllarda tüm İstanbul'da olduğu gibi Aksaray'da da herkes iş ve meslek sahibi idi.

Zaten işi olmayanlar padişahın fermanı gereği İstanbul dışına çıkarılıyorlardı. Ancak özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında Yeniçerilerin ve onlardan arta kalanların da etkisi ile işsiz takımının sayısı bir anda artmıştı. Fakat yine de Aksaray'ın güzide bir esnaf topluluğu vardı. 1860'ta Aksaray Çarşısı'nda İngiltereli bir dükkan sahibi ile Asakir-i Şahane binbaşılarından Mehmet Reşit arasındaki anlaşmazlığın bir an önce çözülmesi Şehremaneti'nden talep edilmiştir.[3] İstanbul'un ilk eczanelerinden biri Ethem Pertev Bey tarafından kendi adıyla Aksaray'da açılmıştı. (1895) Ayrıca 19. yüzyılda ilk fesçi dükkânlarından biri de yine Aksaray'da açılmıştı. Tatlıcılar, börekçiler, çorbacılar, kuruyemişçiler ve lokantacılar başta olmak üzere her çeşit esnaf, Aksaray'ın tarihine tat ve çeşni katmıştı. Aksaray'da bulunan ve birinci sınıf hamamlardan olan Aksaray Hamamı, başarılı işletmeciliğin sonucu *"Saraylılar Hamamı"* olarak bilinmeye başlamıştı. Mütareke döneminde İstanbul'un en meşhur fırıncılarından olan Yusuf Usta, yaptığı ekmeklerle, açlıkla boğuşan İstanbul halkının birazcık da olsa doyma ihtiyacını gidermişti.

Buna karşılık Yusufpaşa'daki meslektaşı Fırıncı Mehmed Usta, eksik ekmek imal etmekten ve satmaktan 10 Haziran 1920'de Divan-ı Harbi Örfi kararı ile 15 lira para cezasına çarptırılmıştı. Aksaray'ın renkli simaları da yok değildi. Bunlardan

Aksaray Meydanı'nın düzenlenme yapılmadan önceki hali, 1950

birisi Yeşiltulumba kahveleri önünde sabahları ayyaşlara yirmi paraya, baş suyuna çorba satan Zon Tevfik adlı komik bir adamdı. Rakipleri çıkınca çorbacılığı terkedip bir eşek satın alarak çanak çömlek satmaya başlamıştı. Sonra da sakalıkta karar kılmıştı. Özellikle muziplikleriyle tanınıyordu. Aksaray'ın bir başka renkli siması da kimseye zararı dokunmayan meczup Deli Salih idi. Paraya ilgi göstermez ve sürekli tebessüm ederdi. 1880'lerde yakalanarak Konya'ya sürülen sahte sihirbaz Şeyh Abdurrahman (aslında Bağdatlı Abdülvehhab) da Aksaray'ın bir başka renkli figürüydü."[4]

Günümüzde Aksaray tüm İstanbul örneğinde olduğu gibi Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan değişimden nasibini almış ve özellikle İstanbul'un merkezi konumunda olmasından dolayı yapılan imar faaliyetleri Aksaray'ın çehresini ve tarihi dokusunu oldukça değiştirmiştir. 1950'li yıllarda Menderes Hükümetleri döneminde Aksaray'da açılan yeni yol ve bulvarlar Aksaray'ı kentin ulaşım ve toplanma merkezi haline getirmiştir.

Bu yönüyle Aksaray, eskiden olduğu gibi insanların buluşma noktası, ticari ve sosyal faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir semt olarak varlığını sürdürmektedir.

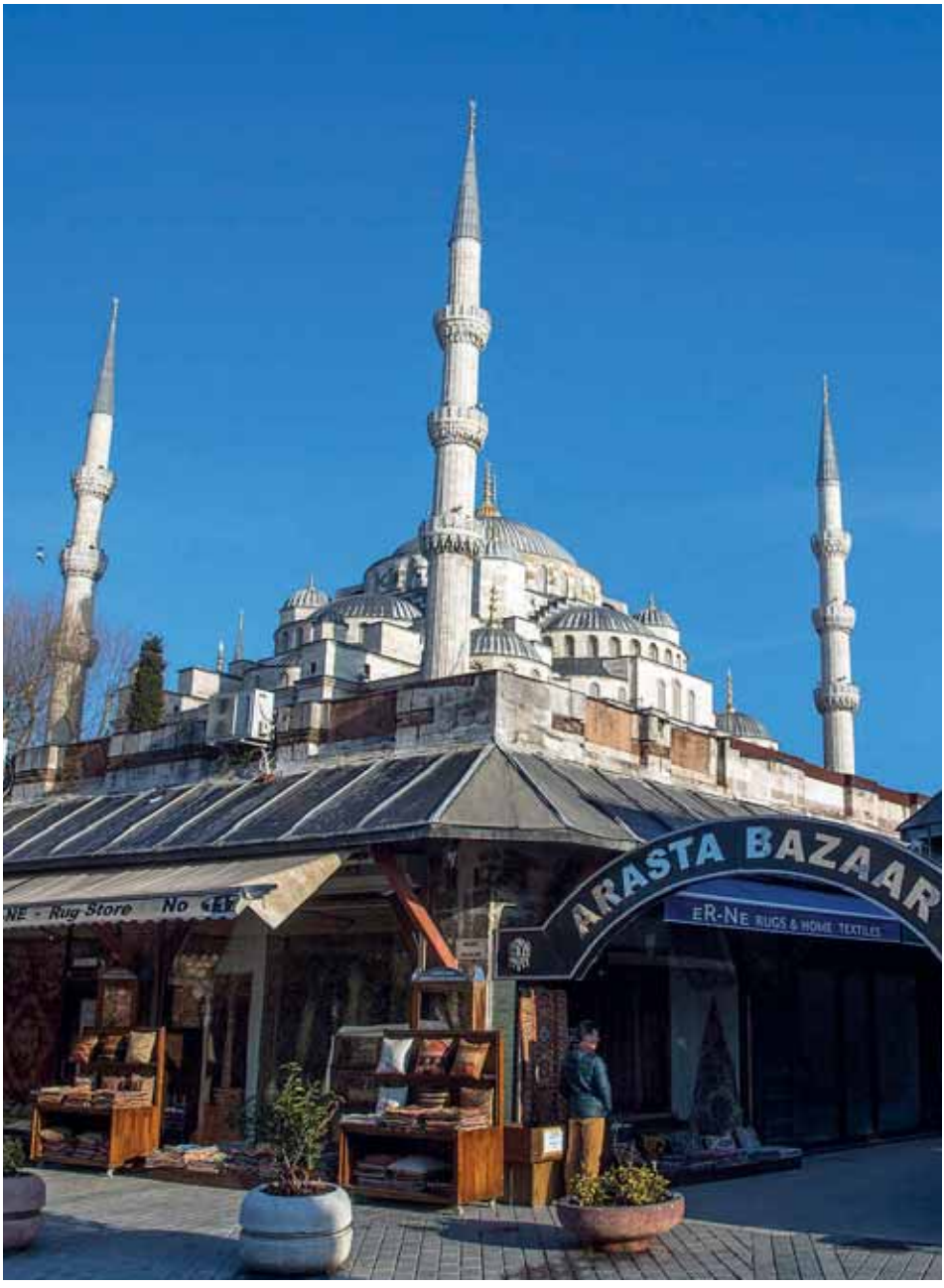
DİPNOTLAR:

[1]Ahmet Uçar, *Osmanlı İstanbul'u tarihinde Aksaray Semti,* İstanbul'un Kitabı, FATİH, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.121
[2]Yahya Başkan, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus,* Tarih Dergisi, Sayı 55 (2012 / 1), İstanbul 2013, s.115,126
[3]BOA. HR. MKT. 349-70
[4]Ahmet Uçar, a.g.m., s.126,132

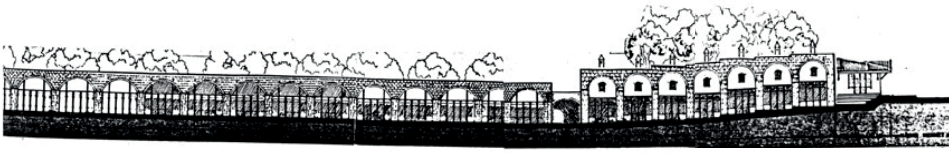
1960'larda Aksaray Meydanı

ARASTA ÇARŞISI

Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi 17. yüzyılda Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından devrin başmimarı Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır. 1609-1620 yılları arasında inşa edilen külliye; cami, hünkar kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifa (mescid ve hamamı ile), imaret-i amire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhaneler, han, darülkurra, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkanlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden oluşmaktaydı. Bu yapılardan mahzenler, kahvehane, evler, darüşşifa (hamamı hariç), tabhaneler, hanla bir kısım dükkanlar ve üç sebil günümüze ulaşmamıştır. Külliyede serbest bir yerleşim düzeni görülmektedir. Simetrik olarak konumlanmayan külliye binaları topografya, arsa durumu ve Atmeydanı'ndaki anıtlar dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Külliye binaları ilk bakışta dağınık gibi görünürse de kendi içlerinde fonksiyonlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır.[1]

Arasta Çarşısı'nın restorasyon çalışmasına ait röleve planı.

Bu külliyenin bir parçası olan Sultan Ahmed Arastası, günümüze kadar çeşitli evrelerden geçerek gelmiş ve hala çarşı olarak hizmet veren bir yapı konumundadır.

Sultan Ahmed Arastası, günümüzde iki tarafın da kâgir dükkan gözlerinin olduğu, ortadaki yolun üstü açık bırakıldığı büyükçe bir arasta olup Sultan Ahmed Külliyesi'nin güneyinde (Marmara tarafı) Sipahi Çarşısı olarak da adlandırılan arastadır. Sipahi Çarşısı olarak adlandırılmasının sebebi burada vaktiyle sipahilerle ilgili eşyaların satılmasıydı.

Sultan Ahmed Arastası Bizans İmparatoru Büyük Konstantin'in 4. yüzyılda yaptırdığı saray harabesinin üzerine inşa edilmiş, 17. yüzyıldan kalma tek üstü açık çarşıdır.

Sultan Ahmet Arastası'nda genelde antikacılar vardı. Buradaki silahçılar aslında antikacıydı. 19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'u ziyaret eden Edmondo de Amicis, burayı anlatırken parlatılmış boy boy sıralı korkunç silahların, Türk, Macar, Arap kılıçlarının, kabzaları mücevherli, altın işlemeli tüfeklerin, pitov ve tabancaların, meşin kılıflı hançerlerin uyandırdığı duyguları dile getirir. Sedef, agat, sapları firuzelerle bezeli simli kamaları, altın ve inci işlemeli eyerleri, at başlarına mahsus tombak zereleri, gümüş gemleri, haşaları, fitilli tüfekleri, Arnavut tabancalarını, baştan başa mücevher gibi işlenmiş uzun Arap tüfeklerini, türlü derilerden yapılma antik kalkanları, Çerkes ve Kazak zırhlarını, yayları, cellat palalarını vb. betimler.

Satıcıları ise bağdaş kurmuş, yaşlı, zayıf, yüzleri gülmeyen insanlar olarak tanımlar. Gazeteci Mery (19.yy) silahçıların, İngiliz koleksiyoncuları ile antika meraklılarının istilasına uğradığını yazar. Birçok parçanın, Justinyan zırhı, son yeniçeriye ait kuka, III. Murad'ın hançeri vb. yutturmalarla lordlara nasıl pazarlandığını hikaye eder.[2]

Arasta Çarşısı'nın1980'li yıllarda Vakıflar İdaresi'nce restore edilmesi.

Arasta, günümüze gelinceye değin çeşitli tahribatlara maruz kalmış ve zaman içinde harabe haline gelmiştir. 1935-1938 yılları arasında İngilizler, Büyük Konstantin'in sarayı için burada kazı çalışması yapmaya başlamışlardı. II. Dünya Savaşı ile ara verilen kazılar, 1951-1954 yılları arasında tekrar başlamıştır. Bu kazılarda eski sarayın zeminindeki mozaikler çıkarılmıştır. Arastanın 16 dükkanında teşhire sunulan mozaiklerle 1953 yılında Mozaik Müzesi kurulmuştur. Mustafa Cezar, arastada dükkan sayısına ilişkin: "Sultan Ahmed vakıf defterinde dükkan sayısı 101 olarak gösterilmekte ise de vakıf dükkanlarının tamamı arasta dükkanlarından meydana gelmemekte idi. Bunların ancak 70 kadarının arastada olduğu anlaşılıyor. Mozaik Müzesi'nin düzenlenmesi sırasında arasta dükkanlarının her sırada 22'şerden 44 tane olabileceği hesaplanmışsa da daha sonra karşılıklı dükkanların 60 taneden az olamayacağı sonucuna varılmıştır. Vakıf defterinde sözü edilen dükkanların bir kısmının sıbyan mektebinin yakınında ve ayrıca imaretin yanında olduğu anlaşılıyor bilgisini vermektedir.[3]

Çok uzun yıllar harabe halinde kalan ve bazı bölümleri yıkılan arasta, gecekondular tarafından işgal edildikten sonra 1980'li yıllarda Vakıflar İdaresi'nce temizlenerek restore edilmiştir.[4]

Arasta Çarşısı'nda bir kilimci dükkanı.

Restorasyon işlemi yalnız Arasta Sokağı çevresindeki dükkanları kapsamış, ilk tasarımda dükkan sıralarının üstlerinde yer alan ve kaynaklarda *"kubbeli odalar"* olarak adlandırılan hücrelere ait kalıntılar, rökonstrüksiyonları için yeterli veri bulunmadığından, arkeolojik kalıntı olarak korunmuşlardır. Bugün arastanın parçası olarak kabul edilmekle birlikte, sokağın kuzey yönündeki ucunda yer alan 9 dükkanın, aslında oda dizisi olduğu; üst katında da odalar bulunduğu vakıf defterinden anlaşılmaktadır. Üst kata ait bir iz kalmamıştır. Asıl arasta, odaların güneyinden başlamaktadır. Karşılıklı dükkan dizilerinden oluşan bu bölümün kuzeybatı kanadı güneydoğuya doğru alçalan arazi için bir istinat duvarı görevi görmektedir. Üst kattaki odaların önündeki terasa alt yapı oluşturmak için, dükkan ara duvarlarının kuzeybatıya doğru uzatıldığı, yapılan kazıda anlaşılmıştır.

Kuzeybatıdaki dükkanların başlangıcında arastayı camiye bağlayan, yola açılan kapının kuzeyinde, ara duvarı ve örtüsü yıkılmış olan iki dükkan bulunmaktadır. Arasta Sokağı üzerinde ilk yapıldığında 32 olan dükkan sayısı araya giren sarnıç ve Mozaik Müzesi dolayısıyla azalmıştır. Tavukhane Sokağı üzerindeki 5 dükkanla güneybatı dükkanlarının toplam sayısı 39'a yükselmektedir. Güneydoğu

dükkan dizisi ise tek doğrultu üzerinde sıralanan 33 dükkandan oluşmaktadır. Dizinin kuzeydoğu ucunda bulunan sebile bitişik bir kapı kemeri ve söve kalıntısı bulunmaktadır. Buradan muhtemelen dükkanların üstündeki odalara ait bahçeye giriliyordu.[5]

Sultan Ahmed Arastası'nın müşterileri bilhassa sipahiler idi. İstanbul Arastası'nın yanında bir de büyük çarşı hamamı vardı ki o da Arasta Hamamı adı ile anılırdı. Hamam, Sultan Ahmed Camii civarında, kendi adını taşıyan sokakta idi 19. yüzyılda olan fakat tam tarihi tespit edilemeyen bir yangında harap olmuştur. 1840 yılında arasta diye isimlendirilen yerde yanan odaların sahiplerine hediye ve bahşiş verilmiştir.[6] 1946 yılında yeni yapılmış binalar arasında moloz yığını hâlinde olan hamamın ise yalnız bir halvet köşesi ayakta duruyordu.

Arasta Hamamı Sokağı'nın adı 1934 Belediye Şehir Rehberi'nden kaldırılmıştır; fakat Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından neşredilen 1882 tarihli İstanbul Haritasında, Arasta Hamamı ile Arasta Hamamı Sokağı mevcut olup; hamamın bu tarihten sonra harap olduğu anlaşılmaktadır. Yapıldığı tarih tespit edilemeyen Arasta Hamamı bir sipahi hamamı idi.

İstanbul'a 1810-1820 yılları arasında geldiği tahmin edilen Tosyalı Âşık Mustafa'nın İstanbul hamamlarını medih yolunda yazdığı 150 kıtalık uzun destanın on iki kıtası bu Arasta Hamamı'nın şanındandır:

1.Bir Hamam da nâmı olmuş Araste
Şifâ bulur her âşıkı dilhaste
Erenlerin gazilere duası
Bir destan idelim şikeste beste

2.Buyur beyim derler buyuran ağam
Askere mahsus bu dilküşâ hamam
Cümle uşaklarımız şahbâz şehlevend
Virdiler Urana Tûrânedek nâm

3. Ayağında nâlin abanoz şimşir
Kimi kumru, kimi gazal, kimi şîr
Siyah ibrişimden peştemal ile
Sancak açmış sanki leşkeri Kişmir

4. Câmekân sofası gaayetle mâmur
Ortada fiskiye nurun âlâ nur
Hamamcı ağanın himmeti aşkı
Çamaşırın en âlâsı bulunur

5. Üç sofası vardır, dört köşe halvet
Cümle kurnalı on sekiz adet
Her kurnanın ayrı olmuş uşağı
Hizmete koşarlar istemez davet

6. Her kurna başında bir gümüş selvî
Ak mermere vurmuş yanak alevi
Kimi mimar olmuş kimi yıkıcı
Yapup yıkdıkları bir gönül evi

7. Sipahi çıplağı cümle dellâki
Zeyn etmiş şehbazlar hamamı pâki
İçlerinde yoktur şehir oğlanı
Kopup geldikleri Anadol hâki

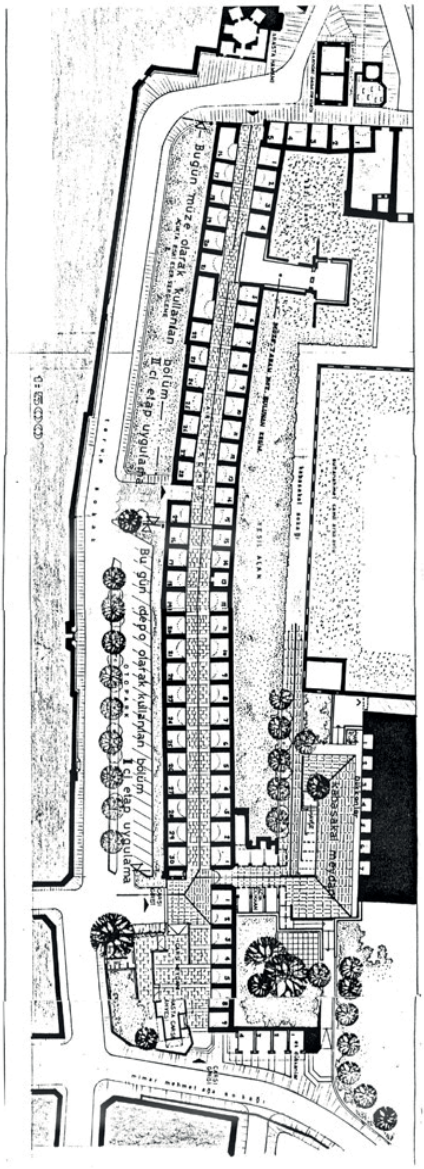
8. İsmi şerifler Satılmış, Muslu
El ayak iri, hep boylu boslu
Araste Hamamı efendim bura
Civan uşakları gaayet namuslu

9. Muhkem kise vurur misâli Ferhad
Can ile baş ile hizmetde üstad
Hem edeb sahibi hem tok gözlüdür
Bahşişe intizar olmamış mûtad

10. Üç nefer naturlar pâkü pâkîze
Nezâketle hizmet iderler size
Gice ile gündüz sıdkile dâim
Duada Pâdişâh efendimize

11. Bir zari gaar ile Âşık Mustafa
Gelüb bu hamama sürmüştür safa
Zahirî bâtını kir ile pası
Yunup çıkdık gaayetle pak musaffa

12. Yâri gaarimiz de sipâhîzâde
Yüzbin altın değer çıksa mezâde
Kasem ettü sîmîn pençesin basup
Sözümde noksan var yoktur ziyâde..[7]

Arasta Çarşısı'nın restorasyon çalışmasına ait röleve planı.

DİPNOTLAR:

[1]Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi, DİA,* C.37, s.498
[2]Necdet Sakaoğlu, *Antikacılık,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, s.279
[3]Mustafa Cezar, *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* Mimar Sinan Üniversitesi Yayını No:9, s. 186
[4]Semavi Eyice, *Arastalar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, s.279
[5]Zeyneb Ahunbay, *Sultan Ahmed Külliyesi,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 7, s.59,60
[6]BOA. İ.DH. 12-551
[7]Reşat Ekrem Koçu, *Arasta Hamamı,* İstanbul Ansiklopedisi, C.2, istanbul, 1959, s.968

At pazari

Fatih Camii'nin hemen arkasında günümüzde Siirt Pazarı (Kadınlar Pazarı) ile Fatih Camii arasında bulunan At Pazarı Meydanı, Eski Mutaflar Sokağı ile Mıhçılar Caddesi arasında kalmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde bir at pazarıydı.

Kuruluşu Bizans dönemine kadar dayanan Fatih At Pazarı, Bizans döneminde imparator mezarlarının bulunduğu Ayia Apostoloji (Havariler) Kilisesi yakınındaydı. Tarihi kaynaklar buradan *"sığır pazarı"* olarak söz ederler. Bizans dönemine ait at pazarı hakkında yeterli bilgi yoktur. At Pazarı fetihten sonra kilise yerine Fatih Külliyesi'nin yapılması ve Fatih Kervansarayı ve Saraçlar Çarşısı ile organik bir bütünlük kurarak canlanmış ve bir merkez konumuna gelmiştir.

Fatih Sultan Mehmet dönemindeki (1451-1481) At Pazarı, Fatih Külliyesi bünyesinde olup günümüze gelemeyen darüşşifanın doğusunda yer almaktaydı. Kuzeyinde Sanki Yedim Mescidi, doğusunda Manisalı Mehmed Paşa Camii'nin bulunduğu bu alanı güneyden Bozdoğan Kemeri kuşatıyordu. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde burası "At Pazarı" olarak anılmaktadır. Batı yönünde Fatih Darüşşifası ile bütünleşen alanda 170 adet ahır ve ayrıca semerci esnafına ait dükkânlar vardı.

At Pazarı'nın tarih içerisinde geçirdiği değişiklikler pek fazla bilinmemektedir. Tarihçi Mustafa Selaniki Efendi, III. Murad dönemi sonlarına doğru 1592'de çıkan yangının At Pazarı'nı da etkilediğini ve buradaki kavaflar ve semerci esnafının büyük zarar gördüğünü kaydeder. 1721 yılında İstanbul'da bulunan At Pazarı'nda Rumeli tarafından gelen hergele bargirlerinin alım satımı ile ilgili hususlara dair buyruldu ile yapılacak muamele belirlenmiştir.[1]

Kâtibzade'nin kaleme aldığı *"Tarih-i İhrak-ı Kebir"* adlı eserde 1660'ta çıkan yangının At Pazarı'nı nasıl harap ettiğini *"Âteş aldı At-bazarın Saraçhaneyi dahi / Karamanlı ile yandı hem büyük Ârestalı."* beyitiyle ifade eder. At Pazarı, 1693, 1718 ve 1751'de tekrar yanmış, 1830 yangını sonrası Fatih Külliyesi çevresi yeniden düzenlenerek ızgara planlı bir yerleşim dokusu oluşturulmuştur. Birbirine paralel sokakların meydana getirdiği bu yeni iskân alanı ise At Pazarı ile külliye arasındaki ilişkiyi bozarak pazarın doğuda bulunan Bozdoğan Kemeri boyunca gelişmesini zorunlu kılmıştır. Bu yeni şekil 1930'lara kadar faaliyetini sürdürmüştür. At Pazarı, Cumhuriyet döneminde şehir hayatına giren modern taşımacılık düzenine ayak uyduramadığı için Cumhuriyetin ilk on yılından sonra tamamen tarihe karışmıştır.

At Pazarı esnafının kökenini, Fatih Sultan Mehmet döneminde Rum Mehmed Paşa tarafından Larende'den (Karaman) İstanbul'a göç ettirilen nüfus oluşturur. Aşıkpaşazade ve Evliya Çelebi bu göçmen nüfusun, At Pazarı'nı içine alan Büyük Karaman Mahallesi'nde iskan edildiklerini yazmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in uyguladığı iskân politikası, İstanbul'a kalifiye iş gücünün göç ettirilmesine dayandığı için At Pazarı esnafının daha başlangıçta saraçlık, kavaflık ve muytablık mesleklerine bağlı bir zümreden oluştuğu varsayılabilir.

Nitekim bu meslek kolları, tarih boyunca At Pazarı'nın temel faaliyet alanını belirlemiştir. Buna göre Semerciler Pazarı'nın aşağı meydan denilen kısmında; hayvan kılından giyim eşyası yapılan muytablar, batıda Fatih Külliyesi'ne doğru uzanan kendi adlarını verdikleri sokakta; araba yapımcıları Bozdoğan Kemeri'nin kemeraltı denilen kuzey cephesinde; saraçlar kemerin güneyindeki çarşılarında; nalbantlar ise Fatih Tabhanesi'ne açılan sokakta faaliyet gösterirlerdi. At Pazarı

esnafı, Şehremaneti kurulmadan önce ihtisap ağasının denetimi altındaydı. Bu zümre kendi aralarından seçtikleri bir kethüda ve onun yardımcısı olan bir yiğitbaşı tarafından idare edilirdi. Esnafın ihtisap ağasıyla ilişkisini kethüda sağlar, yiğitbaşı ise daha çok pazarın iç düzeniyle ilgilenirdi. Görevleri arasında hayvan mezatlarına nezaret etmek ve esnafın gedik usulünce kayıtlarını tutmak en başta gelenleriydi. Pazarın idaresi, Tanzimat'tan sonra kurulan Şehremaneti'ne verilmiştir. Yük ve binek hayvanlarının alım satımı Fatih At Pazarı'nın başlıca gelir kaynağı olmakla beraber burası Anadolu Rumeli bağlantılı transit ticaretin başlıca konaklama merkezlerinden birisi durumunda bulunması nedeniyle de kendi bünyesinde bir hizmet sektörü meydana getirmiştir. Başlangıçta kervanların, daha sonraki yüzyıllarda tüccar gruplarının uğrak yeri olan At Pazarı, hayvan bakımı ve kiralık ahır işletmeciliği ile iş kapasitesini artırmıştı.

Sokak şekercisi 1830 (Unger)

Önceleri yalnızca at alım satımının yapıldığı pazarda zamanla diğer hayvanların ticareti de yapılmıştır. Senede 30.000 manda ve öküz ile 7.000 beygirin satıldığı At Pazarı'nda hayvanların baytar kontrolünden geçmeleri titizlikle uyulması gereken bir kuraldı. Bir diğer kural da, satılan hayvanın 39 gün içinde herhangi bir sakatlık veya hastalığının çıkması durumunda müşterice ödenen paranın tüccar tarafından iade edilmesiydi.

At Pazarı Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı esnaf geleneklerini yaşatan bir kültür mekanı olarak da dikkat çeker. Esnaf, her sabah pazarın dua meydanı denilen yukarı kısmında toplanarak imam tarafından okunan duaya topluca iştirak eder ve daha sonra dükkânlarını açardı.[2]

Bizans ve Osmanlı'dan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sığır ve at alınıp satılan, nalbantların ve at tüccarlarının bulunduğu bir meydan olan At Pazarı, bir dönem marangozhane ve otomobil sanayisi olarak kullanılsa da şimdilerde yalnızca bir at heykelinin kaldığı meydan olarak, Fatih Belediyesi'nin projelendirmesiyle 10'dan fazla kafeye ev sahipliği yapan bir mekân hâline getirilmiştir.

At Pazarı sokak görünümü.

At Pazarı, bulunduğu semt itibariyle Fatih ilçesinde insanların rahatlıkla buluşacağı, sohbet edeceği, vakit geçireceği yer ihtiyacını karşılamaktadır.

At Pazarı'ndaki kafeler, yolu Fatih ilçesine düşeceklerin Fatih'in tarihi ve mistik dokusunun hissedilebileceği ayrıca şehrin gürültüsü ve curcunasından uzaklaşıp hoş sohbet eşliğinde çayını yudumlayıp nargilesini tüttüreceği bir mekân olarak ziyaretçilerini, müşterilerini beklemektedir.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. AE. SAMD.III. 151-14844
[2]Ekrem Işın, *Atpazarları,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, s.420-421

AVRUPA ÇARŞISI

Avrupa Çarşısı'nın iç görünümü.

Çarşı, Beyoğlu ilçesi sınırları içinde Meşrutiyet Caddesi ile Sahne Sokağını birbirine bağlayan bir noktadadır. Pasajın yerinde eskiden Naum Tiyatrosu bulunurdu. 5 Haziran 1870'te çıkan Beyoğlu yangını sonrası yanan tiyatro yerine Avrupa Pasajı yapılmıştır.

Pasaj hakkında Behzat Üstdiken'in bir makalesinde aydınlatıcı bilgiler verilmektedir: Pasajın zemini mermer idi, içinde 22 dükkan bulunuyordu. Her dükkanın üstünde ayrıca iki kat vardı.Dükkanların pasaja bakan üst cephelerinde değişik ve büyük heykeller bulunuyordu. Üstü ise tamamen cam ile örtülmüştü. Dükkanların arasına ayna konmuş olduğundan, buraya *"Aynalı Pasaj"* da deniyordu.

Pasaj açıldığında: Kuaför "Karkonakis", brode ve ibrişimci "Emanuel Karlatos", terzi "Konstantin Hisar", kuaför "Massali", saatçi "Wosterling", terzi "Mme. Rizzo", ibrişimci "Yorgo Tiotis", terzi "Marko Perpignani", iplikçi "Jozef Miari", kuaför "Zografos" ve 1874 yılında "Sabuncakis"in şubesi vardı.

Avrupa Pasajı - Aynalı Çarşı içi (1940'lar)

20. Yüzyılın Başlarında

1908 yılında Beyoğlu'nda Aynalı Çarşı'da bir Almana ait cerrahi aletler dükkanı yanmakta iken Seyyar Topçu Alayı'ndan Çavuş Kamil Efendi ve arkadaşları yangını söndürüp sahibini kurtardıklarından iftihar madalyası ile taltif edilmişlerdir.[1] 1910 yılında ise pasajda bazı değişiklikler göze çarpmakta idi ve ayakkabı malzemeleri satan dükkanlar bulunuyordu. Örneğin: "M.Bon", "N.Moraitis", "Yani-Siottos", "Hacı Angelidis", "Jan vakkas", "C.E.Efremidis" ve "A.Tombro". Bunlar, hem ayakkabı imal ederler, hem de ayakkabıcılar için malzeme satarlardı. Diğer dükkanlara gelince: kuaför "Filip Salatis", ibrişimci "Yorgo Tsicopulos", abajur ve bronz lamba yapımcısı "Antranik Ütücüyan", terzi "M.Patrilakis", aynı dükkanı paylaşan iki saatçi "Niko Vitalis" ve "Todori Karavias", hem piyano satan hem de piyano bakım ve tamiri yapan "Lehner" ve "F.Louis Commendinger", kuaför "Niko Yosumidis", fes kalıpçısı ve ütücüsü "Artin Papazyan".

Aynalı Çarşı genel görünüm.

Emlak ve Eytam Bankası

1920'de ve daha sonraki dönemlerde: "Antranik Ütücüyan"ın yerine, terzi "Meneteos", terzi "Tetrilakis"in yerine, müzik aletleri tamir ve yapımcısı "Felix Livarevich ve ortağı", ayakkabıcı Moraitis'in yerine, sonraları İstiklal Caddesi'ne taşınacak olan ünlü kuyumcu "Taghonis", saatçi "Todori Karavias"ın yerine, deri ve köseled "Niko Dimatos", temizlemed "Dimitri Moraitis"in (ayakkabıcı Niko'nun kardeşi) yerine tuhafiyeci "Hamurziadis", kuaför "Yosumidis"in yerine, deri ve kösele satıcısı "Anastas Ventura", ayakkabıcı "Tombro"nun yerine, şarküteri dükkanı ile "Tagonis ve Pantalos" gelecek; 1945'ten sonra ise, Kadıköylü "Mehmet Tipi" nin yönetiminde "Çamlıca Pazarı" buraya yerleşecek, bir süre sonra da "Ömer Aksoy" ve "Mustafa Katipoğlu" burayı devir alacaklardır. 1955 yılından sonra burası yeniden el değiştirecektir. "Çamlıca Pazari Trun yanındaki Jan Vakkas"ın yerine, terzi levazımatı ve kumaş satan "Eli ve Rafael Adman" kardeşler yerleşecek, şimdilerde sağ sokağındaki büyük kumaş mağazası sahibi olan "İlya Gülerşen" burada çıraklık günlerini geçirecektir. "Lehner" ve "Livarevich"in dükkânlarını ibrişimciler devir alacak; "Louis Commendinger"in yerini gene bir müzik aletleriyle, yayımlarının satıcılığını yapan "Hanberk Rupenyan"alacak ve 1960 yıllarına kadar burasını oğlu "Rupen Hanberk Rupenyan" yönlendirecektir. 1929 yılı içinde, Avrupa Pasajı hâzineye intikal etmiş olduğundan, burası "Emlak ve Eytam Bankası" aracılığı ile dükkan dükkan, hiç peşinsiz, sekiz ay taksitle satılacaktır.[2]

Yakın tarihte tadilat görmüş olan pasajda günümüzde daha çok turistlere yönelik dükkânlar dikkati çekmektedir. Kuyumcular, gümüş takı satanlar, hediyelik eşya satanlar bu pasajın esnaflarıdır.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. ZB. 51-63

[2]Behzat Üskiden, *Mr. Scribe'nin 125 yıl önce yaptırdığı Balıkpazarı'ndaki ünlü pasajın hikayesi,* 21 Aralık 1998 Hürriyet İstanbul.

AYASOFYA ÇARŞISI

Ayasofya Çarşısı'ndan Topkapı Sarayı giriş yönü.

Ayasofya Camii'nin hemen yanı başında kurulmuş olan Ayasofya Çarşısı'na dair Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde şu bilgileri aktarmaktadır:

Ayasofya yanındaki Adliye Konağı'nın yandığı tarihe kadar (1932), Ayasofya önü, büyükşehrin kalabalık ve hareketli yerlerinden biri idi. Büyük bir mâbed, Adliye Sarayı ve büyük bir hamam bu faaliyet merkezini bir saç ayağı şeklinde çerçevelemişti. Atkestaneleri altında ve Ayasofya Hamamı'nın önünde ahşap barakalar halinde sıra kahveler uzanır, yazın mâbed önündeki ağaçlar altına arkalıksız bodur hasır iskemleler atılır, caminin taş döşeli büyük avlusu, şadırvanı fırdolayı çevirmek üzere keza iskemlelerle donatılır, türbeler önündeki duvar boyunca ve Adliye karşısındaki köşede bulunan sebilden mabedin doğu kapusu yanına kadar duvar boyunca sıralanmış olan kahvehaneler, bakkallar ve arzuhalcılar Ayasofya çarşısını teşkil ederdi.

Tadilat sonrası Ayasofya 1852 (Fossati)

Ayasofya Çarşısı'nda çocuk mankenler üzerindeki Osmanlı kıyafetleri.

Cami ile hamam arasında Adliyeye doğru uzanan meydanda caddenin iki kenarı boyunca, ağaçlar altında kira arabaları dururdu. Kaç göç devrinde kendini bilen hanım hanımcık kadınlar, Ayasofya meydan ve çarşısından yaya geçmezlerdi. Bu semtin, Meşrutiyetten beri, faaliyet ve hareketi gitgide kayboldu ve nihayet Adliye yangını ile büsbütün söndü; bu satırların yazıldığı 1948 yılında, günün hemen her saatinde ise ıssız ve tenhadır.[1]

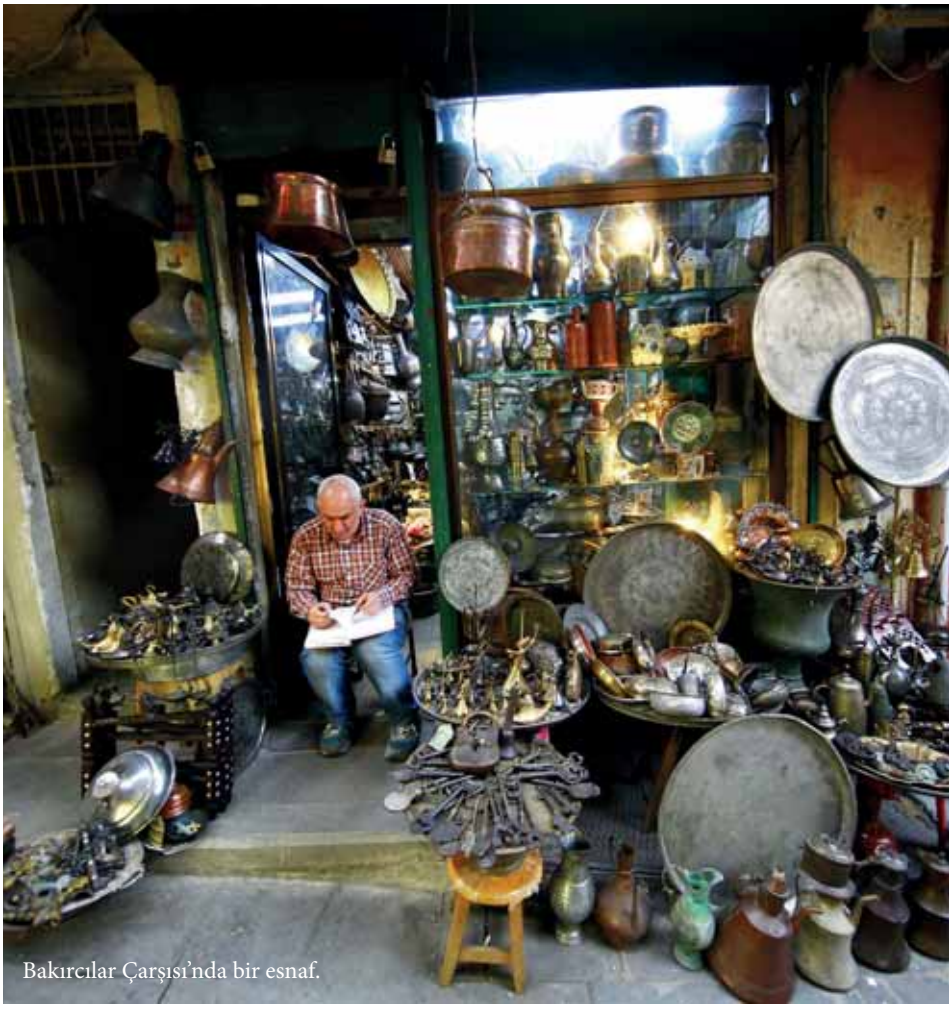
Türklerin meskûn olduğu şehirlerde çarşı ve pazarlar cami ve çevresinde kurulduğu için Ayasofya Camii'nin çevresinde de bu durumu yukarıdaki bilgilerden görmekteyiz. Geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye'nin değişen yüzüne paralel olarak İstanbul ve Ayasofya Meydanı'nın çehresi değiştiği için cami önünde yer alan dükkânların bir daha kurulmasına müsaade edilmemiş ve bölge Türkiye'nin en çok turist çeken bölgesi olduğundan zaman içinde birçok defa düzenlenmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

DİPNOT:

[1]Reşad Ekrem Koçu, *Ayasofya Çarşısı,* İstanbul Ansiklopedisi, C.3, s.1475

BAKIRCILAR ÇARŞISI

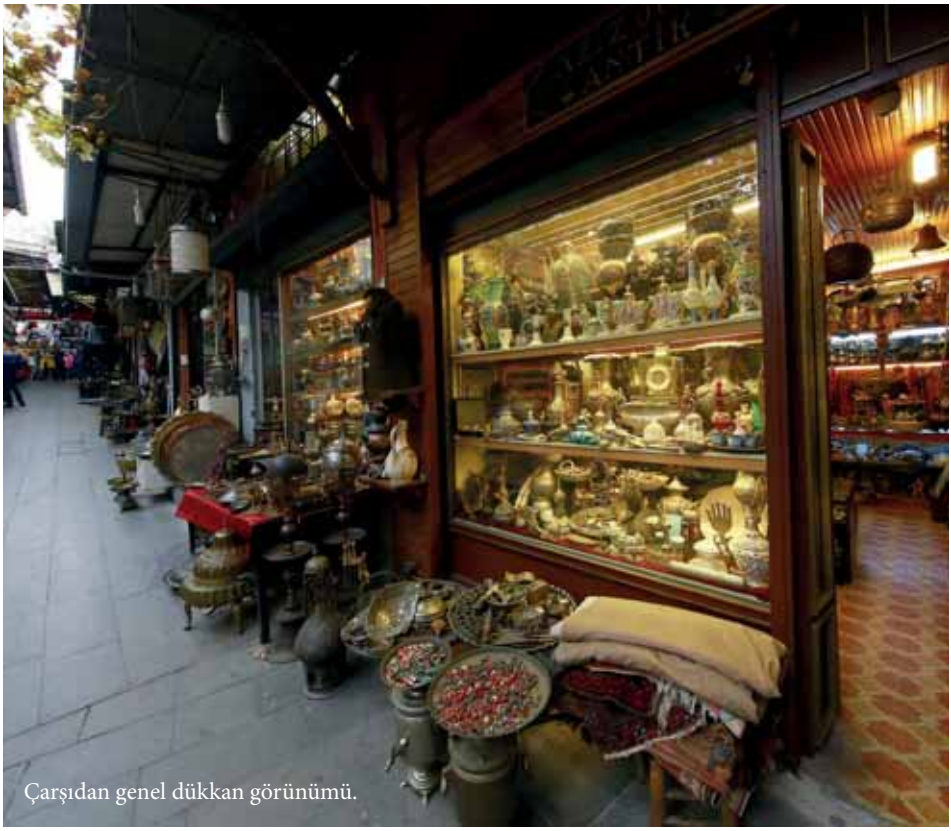
Bakırcılar Çarşısı'nda bir esnaf.

İstanbul'un antikacılarından Nureddin Rüşdü Büngül, 1939'da neşrettiği *"Eski Eserler Ansiklopedisi"* adındaki eserinde *"bakır"* maddesinde şunları yazıyor:

Eski devirlerden beri kullanılan ve Anadolu'da sağlamlığına kinayeten ölmezoğlu denilen herkesçe malûm eşya yapılır. Bakır, halı ile beraber bir çeyiz eşyasıdır. Anadolu'da kullanılan kalaylı bakırlardan maada yüklüklerde raflarda kızıl bakır takımları dururdu, bunu bir servet toplantısı addederlerdi; Harb-i Umumîde köy köy ve ev ev gezen toplayıcılar bunlara da musallat oldular; Türk bakırları vapur vapur Amerikaya taşındı durdu, öyle ucuz fiyatlarla elden çıktı ki, bugün arıyoruz, meğer o güzelim eski döğme bakırlarımız iyi izabe edilememesinden âdeta bir gümüş halitası imiş. Hattâ İkinci Mahmud'un Kara beşlik dedikleri bakır parada tam 26 kuruşluk gümüş bulmuş, tespit etmiştim. İşte bu yüzden bütün Anadolu'nun bakır serveti elden gitmiş ve sonradan kalaylı kısmı da elden çıkarak tenekeleşmiş bir hale gelmiştir.

Bakırcılar Çarşısı'nda bir dükkan.

Çarşıdan genel dükkan görünümü.

Tombak kısmı ise İstanbul'un agniyâ konaklarında, çorba tasından, kuzu leğenlerinden, leğen ibriğine kadar sofra takımları -pırıl pırıl altun gibi parlarken her nasılsa bodrumlara atılmış ve çarşıda o kadar ucuz satılmıştır ki bunları toplayıp izâle ederek altunlarını almağa savaşanlar bile olmuştur. Sonradan meraklılar, koleksiyoncular tarafından tombaklar yeniden toplanmağa başlanmış ise de, çoğu Amerika'ya götürülmüş olduğundan pahalı satılmakta, arayanlar da her cinsini bulamamaktadırlar. Şimdi bir tas ve bir sahan yirmişer liraya, sitil 30 liraya, bir leğen ibrik yüzlerce liraya satılmaktadır. Hattâ bir zarf, iyi olmak şartiyle beş lira etmektedir. Beş on sene evvel (1920 -1925 arası olacak) Evkaf Müdüriyeti'nce okkası 30 kuruşa satılan parçalardan 50 dirhemlik bir mic-mere (mecmer, buhurdan, tütsü kabı) l liraya alıp 15 liraya ve 2,5 liraya aldığım iki okkalık bir bakır şamdanı 100 liraya sattığımı söylersem hayretler içinde kalırsınız. İşte böyle baştan sonuna kadar bilgisizlikle, gafletle satılıp Amerika'ya Avrupa'ya gidenlerin hesabını ancak Allah bilir.

Velhasıl bakır alâtına hangi cebheden bakar isek bakalım memleketin büyük bir servetinin heba olup gittiğini görürüz. Buna bir misâl: Bir gün Fatih civarında taşınmak üzere kapu önüne çıkarılan eşya arasında gördüğüm bir leğen ibriği sahibesine göstererek: — Bunu eğer satmak isterseniz 100 liraya alırım!., deyip adresimi vermiştim.

Bakırcılar Çarşısı'na giden yollardan Darülfunun Caddesi.

Ertesi gün bu leğen mağazama kadar geldi, fakat nasıl bilir misiniz? Zavallı kadın leğenin böyle kirli olarak çarşıya gitmesini muvafık bulmıyarak kum vesaire ile ova ova, sürte sürte kıpkızıl bakırını çıkarmış, yaldızının tabiîliğini bozmuş ve 120 liraya satacak yerde 180 kuruşa satarak bilgisizliğinin cezasını çekmişti, çünkü yaldızlı bakırla yaldızsız bakır arasında müthiş bir fark olduğunu bilmiyormuş. Bunlardan pek çokları elimden gelip geçmiştir. Hattâ bir küçük bakır şamdanı 1000 liraya, kalaylı bir kilise leğenimi 400 liraya sattığım olmuştur. Şimdi ise:

Dam akar şakır şakır
Tamtakır, kızıl bakır…

İstanbul bakırcıları hakkında çok mühim bir kayıt da Câbi Said Efendi *Vekayi-namesi*'ndedir: Üçüncü Sultan Selim devrinden bahsederken *"bakırcı esnafının bir mühim vazifeleri de tersane-i âmirede inşa edilen kalyonlara bakır kaplamaktı."* diyor. Anlaşılıyor ki o ahşap hab tekneleri dıştan bakır levhalarla kaplanarak bir çeşit zırhlı gemi oluyormuş. Bakırcılar hakkında Osman Nuri Ergin'in mühalled eseri *"Mecelle-i Umûri Belediye"*de bazı kayıtlar vardır; meselâ: Hicrî 1242 (Milâdî 1826 - 1827) esnaf nizamnamesinde bakırcılara ait madde:

"Bakırcı esnafının ustaları cümleten taahhüd etmişler, kâhyaları vasıtasıyla yeni bakırın beher okkasından 8 para, köhne bakırın beher okkasından da 6 para ihtisab (belediye) harcı ödeyeceklerdir."

Bakırcılar hakkında çok daha eski bir vesika da Ahmed Refik Bey merhum tarafından *"Onuncu Hicrî Asırda İstanbul Hayatı"*, adındaki eserinde neşredilmiştir; İstanbul kadısına hitaben yazılmış olan Hicrî 26 Rebiülevvel 976

(Milâdî 22 Eylül 1568) tarihli II. Selim'in bir fermanının bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul Kadısına hüküm ki:
Bakır ve avadanı işleyenler Divanı Hümâyunuma gelip bazı tüccarların İstanbul'da bulunan bakırı alıp yukarı tarafa (Rusya'ya, İran'a) iletmekle İstanbul'da bakır bulunmayub bakırcı esnafı sıkıntı çektiklerini bildirdiler. İmdi yukarı tarafa bakır verilmesine emrim yoktur.
Buyurdum ki
Bu babda gereği gibi mukayyed olup İstanbul'dan bakır cinsinin gerek yenisi gerek eskisi yukarıya giden tüccar taifesine ve tüccardan gayri kimselere asla satılmıyacaktır. Bunlara bakır aldırmayub def eylesin. İskele ve Gümrük Eminlerine ehemmiyetle tenbih ve tekid edesin ki emr-i şerifime muhalif bakır alub yukarı cânibe iletmek için iskeleye varub geçirmek istediklerinde bakırını müsadere idüb sahiplerini haps idüb Divân-ı Hümâyunuma bildiresin"

Bu ferman, Nureddin Rüşdü Büngül'ün yana yakıla anlattığı Türkiye'den ve dolayısıyla İstanbul'dan mamul bakır kaçakçılığının daha 16. yüzyılda başlamış olduğunu göstermektedir. Kalaycılar eski esnafın nizamnamelerine göre bakırcı esnafına yamak esnaf kabul edilmişti. Ordu-yu hümayun sefere çıkarken, yahut şehzadelerin sünnet düğünlerinde, şehzade ve sultanların doğumları münasebetiyle yapılan şenliklerde ordu ve ordu esnafı alayları veya sadece esnaf alayları tertip edildiğinde kalaycı esnafı yamağı oldukları bakırcı esnafı peşinden geçerdi.[1]

Bakır el işi yapan bir esnaf.

Eskiden yeni evlenen çiftlere yuva kurduklarında, milli bir gelenek olarak yakın akrabalar, dostlar düğün hediyesi olarak bakır takımı götürürdü; kazanlardan boy boy sinilere, tencere ve sahanlara, maşrapalara, kovalara varıncaya kadar bu eşyalar ömür boyu saklanır, kullanılırdı. Bakır takımlar bir Türk evinde öylesine kıymet taşırdı ki, kazanların etrafına, tencere ve sahanların dışına, sinilerin üste gelen yüzüne, kıymetli hattatların elinden çıkmış bereket, saadet yolunda Kur'andan ayetler yazılırdı. Yine bakır takımlar üzerine türlü nakışlar ilave edilirdi. Eskiyen bakır takımlar ise kalay ile tekrar kullanışlı hale getirilirdi. Anadolu'nun neredeyse her şehrinde olan Bakırcılar Çarşısı'ndan en büyüklerinden birisi İstanbul'da idi.

Bakırcılar Çarşısı eski Harbiye Nezareti şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesinin doğu ve kuzey duvarları altında bir sıra dükkân halindedir. Burada çeşitli bakır işler levha bakırdan döğme olarak elle yapılmakta ve kazan, tencere, kuşhane, sahan, tava, tas, leğen, ibrik, güğüm, bakraç, kova, maşrapa, sini, mangal, şamdan, bakırdan gülabdan olarak satılmaktadır.

Bizans döneminde başkent Konstantinopolis'in semt adlarından faydalanarak, bakırcıların Halkoprateia'da, yani Ayasofya'nın doğusunda yerleşmiş oldukları bilinmektedir. [2]

Eski tâbiri ile "Sûki Nuhhâsîn" Fâtih Sultan Mehmed devrinde şimdiki yerinde, yani Beyazıt'ta değil, Uzunçarşı altında, Tahtakale civarında idi. Sultan Üçüncü Murad zamanında Türkçeye tercüme edilerek yeniden tanzim edilen Fâtih vakfiyesinde 45 dükkân ve 2 menzilden mürekkeb Bakırcılar Çarşısı'ndaki dükkânları tarif ederken hudud olarak Muradpaşa Hanı ve Hacı Timurtaş mülkünü göstermektedir ki bu binalar Tahtakale civarında bulunmaktadır. 17. yüzyılda ise Bakırcılar, Beyazıt'a nakledilmiştir. [3]

Osmanlı belgelerine göre, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bakırcılar Süleymaniye, Bitpazarı, Kumkapı, Fındıklı, Yedikule ve Unkapanı'nda bulunmaktaydı. Ayrıca seyyahların eserlerinden de bakırcıların Galata, Beyoğlu, Tahtakale, Uzunçarşıbaşı Sokağı (Mercan), Kapalı Çarşı ve çevresinde toplandıklarını öğreniyoruz. Bakırcıların üretecekleri kap kacakta uymak zorunda oldukları kurallar vardı. Bunlar kanunnamelerle belirlenmişti. Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) ve IV. Mehmed dönemi (1648-1687)'ne ait kanunlarda bakırcıların kazanları nasıl yapmaları gerektiği açıkça belirtilmişti.

Gerek Osmanlı belgelerinden, gerekse Topkapı Sarayı'ndaki Ehl-i Hiref Mevacib Defterleri'nden öğrendiğimize göre İstanbul'daki bakırcıların büyük bir bölümü hem Balkanlar'dan, hem de Anadolu'dan gelmekteydi.

Özellikle Balkanlar'dan gelen bakırcılar Saraybosnalıydı. Anadolu'dan gelen zanaatkârların çok büyük bir kısmı ise, Tokat, Kastamonu ve özellikle Trabzon ve yakın çevresindendi. Böylece İstanbul atölyelerinde bir taraftan Anadolu'nun geleneksel kap formları üretilirken, üzerlerindeki bezeme ve işlemelerin de yer yer Balkanlar'daki motiflerden meydana geldiği görülmüştür.[4]

Evliya Çelebi Beyazıt'taki Eski Saray'ın hududunu tarif ederken şark köşesinin bakırcılar köşesinden başladığını söylemektedir. Çarşının geçirdiği sonraki aşamalarla ilgili pek malumat olmamakla beraber bakırcılar, 19. yüzyıl sonunda Bab-ı Seraskerî yapıldığı zaman inşa olunan dükkânlara yerleştirilmişler ve artık orada kalmışlardır. Bab-ı Seraskeri (bugünkü Üniversite merkez binası) ve müştemilâtı Fâtih devrinden kalma Eski Saray'ın yerine inşa edilmişti. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* adındaki eserinde: *"Bir yardım, himaye olmak üzere Bab-ı Seraskeri altındaki dükkânlar Dârüşşafaka'ya vakfedilerek içlerine Bakırcılar yerleştirildi"* diyor.

Cumhuriyetin ilânından sonra Bakırcılar Caddesi'nin karşı kenarındaki dükkânlara yayıldılar ve hattâ Büyük Çarşı'ya doğru ilerlemeye başladılar. Bugün Mercan civarında dahi Avrupa'dan gelmiş levha bakırları silindirle işleyen birçok imalâthane teşekkül etmiştir. Şark tarafındaki bakırcı dükkânlarının karşısında da, eskiden bakırcılara yamak esnafı sayılmış bir sıra kalaycı dükkânları açılmıştır. [5]

İstanbul'daki Bakırcılar Atölyesi, kuruluşundan günümüze kadar, geleneksel Türk bakırcılık sanatını başarılı bir şekilde devam ettirmiş, son yıllarda günlük hayatta kullanılan kap kacağın bakır yerine daha ucuz olan alüminyum ya da çelikten yapılması bakırcılık sanatının mutfak eşyası üretiminden dekoratif ya da turistik eşyaya yönelmesi ile mahiyet değiştirmiştir. 1970'li yıllarda evlerimizin mutfaklarında bir araç olarak kullandığımız eşyalar günümüzde evimizde, iş yerimizde bir süs eşyası olarak varlığını sürdürmektedir.

Bugün atölyelerde üretilen bakır ve bronzdan yapılan çeşitli eşyalar yerli ve yabancı turistlerden büyük ilgi görmesine rağmen, bu sanatın özveri isteyen bir sanat dalı olması, çırak yetiştirilmekte zorlanılması yakın gelecekte mesleği ortadan kaldıracak ve yıllara meydan okuyan bakırcılık sanatının yok olup gitmesine sebebiyet verecektir.

DİPNOTLAR:

[1] Reşad Ekrem Koçu, *Bakır, Bakırcılar maddesi,* İstanbul Ansiklopedisi C.4, İstanbul, 1960, s. 1888-1890
[2] Birigitte Pitarakis, *Bakırcılar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi C.1, İstanbul, 1993, s. 552
[3] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Bakırcılar Çarşısı,* İstanbul Ansiklopedisi C.4, İstanbul, 1960, s 1892
[4] Oktay Belli, İ.Günbağ Kayaoğlu, *Bakırcılar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 1993, s. 553, 554
[5] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 1892

ÇADIRCILAR ÇARŞISI

Polonya Pazarı

Çadırcılar Çarşısı, şimdilerde Çadırcılar Caddesi olarak geçmektedir. Cadde, Fatih ilçesi sınırları içinde Beyazıt'ta Yeniçeriler Caddesi'nde başlayıp Beyazıt Camii ve Kapalı Çarşı arasında uzanarak Fuad Paşa ve Darülfünun Caddelerinin kesiştiği noktaya kadar uzanır. Camili Han dahilindeki mescid ile Çadırcılar Cadde-i Kebiri'nin ve Eskiciler Sokağı'nın resmi açılışı 1899 yılında yapılmıştır.[1]

Osmanlı'da her meslek grubu belli noktalarda mesleğini icra ettiği için bu çarşının da çadırcı esnafının toplanmış olmasından dolayı bu ismi alması kuvvetle muhtemeldir. Zaman içerisinde ihtiyaçların değişmesi bu meslek grubuna yönelik ihtiyacı da azalttığı için mesleği icra edenler azalmıştır. Haziran 1968'de Çadırcılar Çarşısı'nı gezen Hakkı Göktürk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çadırcılar Çarşısı'nın nasıl değiştiğini dükkan dükkan gözlemiş ve yazmıştır.

"Büyük-şehrin en canlı ve hareketli, yaz kış her zaman kalabalık, gürültülü bir çarşı boyudur. İki araba güçlükle geçebilecek genişlikte ve zemini paket taşı döşelidir.

Çadırcılar Caddesi, 1940'lar

Sarnıçlı Han, münhedim Güllekeş Hanı, münhedim Paçavracı Hanı, Büyük Kapalı Çarşı'nın beş kapısı ve Hakkâklar (Sahhaflar) Çarşısı'nın kapısı bu cadde üzerindedir. Kapalı Çarşı'nın bu tarafındaki beş kapısından üçü doğrudan Çadırcılar Caddesine açılır, ve bu kapılardan sırası ile Çarşı içinin Kalpakçılar Caddesi-Hacı Hüsnü Sokağı, Fesçiler Caddesi (Bitpazarı) başlar, diğer iki kapıdan biri Yorgancılar Caddesi, biri de Lütfullah Sokağı üzerinde olup kapılar bu cadde ile bu sokağın Çadırcılar Caddesi ile olan kavşak noktalarına nazaran biraz içerlek düşerler. Çarşıda tesbit ettiğimiz dükkânlar şunlardır: 19 bakırcı, 20 hurdacı - hırdavatçı, 13 karyolacı, 7 koltukcu, 6 tamirci, 5 sobacı, 3 kornişçi, 3 nalbur, 5 bisiklet tamircisi, 3 çadırcı, 2 gazocağı tamircisi, 3 züccâciyeci, 2 kunduracı, 1 yorgancı, 1 terzi, 1 demirci, 1 dikiş makinaları tamircisi, 1 demir eşya tamircisi, 1 motor tamircisi, 1 trikotaj makineleri tamircisi, 1 havagazı ocakları tamircisi, 1 çorab makineleri tamircisi, 2 yaymacıhurda kitapçı, 1 kahveci; 1 döşeme malzemecisi, 1 saatçi, 1 cam-aynacı, 1 radyocu, 1 anahtarcı, 1 tornacı, 1 kundura tamircisi, 1 büfe ve 4 bakkal vardır. Bu çarşıda satılan yani eşya deryada katre gibidir, hep müstamel eşya alınır, tamir edilir, satılır. Bir meraklıyı günlerce oyalayacak

has damgası ile bir hırdavat çarşısıdır; insan muhayyilesinden asla geçiremeyeceği şeylerle karşılaşır. Modası geçmiş, antikalaşmış, satıcısı tarafından kıymeti bilinmeyen pek, pek güzel eşyaya rastlanır ve gayetle ucuza alınabilir; buna karşılık yine kıymet bilmez satıcılar, antika zannettikleri bazı adî şeylere de astronomik fiyatlar isterler. 1946'da İzzet Ziya Bey'in toz toprak içinde bir yağlı boya etüd balıkçı portresi bu çarşıdan 3 liraya alınmış, aynı dükkân sahibi kartpostaldan kopya boya rezaleti iğrenç bir peyzaja 80 lira istemiştir. Her dükkânın önü gülünecek, acınacak bir sahnedir. Kalenderlerin gözlerini de oyalayacak cilveli manzaraları pek çok bir çarşı boyudur." [2]

Çadırcılar Caddesi/Çarşısı, günümüzde de eskiden olduğu gibi İstanbul'un her mevsim en kalabalık çarşılardandır. Kapalı Çarşı'nın hemen girişinde yer aldığından Kapalı Çarşı'yı görmeye gelen herkes mutlak surette Çadırcılar Çarşısı'nı da görmektedir. Bu çarşıda iş yapan dükkânlar yukarıdaki meslek gruplarından da oldukça farklılaşmış, şimdilerde bu çarşıda daha çok giyim kuşam üzerine dükkânlar iş yapmaktadır. Osmanlı devri çarşı yapısı şimdilerde sadece ismen yaşamaktadır.

DİPNOTLAR:

[1] BOA. Y.A.HUS. 399-57
[2] Hakkı Göktürk, *Çadırcılar Caddesi,* İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s.3943

Çadırcılar Çarşısı'nda alışveriş yoğunluğu.

ÇAKMAKÇILAR ÇARŞISI

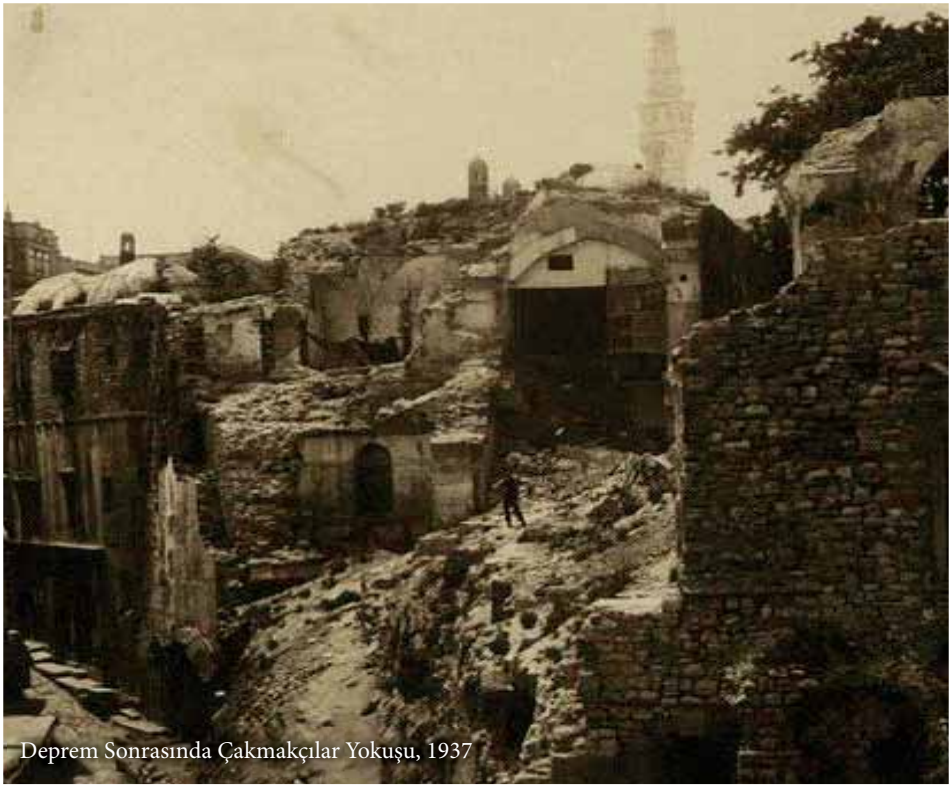

Çakmakçılar Yokuşu'nda alışveriş yoğunluğu.

Fatih ilçesi sınırları içinde Uzun Çarşı ile Mercan Caddesi'nin kesiştiği noktadan Mahmutpaşa yokuşuna kadar uzanır. İstanbul'un Bâbıâli Caddesi, Divanyolu gibi meşhur caddelerinden birisi olup dik yokuşlu ve dar bir caddedir.

İstanbul'un fethinden sonra yapılan Kapalı Çarşı, Eminönü'ne kadar uzanan bir ticaret merkezi olmuştur. Bu alan, yüzyıllar içinde dükkân ve hanlar bölgesi olup sadece İstanbul'un değil dünya ticaretinin de merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

1906 tarihli bir belgede Çakmakçılar'daki Büyük Ticaret Hanı Odabaşılığı'na tayin olunmak isteyen şahısların hüviyet bilgilerinin araştırılması Dersaadet Yorgancı Esnafı Kethüdası İbrahim tarafından istenmiştir.[1] Geçmişi hakkında da az çok fikir vermesi açısından Çakmakçılar Yokuşu ve bölgedeki ticari faaliyetlerin yaşandığı hanların 1960'lardaki isim ve vaziyetleri için 1963'te çarşıyı gezen Vasıf Hiç şu bilgileri *İstanbul Ansiklopedisi*'nde nakletmektedir:

Deprem Sonrasında Çakmakçılar Yokuşu, 1937

Türk han yapısı sanatının pek kıymetli örneklerinden Büyük Valide Hanı ile Büyük Yeni Han bu yokuş üstündedir. Çakmakçılar Yokuşunda bulunan diğer hanlar şunlardır: Yeni Han, Sünbüllü Han, Muradyan Hanı, Çakmakçılar Hanı, Sabri Safa Hanı, Nasır Hanı, Birlik Hanı. Büyük Yeni Hanın yanında Sultan Mustafa'nın fevkanî bir camii vardır. İş Bankasının Fincancılar şubesi de bu yokuştadır. Yokuşta tespit ettiğimiz dükkânlar şunlardır: 3 havlucu-çarşafçı, 10 hazır esvabcı, 12 kasketci, 4 gömlekçi, 6 yazmacı, 2 basmacı, 7 manifaturacı, 4 tuhafiyeci, 1 çantacı, 1 çuvalcı, 1 kunduracı, 1 yazma manifaturacı, 1 büfe, 1 aşçı, 1 kahvehane, ve 15 göz kapalı dükkân.

Bu meşhur yokuş çarşının eski simasını tamamen değiştirmiş ve hüviyetsiz, şahsiyetsiz bir çarşı haline gelmiştir. Büyük Valide Hanı ise İstanbul'da İranlı küçük esnafın toplandığı bir site iken o bile karışmıştır ki yakın geçmişte daha muazzam olan kapısında ve bu kapının içinde başka bir âlemin içine girileceği his edilir, görülürdü.

Günün iş saatlerinde kalabalık yoldur, uğultusu eksik olmaz, bilhassa sırt hammalları daimî faaliyet halindedir. Atlı yük arabaları her iki istikamette gider gelir, motorlu nakil vâsıtaları ancak yukardan aşağı inebilirler. Trafiğin tıkandığı sık sık görülür. [2]

Osmanlı'da meslek grupları genelde belirli noktalarda toplanırdı. Sahaflar, hasırcılar, çakmakçılar gibi. Bu toplanılan yerlerin isimleri de o meslek gruplarının isimlerini alırdı. Çakmakçılar yokuşunun ismi de buradan ileri gelmiş olmalıdır. Ancak yukarıda sayılan dükkânlara bakılacak olursa 1960'lara gelinceye değin çarşının yapısında çok önemli değişiklikler olduğu görülecektir.

Şimdilerde Çakmakçılar Yokuşu tarihi yarımadada yer almasından dolayı 2011 yılından beri araç trafiğine kapatılmıştır. Ancak yine de şehrin ticari açıdan en işlek yerlerinden birisi olduğu için haftanın her günü yılın her mevsimi yoğunluğunu devam ettirmektedir. Yokuşta farklı iş kollarına dair dükkânları görmek mümkündür. Çarşıda yer alan hanların tarihi dokusu bozulmadan elden geçirilmesi, restore edilmesi hem bölgenin tarihi dokusunun korunması hem de bölgedeki ticari ve kültürel faaliyetlerin daha da gelişmesi adına elzemdir.

DİPNOTLAR:

[1] BOA.ZB. 55-49

[2] Vasıf Hiç, *Çakmakçılar Yokuşu*, İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s. 3678

Valide Han çevresi, 1970

Çiçek Pazarı

Pazarda çiçek ve tohumcu dükkanları.

İstanbul'un kadim Çiçek Pazarı Mısır Çarşısı'nın arkasındaki Çiçek Pazarı Sokağında idi. Sonra Bağçekapusunda İş Bankası (Eski Postahane) binası arkasında Celâlbey Sokağında (1934 Belediye Şehir Rehberinde Pafta 1/4) daracık bir yere naklolundu; oradan da Yeni Cami'nin arkasında Cami ile Mısır Çarşısı ve Turhan Sultan Türbesi arasındaki saha bir park olarak tanzim edildiğinde Mısır Çarşısı'nın bir duvarı boyunca 22 göz baraka-dükkân yapılarak parkın o kenarına, nakledildi ve o 22 göz dükkân da köklü çiçek veya çiçek tohumu üzerine iş yapan çiçekçi esnafı ile çiçekçi bahçıvanlara tahsis olundu.[1]

Çiçekçilik, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bir üretim koluydu. İstanbul'daki çiçekçiliğe dair bahçe kültürü Fatih Sultan Mehmet döneminde saray bahçeleri ile başladı. İstanbul'a iskan edilen Türkler Anadolu'ya özgü çiçekleri İstanbul'da yetiştirmeye başladı. Çiçek sadece görsel güzellik açısından değil aynı zamanda ilaç yapımında da kullanılmaktaydı. Çiçek şerbetleri, suları ve reçelleri her evin gereksinimiydi. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çiçekçilik bir sektör hâline geldi. Bu dönemde saray için farklı coğrafyalardan çiçek soğanları getirilmekteydi.

İstanbul'da seyyar çiçekçi, 1870 (Pascal Sebah)

Pazarda tohum ve çiçek bakım ürünleri.

18. yüzyıla gelindiğinde çiçekçilik özellikle Lale devrinde doruğa ulaştı. Laleye ve olasılıkla diğer değerli çiçeklere narh uygulaması da bu dönemdedir. Şükûfeciyan denen çiçekçi esnafı, ilk kez yasal denetime alındı.

Çiçek ve çiçekçilik, başta padişahlar olmak üzere vezirlerin, ilmiye ileri gelenlerinin zevkleri arasındaydı. Örneğin III. Selim (1789-1807) sık sık *"bahçe köşklerine teşrif ile"* çiçek ve lale tarhlarını seyrederek dinleniyordu. İlkbahar gelince padişahların Eyüp, Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar saraylarına giderek çiçek bahçelerinde ve köşklerinde dinlenmeleri gelenekti. Bazı biniş köşkleri ise hanımelleri ve sarmaşıklarla donatılmıştı. Baştan başa yabani çiçeklerle bezeli Kâğıthane teferrüc-gâhı, bu özelliğiyle korunuyordu. Burada, esnafın çiçek mevsiminde geleneksel şölenler düzenlemeleri âdetti. Eyüp ve Bahariye bahçelerinde menekşe, lale, sümbül, Bahariye sırtlarında fulya yetiştiriliyordu. Fulyayı, tatlı ve şurup kaynatmak üzere kentin şekerci esnafı almaktaydı. Işk, gül, hüsnüyusuf, karanfil, karagöz, yasemin, mürdegûş, leylak, anberbû, şakayık, nemnem, reyhan, mentûr, menekşe, zambak, hünkârbeğendi, nergis, süsen, erguvan, sadef, balıkağzı, zerrinkadeh, ıtırşah, şebbû (şebboy), horos, rebi'ye, kadife, hatmiye İstanbul çiçekçiliğinin başlıca ürünleriydi. Bahçeler, egemen bitki türüne göre *"şükûfezâr"*, *"lalezâr"*, *"gülzâr"*, *"menekşelik"* vb adlar alıyordu.

Bu bahçelerin güzelliğini yine İstanbul'a özgü karaağaç, tellikavak, kestane, çınar, atkestanesi, ıhlamur, servi, erguvan vb ağaçlar tamamlıyordu. Çiçeklikler, meyve bahçelerinden tamamen ayrıydı. Cami bahçeleri de vakıf ve din görevlilerinin çabalarıyla birer şükûfezâr konumundaydı. 19. yüzyılda giderek önem kaybeden çiçekçilik, Rumeli göçmenlerinin, Arnavut bahçıvanlarının ve Çingenelerin ilgi alanlarında kaldı. Çiçekçi dükkânları azalmaya başladı. İskelelerde, Karaköy ve Eminönü ile Beyoğlu'ndaki sergi dükkancıkları kurulmaya başlandı. 20. yüzyılın başlarında ise savaşın vermiş olduğu etkilerden kaynaklı çiçeğe yönelik ilginin azalması ile çiçekçilik de gerilemeye yüz tuttu.[2] 1908 yılında Çiçek Pazarı'nda Altıparmak Hanı önündeki kaldırımdan başlayarak Mısır Çarşısı'nın Ketenciler Kapısı yönünden helvacı dükkanı önündeki parke kaldırıma kadar uzanan Çiçek Pazarı Caddesi'nin harap olan parke kaldırımı yenilenmiştir.[3] 20. yüzyılın ortalarına doğru çiçekçilik tekrar canlanmaya başlamış ve Çiçekçiler Derneği kurulmuş olup İstanbul'un birçok yerinde çiçek yetiştiriciliği yapılmaktadır.

İstanbul'un eski Çiçek Pazarı ise Mısır Çarşısı'nın hemen yanında yer almaya devam etmektedir. İstanbul'un yüzyıl içinde artan nüfusu ve çiçeğe yönelik insanların sosyo-ekonomik hayatında iyileşmenin yaşanmasıyla birlikte kentin birçok yerinde çiçek pazarları kurulmuştur. Ancak Çiçek Pazarı'nın tarihi bir önemi olduğu için bu pazar insanların hâlâ en çok uğradığı pazarlardan birisidir. Burada hem yetişmiş çiçekler hem de çiçek fide ve soğanları yüzyıllardır olduğu gibi günümüzde de çiçek düşkünlerinin beğenisine sunulmaktadır.

DİPNOTLAR:

[1]Hakkı Göktürk, *Çiçekpazarı, Çiçekpazarı Çiçekçileri,* İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s. 2966
[2]Necdet Sakaoğlu, *Çiçekçilik,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s. 509-511
[3]BOA. BEO. 3386-253945; DH. MKT. 1271-21

Çömlekçiler Çarşısı

Zal Mahmut Paşa Camisi, Eyüp

Çömlekçi, topraktan çanak, çömlek, dest, sürahi, bardak, kase, küp, saksı vb. gibi çeşitli kaplar yapan sanatkârlar ve işçiler için kullanılan bir tabirdir.

17. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde IV. Murad zamanında yapılmış büyük esnaf-ordu alayı münasebetiyle bu esnaf hakkında şunları yazıyor:

"Esnafı Attarı Çömlekciyan Dükkân 300, neferat 500; pirleri Abdülgaffar Medenî'dir. Selman Pâk'in kırkdokuzuncu kemerbestesidir, çanakçı çömlekçilere pir olmuşdur, 162 yaşında irtihal buyurup Medine'de medfundur. Bunlar alayda dükkânlarını günâgûn kûze (desti), kâse tabaklar ile tezyin idüb pür silâh geçerler"

Çömlekçi attar dükkânları İstanbul'un büyük çarşı boylarında kadimden beri dağınık durumda ola gelmiştir. Hâlen de toplu bir çarşıları yoktur. 1756 yılında Eyüp'te bulunan Çömlekçiler Kethüdası İbrahim'in vefatından dolayı yerine çömlekçi esnafı ustalarının isimleri intihabıyla Hacı İbrahim tahin olunmuştur.[1] Yalnız Ebûbekir Efendi isminde bir zâtın Kabakçı Mustafa vak'ası üzerine yazdığı *"Vak'a-i Cedid"* isimli eserinde; Bayezid'da Çömlekçiler diye bir yer gösterilmiştir.

III. Selim'in Bahriye Nâzırı Hacı İbrahim Efendi'nin ölümünü anlatırken: *"... yürüyerek nice nice hakaretlerle Sultan Bayazıd Meydanı'nda Çömlekçiler önüne vardıkda harekete mecalü kalmayub bî tâb olduğunda pare pare eylediler"* diyor. Bu kayıttan da o tarihlerde Bayazıd Meydanı'nda bir sıra çömlekçi dükkânları bulunduğu anlaşılıyor.

Kalender meşreb şâirler tarafından *"Şehrengiz"* adı verilen manzum risaleler medhedilen esnaf güzelleri arasında çömlekçi civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve *"Hübannâmei Nevedâ"* adını taşıyan manzum mecmuada çömlekçi civanı şu üç beyitle övülmüştür:

Zalpaşa Caddesi, Eyüp

Haliç 1853 (Eugène Flandin)

Çömlekçi çanakçı dilberi mühmel
Pırpırılar şahı şikeste emel
Âlûdei tıyn ü hâk olmuş pâyi
Bir selâmla düşâd kıl mehlikaayı
Dîdesi nerkisdir kâkülü, sünbül
Amma ki çalıya konmuş o bülbül [2]

Evliya Çelebi, çömlekçileri Ayvansaray ile Eyüp arasında pek büyük bir mahalle olarak gösteriyor. İstanbul'da çömlekçilerden bahseden Evliya Çelebi, çömlekçiler ve çömlekçiler tüccarı olarak iki gruptan söz eder. Çömlekçi dükkânları Beyazıt Meydanı, Eyüp (Zal Mahmud Paşa Camii yanı) ve P. Ğugios İnciciyan'a göre Eyüp Çömlekçiler Mahallesi'nde ve Boğaz'da Göksu'da bulunmaktaydı.

Cumhuriyet döneminde, Eyüp'teki Çömlekçiler Mahallesi'nde son çömlekçi atölyesi 1936'da kapanmıştır. [3]

DİPNOTLAR:

[1]BOA. C.İKTS. 37-1850
[2]Reşad Ekrem Koçu, *Çömlekçi, Çömlekçi Attarlar, Çömlekçi Civanı maddeleri,* İstanbul Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 1966, s. 4119
[3]Filiz Yenişehiroğlu, *Çömlekçilik*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.12, s. 530

Dökmeciler Çarşısı

Mimar Sinan Caddesi, Süleymaniye

16. yüzyılın en büyük cami ve külliyesi olan Süleymaniye Camisi, Mimar Sinan tarafından Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilmiştir. Diğer cami ve külliye örneklerinde olduğu üzere Süleymaniye Camii de, etrafındaki birçok yapıya merkezlik yapmaktadır. Bunlar, hazire, Sıbyân Mektebi, Darülkurrâ, medrese, tabhâne, hamam, imaret, çarşı ve dükkanlardır. Külliyenin batı yönünde yer alan Sıbyan Mektebi, Evvel ve Sani Medreseleri ile Tıp Medresesi altında arazinin eğiminden kazanılan bir sıra dükkân bulunmaktadır. Tiryaki Çarşısı adıyla tanınan bu dükkânlar tonoz örtülüdür. Caminin doğu yönünde avlu duvarı ve Darülhadis Medresesi'nin altında bir sıra halinde yer alan tonozlu dükkanlar da Dökmeciler Çarşısı diye tanınmaktadır.[1]

Dökmeciler, günümüzde Dökmeciler Hamamı diye de isimlendirilmiş olan Süleymaniye Hamamı civarında mesleklerini icra etmişlerdi. Bölgenin 1906 yılı başındaki planı Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.[2]

Süleymaniyede Dökmeciler çarşısı 1900'ler

İstanbul'un en dikkate değer sanat kollarından birisi de dökmecilikti. Dökmeci, mâdenleri eritip hazırlanmış kalıba dökerek muhtelif şeyler yapan sanatkâr, dökümcü; pirinç dökmecisi, hurufat (matbaa harfleri dökmecisi, heykel dökmecisi)[3] olarak tanımlanmaktadır.

Yüzyıllar boyu Türkiye'de bu sanatın merkezi İstanbul olmuştur. İstanbul'un en büyük dökümhaneleri de Tophane'de mîrî top dökümhanesi ve Kasımpaşa'da Tersane dökümhanesi olmuştur. Top dökümhanesindeki ustalar mutlak surette Müslümandı. Şehir içindeki küçük halk dökümhaneleri de Süleymaniye'de Dökmeciler'de, Nuru Osmaniye Camii'nin yanındaki Kılıççılar Sokağı'nda, Galata Yenicami etrafında toplanmışlardı. Bu dökmeci sanatkârlarının çoğu gayrımüslim, bilhassa Ermenilerdir. [4]

"Bu işle uğraşan ustalar dökme tunçtan, pirinçten ve daha başka madenî halitalardan mangallar, sahanlar, tepsiler, su kupaları, maşrapalar, tunç havanlar, kantarlar, el terazileri, cami şamdanları, evlerde elde gezdirilen kulplu fiske şamdanlar, mum makasları, çubuk silkelemek için takatukalar, buhurdan ve gülâbdanlıklar, küp ve kavanoz kapakları, hamam ve sebil tasları, kubbe ve minare alemleri, türbe parmaklıkları, kapı kilit ve halkaları bu sanatkârlar tarafından yapılırdı" [5]

Sâmiha Ayverdi bu Dökmeciler Çarşısı'nı: *"yüzü gözü kirli bakımsız çocuklar gibi bir sıraya dizilmiş bu isli, dumanlı dükkanlarda kazanlar kaynar, kalıplar hazırlanır, tesviyeler yapılır, döküm çapakları temizlenir, yüksek hararetli potaların içinde su kesil-*

miş maden parçaları kalıplara dökülerek dondurulur; sanki bir aşk ateşinin tesadüfü lutfu ile erimişken, yeniden beşeriyet icaplarını soğuk havasında katılan kimselerin akıbeti ile, bu madenler de demirse demir, çelikse çelik, tunçsa tunç olup kalırdı." şeklinde tasvir etmektedir.[6] 1875 yılında Süleymaniye'de Dökmeciler Caddesi'nde Dimitri'nin dükkanın yandığı ve çarşıda ateşle iş yapılan demirci, dökmeci gibi dükkanların yakıldığı veya yandığı zaman yeniden aynı sanat için yapılmasına izin verilmemesi kararlaştırılmıştır. [7]

Kalendermeşreb şâirler tarafından *"Şehrengiz"* adı verilen manzum risalelerle methedilen esnaf güzelleri arasında Dökmeci civanlarına da rastlanır; şehren-giz yollu yazılmış *"Hûbannâmei Nevedâ"* isimli manzum mecmuada Dökmeci civanı şu beyitlerle övülmüştür:

İstepan Karakin Petro ya Yuvan
Demirciye yamak dökmeci ivan
Cehennem âteşi önünde üryan
Anın hüsnüne de gel amma sen yan
Kapkaare ne gam ol şûhi çâlâk
Bir hamam akçesi ider pîr ü pak [8]

DİPNOTLAR:

[1] Selçuk Mülayim, *Süleymaniye Camii ve Külliyesi, DİA,* C.38, s.119
[2] BOA. PLK. 572-1
[3] Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s.632
[4] Hakkı Göktürk, *Dökmeci, Dökmeciler,* İstanbul Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1968, s.4716
[5] Tahir Zorkul, http://eprints.ibu.edu.ba/2269/10/Musâhipzâde Celâl'in *"Eski İstanbul Yaşayışı"* Adlı Eserinde Gündelik Yaşamın Uğrak Yerleri: Çarşılar Ve Hanlar
[6] Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri,* İstanbul, 2007, s.86
[7] BOA. ŞD. 684-19
[8] Hakkı Göktürk, a.g.m., s.4716

Esir pazarı

Çemberlitaş ve Nuruosmaniye

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da yüzyıllar boyu esir ticaretinin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Esir ticaretinin 17. yüzyıldan itibaren odaklandığı Esir Hanı, 28 Temmuz 1609'da yaptırılmıştır. Han iki katlı, 300 odalı, esir satışları için geniş iç mekanları olan bir bina olarak tasarlanmıştı.[1]

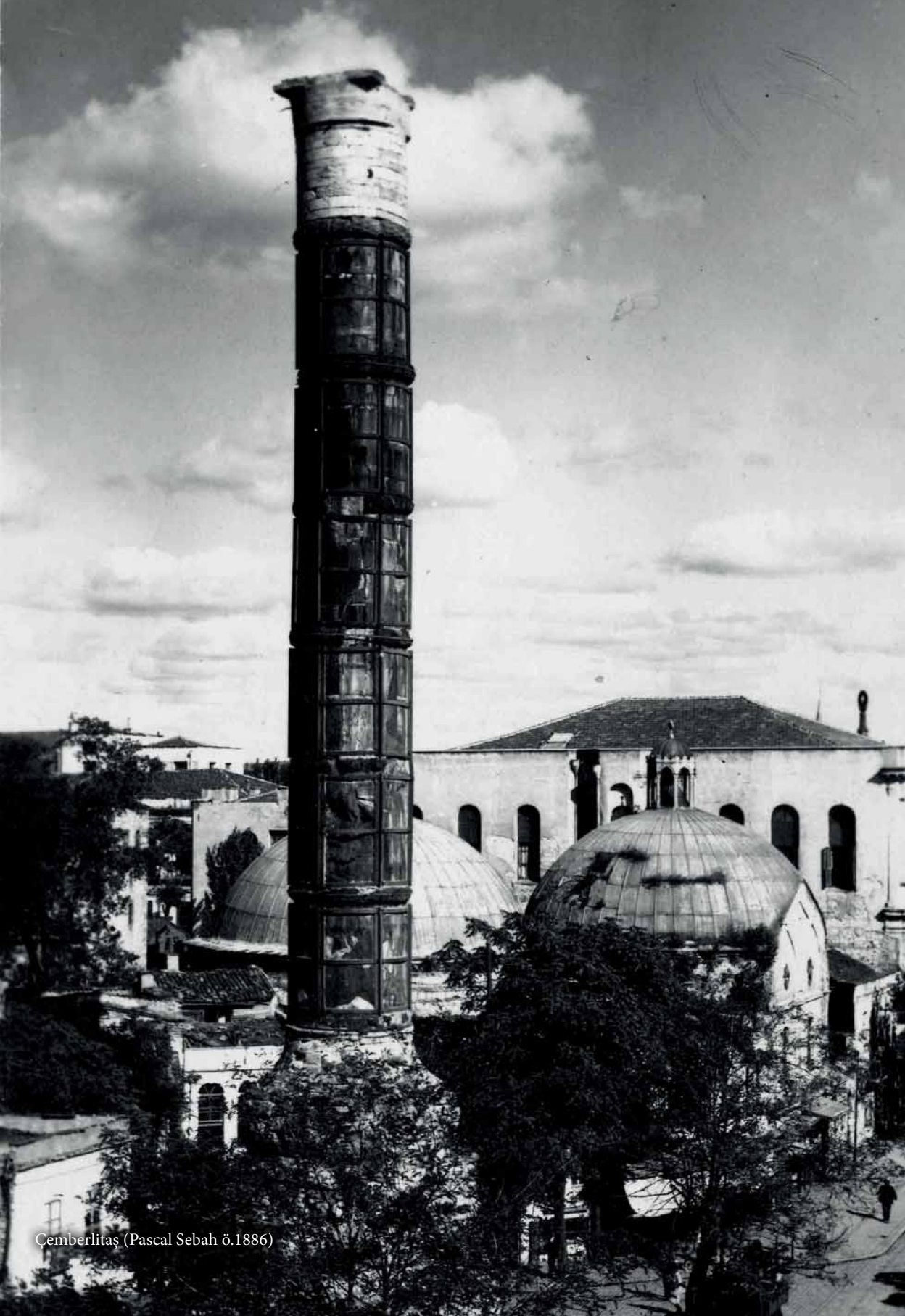
Esir ticaretinin yapıldığı yer olan Esir Hanı ve Esir Pazarı'na ilişkin Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'ndeki Esir Hanı ve Esir Pazarı isimli maddesi çok önemli bilgiler ihtivâ etmektedir. Bu madde aşağıda sunulmuştur: *"Dünyâda ve dolayısı ile memleketimizde esir ticâretinin yapıldığı devirlerde satılmak üzere İstanbul'a getirilen esir oğlanlar (köleler) ve esir kızlar (cariyeler), "Esirci" denilen esir tüccarları tarafından büyük şehirde Tavuk Pazarı semtinde ve Büyük Kapalı Çarşı yakınında demir kapulu büyük bir handa muhafaza edilirlerdi ki bu han*

"Esir Hanı" yahud "Esirhâne" adı ile anıla gelmişdir. XVIII. yüzyılda Nûruosmâniye Camii de hanın yanında yapılmıştı. Fütuhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıç ile girilen yerlerden çıkarılmış kızlar ve oğlanlar, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücud düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden esirci haydudlar eliyle çalınmış, yahud yakınları tarafından esircilere satılmış çocuklar, Afrika'dan getirilmiş habeşî ve zencî esir kız ve oğlanlar yüz yıllar boyunca bu handa toplanmıştır; ve bu hanın ortasındaki avluda kurulan pazarda açık artdırma usûlü ile satılmışlardır. Esircilerin bu handa malları olan câriye ve köleleri barındırdıkları en az iki oda -koğuşları vardı, köle odalarında bir de mûtemed bekçi yatırılırdı."

Evliya Çelebi 17. yüzyılda şunları yazıyor: *"Esirciler Hanı Tavuk Pazarı'nda kale misâli 300 aded tahtânî ve fevkaanî odalardır. Hanın demir kapusunun dibinde Esirhâne Emini oturur; satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır."*
Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Büyük Kapalı Çarşı ile Nûruosmâniye Camii arasında bir mevkide bulunan bu yer zamanımızda mevcut değildir; hicrî 1263 (M. 1846)'ten sonra tespit edemediğimiz bir târihte yıkılmış yâhut yıktırılmıştır. 1852 yılında ise Esir Pazarı küşadına ruhsat verilmesi ile ilgili esirci esnafının arzuhalini görmekteyiz.[2]

Pek müstesna güzellikteki köleler ve cariyeler han avlusunda kurulan esir pazarında müzayedeye çıkarılmaz; o müstesna köle ve câriye, tâliblerine odada gösterilir ve pazarlık ile satılırdı. Esir Pazarı'nda müzayedeler esir dellâlları tarafından yapılırdı. Handa oda sahibi esirciler ve esir dellâlları zincirleme kefalete bağlı idiler, birinin yaptığı uygunsuzluktan hepsi sorumlu tutulurdu; buna rağmen, esir ticâretinde güzel kızların ve oğlanların satılması nâzik işti, para karşılığı fuhuş yoluyla uygunsuzluğa imkân veren bir işti ve esirciler, esir dellâlları arasından işinin haysiyetini suistimal edenler çıkmıştı. İstanbul'da Esir Pazarı'nda bulunan Bursalı ve Şamlı diye bilinen esirciler nizama ve fermana aykırı hareketlerde bulundukları kethüdaları tarafından ihbar olunduğu ve esircilere ibret olması için pazardan çıkarılıp Bursa'ya sürgün edilmişlerdir. [3]

Fütuhat devri kapandıktan sonra Esir Pazarı'nda satılan câriye ve köleler Kafkasya'dan beyaz ırktan güzellikleri ile meşhur çerkes, abaza, meğril kızları ve oğlanları ile Afrika'dan getirilen habeş ve zencî esirler oldu. Evvelce satılmış olup sahibi tarafından herhangi bir sebeple elden çıkarılmak istenen esirler de yine Esir Pazarı'nda esirciler ve esir dellâlları vâsıtası ile emânet mal olarak satılırdı; esirciler bu gibi esirlerin satışından bir dellâliye alırlar, esirci, kendisine satılmak üzere bırakılmış esiri kaç gün yanında kalarak beslemiş ise bir de nafaka bedeli alırdı. Esircilerin kendi malları olan cariyeleri allık ve kızıllık ile boyayarak müzayedede veya satış pazarlığında olduğundan daha cazibeli göstermeleri yasak idi. Câriye ve köleler süslü güzel esvablarla alımlı gösterilir ise, esirci onları üstlerindeki o esvablarla

Cemberlitaş (Pascal Sebah ö.1886)

satmaya mecbur idi. Bilhassa köle satışlarında hazin sahneler olurdu; kaba bir alıcı, satın almaya niyet ettiği köleyi şöyle bir görüp beğenmekle kalmaz, ağız kokusu gibi herhangi bir özürü, yarası, çıbanı bulunması ihtimâline karşı kulaklarını, burnunu, ağzını ve dişlerini muayene eder, gömleğini çıkartıp çıplak vücûdunu görür, paçalarını sıvatıp bacaklarına bakardı. Satışa çıkarılan mutlaka yalın ayak olurdu, düz tabanlık uğursuz bilindiği için taban muayenesine pek önem verilirdi, düz taban kölelerin fiyatları çok düşük olur, hattâ öyleleri alıcı bulamaz, esirci elinde kalırdı; bundan ötürü taban muayenesine esir alır iken esirciler de dikkat ederlerdi. Köle satışlarında bu muayenelerin kolay yapılması için köle ekseriya müzayededе alıcılara bir iç donu ile çıplak olarak arz edilirdi.

Şu manzume Esir Pazarı, Esir Hanı'nın son günlerini görmüş Âşık Derviş Figanî'nindir :

Esirci Hanına düşerse yolun
Girüb kapusundan aklın yitirme
Temkin ü basiret üzere bulun
Bir nazar atfitsem ne olur dime
Odalar içinde kız ile oğlan
Mürgi hoş sadâlar mehcûri vatan
Kaydi esâretde nice dilberan
Benzerler ayniyle dürri yetime
Sureti beşerde nice yüz melek
Acıdır her birin hikâyesi pek
Esaret muhakkak ateşden gömlek
Lanet o esirci pelid zâlime
Oğlanı çıkarub mezâdi üryan
Hicabdan yerlere geçer mûmiyan
Koşar hâcegîler mezadı duyan
Sine bülbülcüğü alan kendime
Dellâlbaşı ider mezadı küşâd
Çıkarub ortaya bir kadi şimşâd
Dîdeler rûşendir diller ise şad
Bahâ biçilmez o külçei sime
Kâkülün perçemin zerrin telleri
Sineleri billur ince belleri
Ak zanbak güvercin ayak elleri
Pâyin bûs iderek değer tekrîme
Kimi ağzın koklar şahi bütanın
Kimi dişin sayar dilber fetânın
Aman düz olmasın göster tabanın
Altun sayılacak şehlevendime
Yer yüzü cenneti Esir Pazarı
Değmesün buraya kem göz nazarı
At hûr i gilmâna aşk ile zarı
Ey Âşık Figaanî derviş kemîne
Pelâspâre bedûş dervişiz yahu
Bakub güzellere çekelim bir hû
Sayde şitâ'b itsem ben de bir ahu
Kuzgun beççe düşer kasir yedime

Esir Hanı üzerine 19. asır sonlarında yazıldığını tahmin ettiğimiz bir destan vardır; nâzımı bilinmeyen bu destanın ancak on kıtası bize Vâsıf Hoca tarafından verilmişdir:

1. Abaza gürcüden, çerkes lezgiden
Reislere selâm söyleyin bizden
İçi hûri gilman esir gemisi
Gelirler yaz bahar Karadeniz'den

2. Cennet kaçkınları kızlar oğlanlar
Hüsün gülşeninden olmuş talanlar
Cehennemlik kütük şakîi merdud
Ol bîçâregânı çalıp satanlar

3. Saçları topukda çerkes duhteri
Bükmüsdür boynunu yaşlı gözleri
Çıkacak pazarda yarın mezada
Cümle âlem olur ona müşteri

4. Âyînei billur sînei gülrenk
Lisana geldikde bülbülî ahenk
Nigâhı dilbaza reşk ider âhû
Hurşîdi direhşan başında çelenk

5. Ebri şafak anda nikaabı hicâb
Dide hîrelenir açdıkda nikaab
Girdikde nâz ile ol perîpeyker
Le'brîzi nur olur ol an câmehâb

6. Ya şu gürcü oğlan şûhi şehlevend
Kaddi elvi ile çınardan bülend
Sebîkei sîm o topuklarından
Perçemine dek edilmiş pesend

7. Haleti vahşetde olsa da serkeş
Her hâlü tavriyle mahlûbi dilkeş
Fûtei gülgûnle nîm üryan güzel
Sahi hûban ider libâsı zerkeş

8. Anlardır rindânın dilde çerâğı
Uşşâka bûsegâifa olmuş ayağı
Sâde rû nevhatı çar ebru fetâ
Dâima makbuldür hiç geçmez çağı

9. Meşheri hüsündür Esirci Hanı
Hücreler lebâleb güzeller kâm
Seyrü temaşada bey'ü şirada
Tarif idem size edeb erkânı

10. Kıl kadar kusurdan ayıbdan ârî
Olmak gerek cümle köle cevâri
Tüm üryan görürsün amma şartı var
Kadimden berû ki şöylece carî

İstanbul Esir Pazarı hicrî 1263 yılı Muharreminin başında II. Mahmud'un emri ile kaldırılmıştır; *Lütfi Târihi*'nin sekizinci cildinde o yıl vak'aları arasında şöylece kayıtlıdır :

"O vakte kadar eşya ve emtia gibi köle ve câriye nâmı ile bir takım aceze İstanbul'da Büyük Çarşı civarında Esir Pazarı denilen yerde her gün mezad usûlü ile alınub satılırdı. Oradaki esirci esnafı ellerinde ve müstakil odalarda irili ufaklı beyaz ve siyah ve habeş köle ve cariyeler bulunurdu, köle ve câriye alub satacak olanlar oraya giderlerdi. Her sene başında, muharrem ayında Sultan Mahmud Bâbıâli'ye gelir idi. Pâdişâhın huzurunda toplanan büyük vükelâ meclisinde mühim ıslahat bu arada adlî usûller müzâkere edilirken Sultan Mahmud Esir Pazarında insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyen haller olduğunu söyleyerek bu pazarın kaldırılmasını ve köle ve cariyelere âid muamelelerin şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretti ve o gün Esir Pazarı (Köle ve cariyelerin eşya gibi haraç mezad satılması) kaldırıldı."

Kimin olduğunu tespit edemediğimiz tâmiyeli mücevher bir târihte İstanbul Esir Pazarının kaldırılışı târihi 9 muharrem 1263 (M. 28 Aralık 1846) gösterilmiştir:

Çıkdı Dokuz muharremde fermanı hümâyûnu
"Bak ikiyüz altmış üçde kalkdı Esir Pazarı"

Esir Pazarı kaldırıldıktan sonra esir satışı esircilerin evlerinde yapıldı, Esir Hanı kapandı, bir bekâr hanı oldu; evlerde satış muameleleri ve evrakı esircinin semtinin şer'î mahkemesinde tescil ve tanzim edildi. Mehmet Zeki Pakalın'ın kaydına göre Esir Hanından çıkıp dağılan esircilerden bir kısmı Fâtih civarında bir hana yerleşti; çerkes esirciler köle ve cariyelerini Tophane'de Karabaş Mahallesinde Karabaş Sokağındaki evlerine götürdüler. 1853 yılında Girit ve Yanya Valileri'ne esir satışında alınacak vergi ve uygulanacak muamelede hüsn-i hareket edilmesi emredilmiştir.[4]

Sultan Abdülmecid'in 1 Ekim 1854 tarihli fermanı ile Türkiye'de esir ticâreti yasak edildi; bu esirci evleri de kalktı.[5]

1902 tarihli bir belgede ise Fatih'te Esir Pazarı'nda bulunan hane ve dükkanlarını çevreleyen eski duvarı yıkarak kapı ve pencere açtıkları ve bu duvarın Hırdavatçılar tarafının önüne birtakım kimseler tarafından barakalar yapılarak gereksiz yere işgal edildiği, Fatih Sultan Mehmet Han türbesine riayetsizlik yapıldığı, Müslüman hanelerinin önünde çirkin bir manzara oluştuğu için ve bunun önlenmesi adına Şehramaneti ve Zaptiye Nezareti tarafından gerekenin yapılması emredilmiştir.[6]

DİPNOTLAR:

[1]Necdet Sakaoğlu, *Esir Ticareti,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, S.202
[2]BOA. A.MKT.NZD. 64-22
[3]BOA. C.ZB. 87-4327
[4]BOA. A.MKT. UM. 147-41
[5]Reşad Ekrem Koçu, *Esir Hanı, Esir Pazarı,* İstanbul Ansiklopedisi, s.5276-5278
[6]BOA. BEO. 1916-143674

Nuruosmaniye Cami 1881 (Preziosi, ö.1882)

EYÜP ÇARŞISI

Eyüp, İstanbul'un fethi sonrası Hz. Peygamberin sahabelerinden Ebû Eyyub El-Ensari Hazretlerinin mezarının bulunması üzerine yaptırılan türbe ve cami ile İstanbul'un en önemli semtlerinden birisi hâline gelmiştir. Osmanlı döneminde oluşan bu semtte iskanla birlikte daimi ve geçici olmak üzere çarşı ve pazarlar da kurulmuştur.

Eyüp bölgesi Ayasofya, Aksaray, Yedikule ve Kasımpaşa'da olduğu gibi dükkânların gruplar oluşturduğu bir yerdi. Eyüp Sultan Camii'nin güney ve güneydoğu bölgesine doğru gelişen çarşı Zal Mahmud Paşa Camii'nin yakınlarından geçerek Defterdar'dan Çömlekçiler Mahallesi'ne kadar devam etmekteydi. Çarşının en yoğun olduğu bölgeyi ise cami çevresi oluşturmaktaydı.

Çarşı bir yolun iki tarafında yer alan dükkânlardan oluşmaktaydı. 20. yüzyılın başında çekilen Eyüp fotoğraflarına göre dükkânlar üç tarafı kapalı, sokağa bakan cepheleri ahşap kepenkli, bitişik nizamda yapılmış yapılardı. Mallar hem dükkânın içinde, hem de dışarıda, sokak cephesinde sergilenirdi. Her gece sokakta sergilenenler içeri alınır, sabahları tekrar dışarı çıkarılırdı.

Dükkânların birçoğu hem imalathane hem de satış yeri olarak kullanılırdı. Aynı tip malı üreten veya satan dükkânların bulunduğu sokaklar, arastalarda olduğu gibi, o malın adıyla anılırdı: Çömlekçiler, oyuncakçılar, yoğurtçular gibi.

Evliya Çelebi, Eyüp bölgesinde 9.800 ev ve saray bulunduğunu, çarşısında da 1.085 dükkân olduğunu yazar. Çarşısındaki ayakkabıcılar ve sütçülerden söz ederek kaymağının ve yoğurdunun ününü vurgular. Çarşıda Çömlekçiler Mahallesi'nde üretilen çömlekler de satılmaktaydı. Ayrıca balıkçılar ve meyveciler de Eyüp Çarşısı'nın renkli esnafı arasındaydı. 1711 yılında sabık Vezir-i Azam Mustafa Paşa Evkafı'ndan Eyüp'te ve Ortaköy'de kain hane, dükkan ve bahçelerin kira ve gelirini toplama görevinin Halil Bin Ahmed'e berat ile verilmesi talep edilmiştir.[1] Yine 1721 yılında ise Eyüp'teki Çömlekçi Esnafı Nizama aykırı olarak hareket eden 2 kişinin meslekten men edilmesini talep etmişlerdir.[2] 17. yüzyılda Eyüp'te mezbahalar, kasaplar, kokoreççiler, balcılar, mum imalatçıları ve 11 ekmek fırını olduğu, ayrıca mezbahaların bulunduğu yerde debbağların da yer aldığı bilinmektedir. Eyüp'teki mezbahalar 18. yüzyılda kapatılmıştır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılda Eyüp'te üretilen ahşap oyuncaklar ve düdüklü su testileri çocuklar için aranılan mamullerdi. Eyüp, Osmanlı döneminde oluşmuş bir yerleşim bölgesidir. Bu nedenle Eyüp Çarşısı da Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Çarşıda şehir içi hanı ve bedesten gibi büyük ticaret yapılarının bulunmayışı Eyüp'te şehirlerarası, transit veya büyük toptancılık biçiminde bir ticaretin olmadığını göstermektedir. Eyüp Çarşısı'nın gelişimi Eyüp'ün kadılık olmasıyla da ilgilidir. Eyüp Kadısı Çarşamba Divanı'na katılır, kendi bölgesinde bulunan loncalar arasındaki yönetimsel bağlantıyı kurardı.

Feshane Caddesi, Eyüp

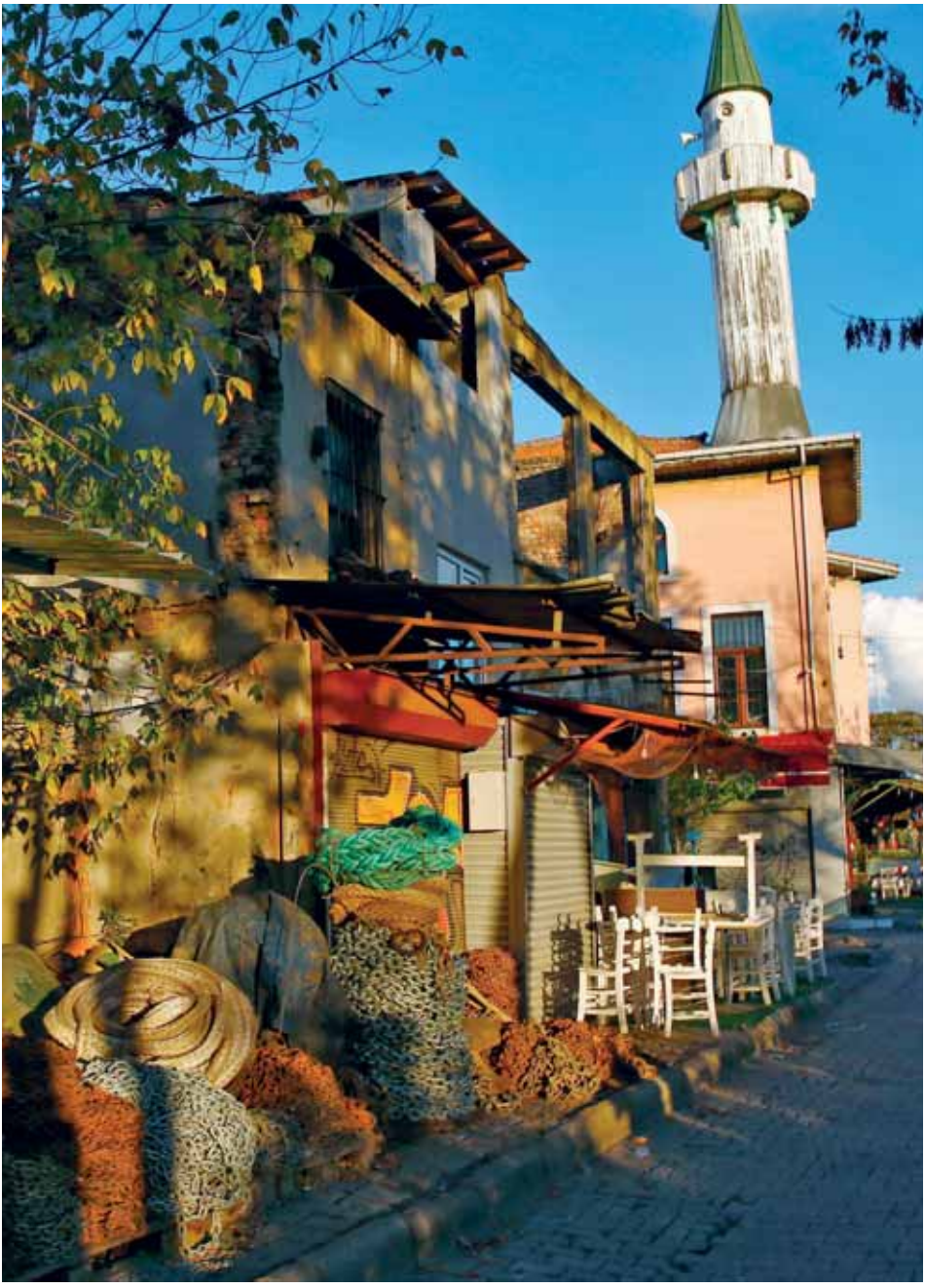
Eyüp'ün haftalık pazarı cuma günleri kurulur, türbeye ziyaret de en çok bugün olurdu. Evliya Çelebi, binlerce kişinin her cuma Eyüp Sultan'ın türbesini ziyarete geldiğini ve çarşıyı insan selinin bastığını yazmaktadır. Eyüp Çarşısı Eyüp'ün günlük yaşamına hizmet verdiği gibi İstanbul kapsamında da üretimde bulunan ve gelen ziyaretçilere de hizmet veren canlı ve hareketli bir merkezdi.[3]

Yaklaşık beş asırdır bir ticaret ve kültür merkezi olan Eyüp semti günümüzde de her geçen gün daha da kalabalıklaşan ticari ve kültürel faaliyetleri ile geleceğe doğru ilerlemektedir. Eyüp Sultan Türbesi'nin burada bulunması, gerek yerli turistlerin gerekse Müslüman yabancı turistlerin yıl boyu Eyüp'e uğramasına sebebiyet vermektedir. Şimdilerde Eyüp Camii'nin hemen yanı başında başlayan ve trafiğe kapalı olan Eyüp Çarşısı özellikle Ramazan ayı ve dini gün ve gecelerde o kadar çok kalabalıklaşmaktadır ki bazen insanlar yürümekte dahi zorlanmaktadır. Bu çarşı Ramazan geceleri sahura kadar açık kaldığından insanların dini amaçlı gerçekleştirdiği bu ziyaretler semte ticari canlılık katmaktadır.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. C.EV. 379-19162
[2]BOA. C.İKTS. 33-1624
[3]Filiz Yenişehiroğlu, *Eyüp Çarşısı,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, s. 250

Fermeneciler çarşısı

Vaktiyle Fermeneciler Çarşısı diye tabir olunan çarşı şimdilerde Fermeneciler Caddesi olarak bilinmektedir. Bu cadde günümüzde Beyoğlu ilçesi sınırları içinde Galata Köprüsü'nün yakınında başlar Dikişçi ve Arapkayyum Sokağı'na kadar uzanır. Mehmet Zeki Pakalın, fermene ve fermeneci kelimesini: *"kolsuz işlemeli bir nevi yeleğin adıdır"* diye tanımlar. Salta, ceket, şalvar, ve poturlara sırma ve kaytandan yapılan işlere de bu ad verilir. Bu tabirin fermeneden geldiğini söyleyenler olduğu gibi Hüseyin Kâzım Bey *"Türk Lügati"*nde Fransızca süs ve harç manasında olan paraman kelimesinden geldiğini kaydediyor. Femene Lehçe-i Osmanî'de aslı kaytan bükme nakışlı çuha ve aba, Hüseyin Kâzım Bey'in *"Türk Lügati"*nde de kısa ve işlemeli çuha, aba ve yelek suretinde izah edilmiştir. Fermene daha ziyade Rumeli'de giyilir.

Fermeneci, sırma ve gaytanla işleme yapan esnaf hakkında kullanılır bir tabirdi. Galata'da bu tür elbiseler yapıp satanlara hâlâ fermeneciler denilir. Büyük Çarşı içinde de bu sanatı yapanlar vardır. Vaktiyle fermeneciler gedikli idiler. Mehmet Zeki Pakalın *"bu sebeple inhisâr usulünün 1860 senesine kadar gediklilerden başkaları bu sanatı yapamazlardı"*[1] şeklinde bu mesleğin gediklilerin uhdesinde bulunduğunu belirtmektedir. 1858 yılına ait bir belgede Galata'da fermenecilerde Tütüncü Sakızlı Yani'nin dükkanından para ve eşya çalanların cezalandırıldığı görülmektedir.[2]

Osmanlı'da fermene daima esnaf ve avâm tabakası tarafından giyilmiş bir kıyafet iken bilhassa yangın tulumbacıları fermeneye aşırı rağbet göstermişlerdir. Tulumbacılığın da 1827 ile 1880 arasındaki ağır çardaklı yangın tulumbaları devrinde usta bir terzi elinden çıkmış güzel bir fermene, dizlik ve kuşağın üstünde tulumbacı kıyafetini tamamlardı. Galata'da Fermeneciler Caddesi bozulduğundan Altıncı Daire-i Belediye Müdüriyeti'nin 1882 senesi Tamirât ve İnşaat-ı Umumiye Tertibi'nden karşılanmak üzere Kaldırımcı İbrahim Usta marifetiyle tamir edilmesine karar verilmiştir.[3] Kalender meşreb şâirlerimizin esnaf civanlarını medih yolunda yazdıkları şiirlerde o gençlerin kılık ve kıyafetleri tarif edilir iken fermeneden de bahsedilmiştir. Aşağıdaki kıt'a geçen asır sonunda yaşamış Rifat Bey'in bir köçek için yazılmış şarkısındandır:[4]

Dün bakdım ol penbe tene zülfü dökülmüş
Gerdene al şal turuncu fermene hoş yakışır ol dilbere

Fermeneciler Çarşısı diye tabir edilen günümüzdeki Fermeneciler Caddesi 1968 yılında Hakkı Göktürk tarafından görülmüş ve çarşı, dükkân dükkân sayılmıştır. Bu dükkânların hangi iş koluna ait olduğuna kadar teferruatlı bilgi verilmiştir: Galata'nın Yenicami Mahallesi yollarından; Arabkayyum Sokağı ile Karaköy Caddesi (Meydanı) arasındadır; Kardeşim Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir; Dikişçi Sokağı, Su İskelesi Sokağı, Aliyazıcı Sokağı ve isimsiz bir sokakla kavşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 15/129). Karaköy tarafından gelindiğine göre, sol başı toprak bir meydancık olup, buradan sonra, bir araba geçecek genişlikte paket taşı döşelidir. Altları dükkân üçer katlı kagir binalar, hanlar arasından geçer; ticâret merkezi, günün her saatinde işlek bir yoldur.

Fermeneciler Çarşısı'nın bugünkü hali.

Fermeneciler Caddesi'nde deniz malzemeleri dükkanı.

Tespit ettiğimiz han, dükkân ve mağazalar şunlardır: Çehreli Han, Hayat Han, Sevim Hanı, Bilgin Hanı, 29 inşaat boyaları mağazası, 13 deniz ve inşaat malzemesi mağazası, 1 makina yağları mağazası, 5 nalbur, 1 oltacı, 2 sanayi eldivenleri ve kaynak maskeleri mağazası, 1 kaynak âletleri mağazası, 4 terzi, 4 hırdavatçı, 2 tekel bayii, 1 asansör-vinç müessesesi, 1 fenni tesisat mağazası, 1 çadırcı, 1 demirci, 1 işkembeci, 2 yemenici, 2 tel halatçı, 2 bakkal, 1 muşambacı, 2 tornacı, 1 tel örgü ve telçekme atölyesi, 1 çelik halat zincir atölyesi, 1 saç ve tenekeci, 1 lokanta, 1 el âletleri mağazası, 1 boru ve aksamı mağazası, 1 cıvatacı, Çavuşoğlu Bayaları mağazası, Makel Ticâret Şirketi, Rulman Makina Ticâret Şirketi, Denizcilik Bankası İstanbul İşletme Müdürlüğü atölye şefliği. Yine Arabkayyum Sokağı'nda olan Maktul (Frenk) İbrahim Paşa Camii'nin duvarı ve abdest muslukları vardır. Kapı numaraları 5 -151 ve 4 -108'dir.[5]

Vaktiyle fermeneci esnafının toplandığı bir çarşı olan Fermeneciler Çarşısı, modern anlamda kılık kıyafetin yaygınlaşması ve fabrikasyon tarzı kıyafetlerin daha çok tercih edilmesiyle Cumhuriyet döneminde büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Caddede adeta fermeneci esnafının sadece adı kalmıştır. 1968'deki dükkân çeşitliliğinin günümüzde de benzer bir şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.

DİPNOTLAR:

[1]Mehmet Zeki Pakalın, *Fermene, Fermeneci,* Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, MEB, İstanbul, 1983, s. 683
[2]BOA. MVL. 807-81
[3]BOA. I.SD. 59-3417
[4]Hakkı Göktürk, *Fermene,* İstanbul Ansiklopedisi, C.10, s. 5691
[5]Hakkı Göktürk, *Fermenciler Sokağı,* İstanbul Ansiklopedisi, C.10, s.5691

FİNCANCILAR ÇARŞISI

Fincancılar Sokağı, günümüzde Fatih ilçesi Mercan sınırları içerisinde Uzun Çarşı ile Sultanhamam meydanı arasında kalan bölgede Sabuncu Hanı Sokağı ile Çakmakçılar Yokuşu'nun ortasında kalan bir sokaktır.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra burayı bir dünya başkenti ve ticaret merkezi yapmak için bedestenler kurdurduğu bilinen bir gerçektir. Bu bedestenlerden en büyüğü olan Kapalı Çarşı zamanla civarında bir ticaret merkezi oluşumunu sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti olmasıyla birlikte İstanbul, Karadeniz kıyılarından Venedik'ten, Suriye'den, Kuzey Afrika'dan malların getirildiği bir ticaret merkezi haline gelmiştir. İstanbul'a deniz yoluyla gelen mallar Eminönü, Haliç sahilindeki iskelelere indirilir, toptancı ya da perakendecilerin bulunduğu hanlara getirilirdi.

Fincancılar Caddesi, Eminönü 1970'ler

Fincancılar Caddesi'nde bir kilimci dükkanı.

İşte bu sahilden Kapalı Çarşı'ya kadar olan kısımda zaman içerisinde Sultanhamam ve Uzun Çarşı ticaret merkezi oluşmuştur ki bu bölge arasında kalan Fincancılar Sokağı Osmanlı'da ve İstanbul'da ticaretin kalbinin attığı yerlerden birisi olmuştur. Çarşı-yı Kebir'deki dükkanların depremden zarar görmesi üzerine ticaret yapma imkanı kalmadığından Fincancılar Yokuşu'nda Rıza Paşa Konağı arsasına çarşı tesisi ve bunun padişah adına nisbetle isimlendirilmesi hususu umum çarşı esnafı tarafından Rikab-ı Şahane'ye takdim edilmiştir.[1] Yine aynı yıl Fincancılar Yokuşu'ndan Uzun Çarşı başına ve oradan Büyük Çarşı'nın Örücüler Kapısı ile askeri dairenin Mercan Kapısı karşısındaki sebile kadar olan yol tamir edilmiştir.[2] Osmanlı'da her meslek grubunun toplandığı, ticaret yaptığı yer birbirinden ayrıldığı için bu sokağın isminin bu mesleği icra edenlerden geldiğini söyleyebiliriz. Fincancılar Sokağı'na ilişkin Reşat Ekrem Koçu 1968'de yayınladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde şu bilgileri vermektedir: *Yüzyıllar boyunca bu adı taşımış meşhur yolun adı son zamanlarda değiştirilmiş ve Vasıf Çınar Caddesi olmuştur, fakat halk hâlâ eski, tarihe malolmuş adı ile tanımaktadır. Hattâ posta ile gönderilen bir mektup eski adı ile yerine muhakkak gider, yeni adı ile ulaşması şüphelidir. Abdülhamid zamanında da serasker Rıza Paşa'nın bu cadde üzerinde yaptırttığı bir hana nisbetle Fincancılar Yokuşu'na Rıza Paşa Caddesi adı verilmiş, Meşrutiyet'te de tekrar eski adını almıştı. Sultanhamamı Meydancığı tarafından gelindiğine göre, iki araba geçecek genişlikte, paket taşı döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir yoldur. Sabuncu Hanı Sokağı ve Fincancılar Sokağı ile olan kavşağında yokuş olur. Bir ticâret merkezi ve çarşı boyudur, hanlar ve mağazalar arasından geçer. Başlıca hanlar şunlardır: Rızapaşa Hanı, Hüdâverdi Hanı, Fazilet Hanı, Balcı Hanı. Amerikan protestanlarının İstanbul teşkilâtının "Bible Hause" adındaki*

Fincancılar Caddesi, Eminönü 1970'ler

binası bu caddededir, teşkilâtın "Red Hause" adında bir de kitabevi vardır. Hristiyanlık telkin eden kitaplar gayet ucuza satılmaktadır. İstanbul Telefon Başmüdürlüğü, Taşıtlar Amirliği ve Yapı Kredi Bankası'nın bir şubesi de bu caddede bulunmaktadır. Bu, çarşı boyunca 18 mağaza ile mefruşatçılar ve 15 mağaza ile manifaturacılar başta gelir. Yakın geçmişte İstanbul'un en namlı mefruşat ve mobilya mağazası olan Lazaro Franko Mağazası da bu cadde üzerindedir. [3]

Melih Artel tarafından 1954'te hazırlanan *"İstanbul Hanları Adresi Kitabı"* isimli çalışmada Fincancılar Sokağı'nda ismi geçen hanlar şunlardır: Ak Han, Akasya Han, Aslan Fresko Hanı, Asya Hanı, Bible House(Babel Hauz), Doğruluk Hanı, Fresko Hanı, Geçid Hanı, Hani Sağir Hanı, Hüdâverdi Hanı, Kalifidis Hanı, Mahmudiye Hanı, Milas Hanı, Nasuhiye Hanı, Orta Han, Softazade Hanı, Şark Hanı, Yusufyan Hanı. Fincancılar Sokağı eskiden olduğu gibi günümüzde de İstanbul ticaretinin önemli merkezlerinden birisidir. Çarşıda manifaturacılar ve mefruşatçılar yine dükkanlar içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Dükkanlar hem toptan hem de perakende ticaret ile müşterilerini yüzyıllardır gelenekselleşen ticari yaklaşımı ile karşılamaktadır.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. BEO. 445-33311
[2]BOA. DH.MKT. 248-22
[3]Reşad Ekrem Koçu, *Fincancılar Yokuşu,* İstanbul Ansiklopedisi, C.11, s. 798

GEDİKPAŞA ÇARŞISI

Gedikpaşa'da ayakkabı imalatında kullanılan kalıplar.

Gedikpaşa semti, günümüzde Fatih ilçesi sınırları içinde Emin Sinan, Küçük Ayasofya, Kadırga, Şahsuvar, Muhsine Hatun, Nişanca, Mimar Kemalettin ve Beyazıt Mahalleleri ile çevrilidir.

Semt, tarihi sur içinde yer aldığı için İstanbul'da çok eski bir yerleşim yeridir. İstanbul'un fethi sonrasında nüfusun arttırılması ve şehrin bir dünya kültür ve ticaret merkezi hâline getirilmesi amacıyla Fatih Sultan Mehmet, Ermeni ve Rum nüfusu bu bölgeye iskan ettirmiştir. Semtte bulunan Hıristiyan kültürüne ait dini ve sivil yapılar semtin eski bir gayrimüslim semti olduğunu bizlere göstermektedir. Ancak bu gayrimüslim nüfus içerisinde Müslüman nüfusun da olduğunu semtteki İslam kültürüne ait cami vs. gibi yapılardan anlamaktayız. Bu da bizlere göstermektedir ki semt, farklı din ve kültürlerin bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. 1893 yılında Gedikpaşa'da ve bazı hanlarda temizlik ve intizama gereken özenin gösterilmesi emredilmiştir.[1] Tarih boyunca yangın, deprem gibi birçok doğal âfet geçirmiş olan Gedikpaşa'da evler genelde ahşaptan olduğu için burası da yangın felâketlerinden nasibini almıştır. 1911 yılında Dersaadet'te Gedikpaşa'dan

Tebhirhane (Dezenfeksiyon) 1894, Gedikpaşa

başlayarak yayılan büyük yangında ihtimalleri görülen Terkos Su Kumpanyası ile bazı belediye çalışanları hakkında işlem yapılmıştır.[2] 9 Mayıs 1925 gecesi, Gedikpaşa Hamamı yakınındaki evlerden birinde bir yangın çıkmış, tüm söndürme çabalarına rağmen Gedikpaşa Hamamı ve Mescidi yanmıştır. 1753 yılı Ocak ayında, Gedikpaşa'da yine büyük bir yangın çıkmıştır. 1902'de Çarşıkapı'da bir yangın çıkmış, bir gün bir gece süren yangın; çarşı etrafını, Çemberlitaş civarını, Mahmut Paşa, Kapalı Çarşı, Gedikpaşa ve Kadırga'yı kül etmiştir. Eskiden Gedikpaşa'da gündelik hayata dair bizlere çıkarım sağlayacak olan şu birkaç örnek önemlidir. Bunlardan ilki Gedikpaşa Tiyatrosu'dur.

İstanbul'da sur içi bölgesine inşa edilen ilk tiyatro binası, Tanzimat döneminde Tatlıkuyu Sokağı'nda inşa edilmişti. Sonradan tiyatronun anısına, bugünkü Beyazıt tramvay durağının hizasından Kumkapı'ya doğru inen caddeye Tiyatro Caddesi ismi verilmiştir. Gedikpaşa Tiyatrosu önceleri cambazhane sirk, pandomim, opera ve bale gösterileri için kurulmuştur ve 1859'da dönemin hükûmeti burayı İstanbul Tiyatrosu adıyla tanıyarak, on beş yıllık tekel vermiştir. İkinci örnek Gedikpaşa Arabacılar Kahvehanesi'dir.

Divanyolu üzerinde ve Gedikpaşa'ya inen sokağın karşısında bulunan kahvehane, II. Abdülhamit devri sonunda, İstanbul'un en meşhur tulumbacı kahvelerinden biriydi. Sabahçı kahvesi olarak da çalışırdı. Üsküdarlı halk şairi Destancı Vasıf Hoca, ramazan aylarında burada "çalgılı kahve" düzenlerdi. Kendisine ait manzumeyi de el ilânı şeklinde bastırarak, çıraklarına Beyazıt ve çevresindeki camilerin teravih çıkışında dağıttırırdı.

Gedikpaşa Ermeni Kilisesi

Gedikpaşa kahvesi buyur efendim bura,
Canla başla koşarak uşaklar selam dura,
Üç nefer bıçkın çırak pek alımlı çalımlı,
Samur kaşlar güzellik fermanlarından tura.

Başlarında dalfesler, gömlekleri helali,
Bu şehri İstanbul'un seçme üç mah cemali,
Fermene kuşak pantol tumubacı kesimi,
Topuk numayişine alkış tutar ehali.

Destan semai koşma, sazın da mukemmeli
Aynalı, avizeler astılar gelin teli,
Ramazanı şerife hazırladım, susledim,
Misafirini kiram heman teşrif etmeli.

Bizden velinimete hizmet ile ikramdır.
Bizce para, pul değil, gonul almak meramdır
Tiyatrosu, hamamı hem mescidi şerifi,
Bir de calgılı kahve dört başıyla tamamdır.

Üsküdarlı Vasıf'ım derbeder kalenderimi
Amma kahvecilikde menem diğer nist derim,
Allah kabul eylesin ibadet duanızı,
Teravihden sonra sizi de burada beklerim.

Gedikpaşa Arabacılar Kahvehanesi günümüze kadar gelememiştir. Salâh Birsel, Gedikpaşa Tiyatrosu girişinde bir başka kıraathaneden bahseder ve bu kıraathane de günümüze kadar gelememiştir.

Üçüncü örnek ise yaşayan gayrimüslim nüfustan kaynaklı meyhanelerdir.

Gedikpaşa Meyhaneleri

Gedikpaşa, sokak aralarında sıkça meyhanelere rastlanan bir semtti. Büyük Müsellim ve Küçük Müsellim adında iki mükellefi ve iki gedikli meyhanesi vardı. Gedikpaşa'nın en meşhur meyhanelerinden biri, Küçük Müsellim'in sahibi olduğu, Garbis Meyhanesi idi. Arkasında bahçesi olan bu meyhaneye, Neyzen Tevfik de uğrardı. Garbis öldükten sonra meyhane eski şöhretini kaybetti. 1950'li yıllardan sonra İstanbul'da içkili lokantaların açılmış olması Gedikpaşa meyhanelerini bitirmiştir.

Geçen asır sonlarında yaşamış halk şairi Âşık Razi Gedikpaşa Meyhanesi'ni şöyle anlatır;

İki koca meyhane, birinde meyle bade,
Birinde mahbub uşak, bir işmara uşak
Gedikpaşa demişler, güzellerle doludur
İblisi meleknüma, nice yüz haramzade

Kaküllünden topuğa, türlü nümayiş çalım,
Nice haliülizar, hat aver, ruyisâde
Meşheri mehasin ki tazgahının başında,
Çakıp çakıp verirler gönülleri mazade

Gel bir cur'a nuş eyle, ol akıldan azade
Şu ahuyi vahşinin kadehi çeşmi ile
Ey Razii derbeder, aşıki şuride dil,
Felekten kam almaya Haygas'ın yeter sade [3]

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan birtakım siyasî ve sosyal sorunlar semtte Ermeni nüfusunu azaltmıştır. 1922'den sonra Ermeni ve Rum nüfusun büyük bir bölümü Beyoğlu ve Fransa'ya gitmiştir. 1970'lere gelindiğinde semtte sadece 300 Ermeni hanesi kalmıştır. 1960'lara kadar semt hem bir iskan hem de bir çalışma sahası olmasına rağmen bu tarihten sonra daha çok işyerlerinin olduğu bir semt hâline gelmiştir.

Gedikpaşa Çarşısı'nda el işi imalat yapan bir esnaf.

Gedikpaşa yakınında ayakkabıcı, Beyazıt

Günümüzde, Gedikpaşa semtinde yoğun ayakkabı ve çanta sanayisi göze çarpmaktadır. Ayakkabı ve çanta imalatının yoğun olduğu bu semt tarihi geçmişi hakkında da bilgi vermektedir.

Semtte şimdilerde ayakta olan Gedikpaşa Hamamı, Gedikpaşa Camii (Divan-ı Ali Bey Mescidi) ve Sıbyan Mektebi, Gedikpaşa Silahtar Mehmet Efendi Sıbyan Mektebi, Seyyit İbrahim Oğlu Ömer Çeşmesi, Gedikpaşa Kethuda Canfeda Kadın ve Haznedar Şevkmihal Usta Çeşmesi, Gedikpaşa Ortaokulu, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi ve Mektebi, Gedikpaşa Tebhirhanesi gibi tarihi yapılar kentin tarihi dokusu için çok önemli değerlerdir.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. DH.MKT. 140-12
[2]BEO. 3951-296319
[3]Sezgül Karcıoğlu, *Gedikpaşa Semti ve Tarihi, İstanbul'un Kitabı Fatih III,* s 531-536

Hakkaklar çarşısı

Şimdilerde Beyazıt'ta, Beyazıt Camii'nin bitişiğindeki Sahaflar Çarşısı vaktiyle Hakkaklar Çarşısı idi. Hakkaklık işi ve hakkaklara dair *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde hakkaklık maddesi önemli bir çalışmadır. Bu maddeyi buraya olduğu gibi alıyoruz:

"Hakkaklık, zümrüt, yakut, firuze, yeşim, topaz, akik, necef ve inci gibi değerli taşlarla altın, gümüş, bakır ve pirinç gibi değerli ve işlenebilir maden zeminler ya da tahta üzerine erkek (kabartma) ve dişi (oyma) motif, yazı ve resim kazıma sanatı. Oyma ve kabartmalar "kalem" adı verilen çelik aletle yapıldığı için hakkâklık, kalemkârlık içinde anılmış; başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinde bu sanatı uygulayanlar daha çok mühür kazıdıkları için de mühürcülük vasıtasıyla gelişmiştir. Hakkâklar ayrıca para, madalya, cilt kapağı süslemede kullanılan şemse ve matbaa harfi kalıpları da hazırlamışlardır."

İstanbul hakkâkları üzerine bilgi veren ilk kaynaklar arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseri yer alır. Hakkâkları üç ayrı başlık altında toplayan Evliya Çelebi, birbirleriyle ilişkili olmakla beraber değerli taş işleyicilerle mühürcüleri ayırır. *"Esnâf-ı Hakkâkân"* adıyla andığı bu gruptan 105 ustanın 35 dükkânda Seylan akiği, firuze ve yeşim üzerinde çalıştıklarını yazar.

Evliya Çelebi'de ayrıca *"Esnâf- ı Mühürkünân"* diye tanıtılan 80 ustanın 50 dükkânda mühür kazıdığı, bunlar arasında IV. Murad döneminde (1623-1640) Mahmud Çelebi, Rıza Çelebi, Ferid Çelebi gibi üstatlar yetiştiği, bunların vezirlere mühür kazıdıkları ve bir mühür için 100 kuruştan 500 kuruşa kadar değişen ücretler aldıkları kaydedilir. *Seyahatname*'de *"Esnâf-ı Mühürkünân-ı sim ve heyâkil"* adıyla ayrıca tanıtılan 40 ustanın 15 dükkânda gümüş mühür ve tılsımlar kazıdığı, Yemen akiği üzerinde çalışamadıkları da kaydedilir.

17. yüzyıldan kalma bir Es'âr Defteri'nde de mühür çeşitlerine göre fiyatlar belirlenirken hakkâklığın en yaygın dalı olan mühürcülük üzerine bilgi verilir. 1640 tarihli bu kaynakta 1,5 akçeden 160 akçeye kadar değişen mühür çeşitleri tanıtıldığı gibi Müezzin Mehmed Çelebi, Abbâdî Abdullah ve Üstat Mahmud gibi mühürcülerden de söz edilir.

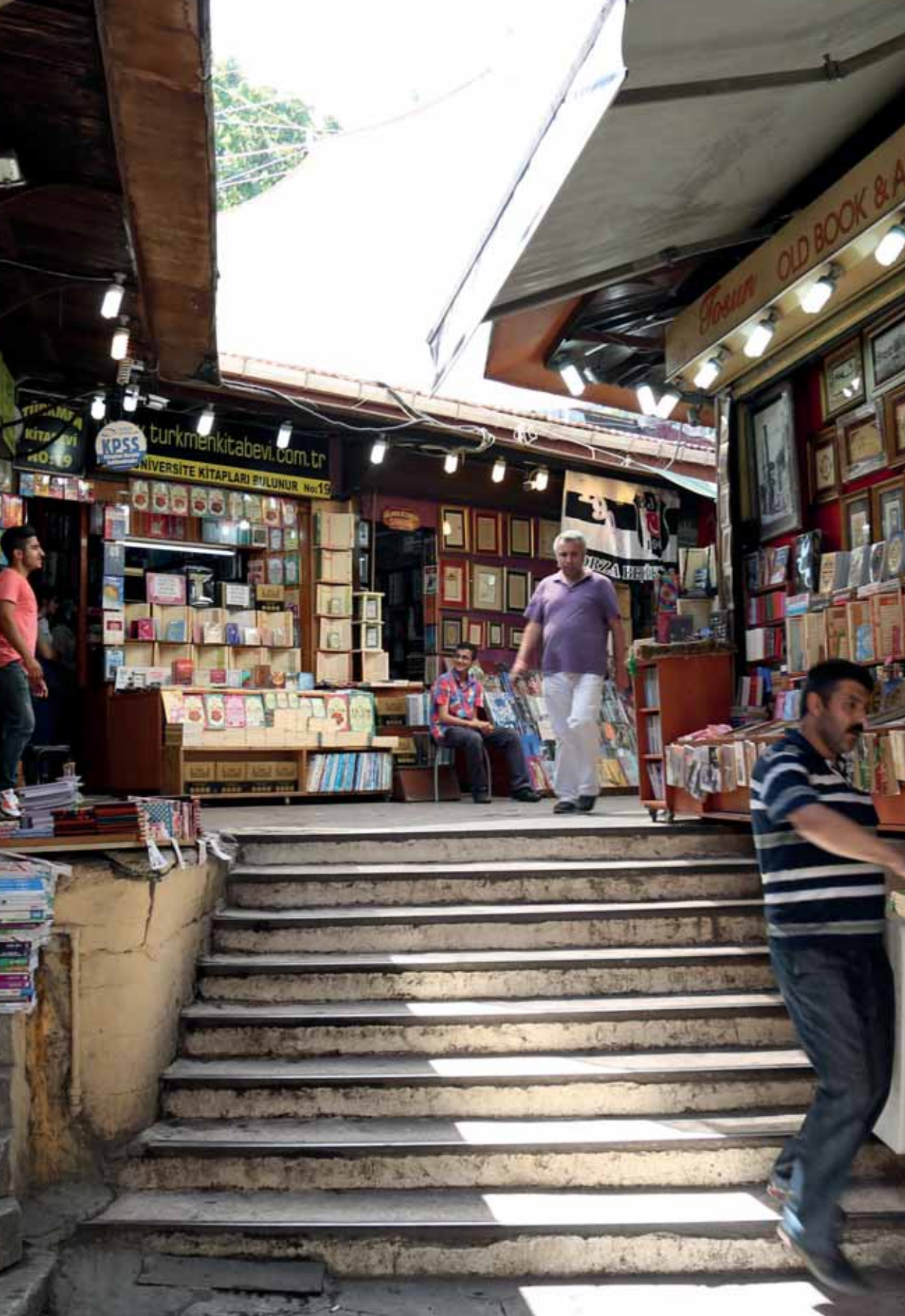

Ahşap üzerine kabartma ve oyma yapan bir esnaf.

Bu kaynakta ayrıca hakkâkların demir, gümüş ve pirinç üzerine tılsım kazıdıkları zaman züyuf akçe zamanında kazıdıklarının yarısı kadar ücret alacakları da belirtilmektedir. Hakkâklar da öteki esnaf toplulukları gibi lonca ve gedik usulüne göre çalışır, kendi aralarından seçtikleri "serhakkâk" ya da "hakkâkbaşı" adıyla anılan bir reisleri bulunurdu. İstanbul'da, mühür kullanımının yaygın olduğu yüzyıllarda hakkâklar bugünkü Sahaflar Çarşısı'nda topluca bulunuyorlar ve burası Hakkâklar Çarşısı adıyla anılıyordu. Hakkâklar kazıdıkları mühürleri denerler, hata varsa düzelttikten sonra sahiplerine teslim etmeden kendileri için tuttukları bir deftere örnek olarak basarlardı. 1900 yılında Hakkaklar Çarşısı'nda Rizeli Hasan Efendi'nin mağazasında bulunan litoğrafya taşları hakkında gerekli tahkikatın yapılması emredilmiştir.[1] Böylece hem kimlere mühür kazıdıklarını bilirler, hem de kendi eserlerinden oluşan bir deftere sahip olurlardı. *"Hakkâk Mecmuası"* ya da *"Mühür Mecmuası"* adı verilen bu defterlerin örneklerine bazı eski kütüphanelerde rastlanmaktadır. 1902 yılında Bayezıt'ta Hakkaklar Çarşısı'ndaki kitapçı dükkanlarından, İran basımı, kıraatı gayr-i sahib Kuran-ı Kerim'lerin satışının engellenmesi ve toplatılarak birer nüshaları Maarif Nezareti'nden istenmiştir.[2]

Hakkâklar kazıdıkları mühürlere genellikle çok küçük bir imza ve tarih de koyarlardı. Bu imzalardan hakkâkların da şairler gibi kısa bir mahlas aldıkları görülüyor. Bu tür mahlaslardan Ali, Aşkı, Azmi, Dânâ, Hüsnî, Mislî, Resmî, Sâmî, Sırrı, Yümnî ve Zekî gibi usta mühürcüler tespit edilmiş bulunmaktadır. Hakkâklık, çinkografi yönteminin gelişmesi, mühür yerine imzanın yaygınlaşması üzerine İstanbul'da ancak 1960'lı yıllara kadar önemini yitirerek ayakta durabilmiş, sonraki yıllarda okuma yazma bilmediği için imza yerine mühür kullananların ihtiyaclarına cevab veren tek tük mühürcüye Yeni Cami arkasında rastlanırken zamanla bunlar da ortadan kalkmıştır.[3]

turkmenkitabevi.com.tr
KPSS
ÜNİVERSİTE KİTAPLARI BULUNUR No:19

1849 yılında Eski Testereciler civarında Su Terazisi'nden Parmakkapı'ya ve oradan Bit Pazarı Meydanı'yla Hakkaklar Çarsısı içine kadar olan ve tamire muhtaç olan kaldırımların tamiri talep edilmiştir.[4]

Kapalı Çarşı içindeki İstanbul sahafları, aslında Hakkâklar Çarşısı olan günümüzdeki yerine 1894'te meydana gelen deprem öncesinde taşınmaya başlamış, Kapalı Çarşı'nın deprem sonrası onarımı uzayınca çarşı içindeki sahafların çoğunluğu buraya yerleşmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı sırasında Hakkaklar Çarşısı'nda elli beş, Kapalı Çarşı'da on sekiz sahaf ve kitapçı dükkanı bulunmaktaydı. Sahafların Hakkaklar Çarşısı'na yerleşmesi 1910'lu yıllara kadar devam etmiş, burası zamanla Sahaflar Çarşısı adını almıştır. Hakkaklar Çarşısı'nın son meşhur hakkâkı Yümnü'nün dükkanı bugünkü çarşının orta kısımlarında yer almaktaydı.[5]

DİPNOTLAR:

[1] BOA. DH.MKT. 2294-64
[2] BOA. DH.MKT. 605-33
[3] *Hakkaklık,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, s.496
[4] BOA. C.BLD. 129-6433
[5] Ömer Faruk Yılmaz, *Tarih Boyunca Sahhaflık ve İstanbul Sahhaflar Çarşısı,* İstanbul, 2005, s. 30

Hasircilar çarşisi

Hasırcılar Çarşısı şimdilerde Hasırcılar Caddesi ismiyle, Fatih İlçesi Eminönü bölgesinde Mısır Çarşısı'nın Hasırcılar Kapısı girişinden başlayıp Uzun Çarşı ile Mahkeme Sokak ve Kutucular Caddesi'nin kesiştiği noktaya kadar uzanmaktadır.

Osmanlı'da her meslek grubunun iş yaptığı yerler birbirinden ayrıldığı için Hasırcılar Çarşısı, ismini bu çarşıda hasırcı esnafının faaliyet göstermesinden aldığını söyleyebiliriz. Hasırcılar Çarşısı konum itibariyle Kapalı Çarşı'dan Eminönü-Haliç sahiline kadar uzanan ticaret merkezi üzerinde yer aldığı için yüzyıllar boyu İstanbul'un ticari faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yerlerden birisi olmuştur. 1861 yılında Hasırcıların elinde saz olmadığından ancak bir hasır gönderildiği ve Haziran'da saz kesimi başlayınca istenilen hasırların gönderileceği belirtilmiştir.[1]

1867 yılında Padişahın avdetinden dolayı duydukları memnuniyeti havi Asmaaltı tüccarları ile hasırcı esnafının arzuhalleri takdim edilmiştir.[2] Zaman içerisinde hasıra yönelik ilgi azalsa da çarşıda hâlâ hasır üzerine iş yapan dükkânlar mevcuttur. Şimdilerde Hasırcılar Caddesi'nin Mısır Çarşısı tarafındaki girişinde asırlık Kurukahveci Mehmed Efendi Mahdûmları'nın kahve dükkânı sizi karşılar. Yılın her mevsimi buradan kahve almak için insanların sırada beklediğini gözlemleyebilirsiniz.

Çarşıdaki diğer dükkân ve satılan ürünlere bakacak olursak, çarşının en önemli dükkânları bebek partileri, kına, nişan, düğün gibi özel günlerde lâzım olabilecek ürünleri satan dükkanlardır. Hasır ürünler satan dükkânlar ise caddenin diğer tarafında yer almaktadır. Hasır ev ve mutfak eşyaları, hasır ve ahşap eşyalar, ip ve halatçılar yine çarşının sonlarına doğru burada bulunabilecek ürünlerdir. Çarşının satılan ürünlerinde çeşitlilik olsa da geçmişten günümüze tarihi görevini devam ettirmektedir.

DİPNOTLAR:

[1]BOA. A.MKT.UM. 476-56
[2]BOA. A.MKT.MHM. 389-57

Hasırcılar Çarşısı

KADINLAR PAZARI (SİİRT)

Pazarda dükkanların genel görünümü.

Kadınlar Pazarı 20. yüzyılda Saraçhane civarında teşekkül etmiş bir pazardır. Tarihi Valens/Bozdoğan Kemeri'nin dibinden Zeyrek'e doğru uzanan bir sokak üzerinde pazar yeri olarak 1908 yılında oluşmaya başlamıştır. 1908'de meydana gelen Zeyrek-Çırçır yangını sonrası Kıztaşı Semti ile beraber bu bölgede kadastro çalışması yapılarak pazarın olduğu bu yer geniş bir sokak olarak düzenlenmiştir.

Saraçhane'yi tahrip eden 1908 yangınının ardından bölgenin imarı, kadastrolaştırılması ve yeni bir güzergâh üzerinde yer alan ve yangında tahrip olmuş olan Hüsam Bey veya Tezgahçılar Cami'nin yeni baştan inşa edilmesi bu sebeptendir.

Bu alanın Kadınlar Pazarı diye adlandırılması ise, Balkan Savaşları sonrasına rastlar. Balkan savaşları sırasında İstanbul'a göç eden Müslümanlar cami avlularında, medreselerde, sıbyan mektepleri gibi hemen hemen bütün kamu binalarında geçici olarak iskân edilmişlerdi. Fatih Külliyesî, Zeyrek ve çevresindeki cami ve tekke binaları da göçmenlerin bu geçici barınmalarına tahsis edilmişti. Buralarda geçici iskân edilen muhacirlerin bir şekilde mağduriyetlerini hafifletebilmek için şehir idaresince bilhassa kadınların ürettikleri el işlerini satarak ailelerine bir gelir oluşturmaları amacıyla Fatih içerisindeki küçük kavşak noktası kadınlara mahsus bir pazar yeri olarak belirlenmişti, ilk zamanlar perşembe ve cuma günleri kurulan pazar zamanla daimi bir hal almıştır. Bugün İtfaiye Caddesi'nin devamı olan bu alan, pazar yeri haline gelince halk arasında Kadınlar Pazarı olarak adlandırılmaya başlanılmıştır. Bu gelenek Cumhuriyet'e kadar da devam etmiştir. Bu tarihten itibaren satıcıları da alıcılarının cinsiyeti de değişmiş fakat pazar ismi daimi kalmıştır. 1950'li yıllarda Saraçhane'nin düzenlenmesi akabinde burası da düzenlenerek her ağaç altına bir küçük tezgahın konulduğu bir düzenli pazar yerine dönüştürülmüştür. Bu düzen, 1980'li yılların başına gelindiğinde hem satıcılarında, hem de satılan ürünlerde büyük bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişim pazar yerinin isminde de değişikliğin başladığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. İstanbul'un genelinde yaşanan yoğun göçle beraber burasının da atmosferi ve insanında değişim başgöstermiştir.

Meşhur büryan kebabı.

Kadınlar Pazarı'nda bir tezgah.

Pazar, kebapçıların ağırlıklı olduğu, Doğu ve Güneydoğu mutfağı ile kasap ve dükkanlarının yer aldığı bir hal almış ve diğer ismi de Siirtliler Pazarı olmuştur. Siirt, Ağrı, Diyarbakır, Van ve Bitlis gibi illerimizin küçük birer temsilcisi olan dükkanlar ve kahvehaneleri ile bugünlere kadar gelmiştir.[1]

Günümüzde Bozdoğan Kemeri'ne kadar sıralanmış dükkânlardan oluşan pazarda, daha çok Siirt yöresinden gelen ürünler satılmaktadır. Bu yönüyle bölgeye "Küçük Siirt" bile denmektedir. Satılan ürünler arasında, Pervari'nin karakovan balı, Van yöresinin otlu peyniri, Hatay'ın sabunu gibi ülkenin her yöresinden gelen ürünler satılmaktadır. Bu yönüyle pazar adeta buram buram doğu, buram buram Anadolu kokmaktadır. Pazarda gezerken, satılan ürünlere göz gezdirirken eğer bölge insanı iseniz kendinizi bir anda memleket özlemi çeker, acı tatlı anıları hatırlar şekilde bulabilirsiniz. Pazarın en çok ziyaret edilme sebeplerinden birisi de büryan kebapçılarının burada yoğunlaşmasıdır. Pazarda olan onlarca dükkân misafirlerine Doğunun bu farklı lezzetini sunmaktadır. Fatih Kadınlar Pazarı sıradan bir pazar yeri olmayıp aynı zamanda doğudan gelerek İstanbul'un farklı semtlerinde yaşayan insanların kendi yöresinden hemşehrileri ile buluştuğu, hasret giderdiği bir mekân olarak ziyaretçilerine bir sosyalleşme ortamı sunmaktadır.

DİPNOT:

[1]Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'da Kadınların Kurduğu İlk Pazar, İstanbul'un Kitabı Fatih I*, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları İstanbul, 2013, s.99-100

Kalyoncu kulluğu

Kalyoncu Kulluğu Caddesi, Beyoğlu

Kalyoncu Kulluğu Caddesi günümüzde Beyoğlu sınırları içerisinde Tarlabaşı Bulvarı ile Yaya Köprüsü Sokağı arasında kalan bir caddedir. Cadde ismini Osmanlı dönemindeki kullukçulardan almıştır.

Kulluklar, İstanbul semtlerinde kapıkulu, bostancı, levent, azap askerlerinin nöbet tuttuğu karakollardı. Bunlara yanlışlıkla kolluk denilmektedir. Kulluklar, nöbetçi askerlerin mensup oldukları ocaklara ve sınıflara göre yeniçeri kulluğu, kalyoncu kulluğu, bostancı kulluğu gibi adlarla anılıyordu.

Kalyoncu Kulluğu sokaklarından görünüm.

Kulluklar, çarşı pazar yoğunluğu olan yerlerde daha sık, meskun bölgelerin ise uzağında veya girişinde olurdu. En büyük kulluklardan biri Ağa Kapısı'nda diğeri ise Yemiş İskelesi'ndeydi. Buradaki Çardak Kulluğu, aynı zamanda suçlu yeniçerilerin idam edilmezden önceki son duraklarıydı. Buradan, kayıkla Rumeli Hisarı'na götürülüp gece boğulurlardı. Kulluk tesisinde, semt halkından ya da esnaftan gelen istekler göz önünde tutulmaktaydı. Çünkü, halk ya da esnaf, kulluğun ve neferlerinin giderlerinden bir bölümünü karşılamakla yükümlüydü.[1]

Sultan Abdülmecid devrinde 29 Nisan 1849 tarihli bir fermanla Kalyoncu Kulluğu mevkiine kaldırılan Beyoğlu'ndaki balıkçı dükkanlarının yerinde balık satılmasına dair Balıkhane Müdürlüğüne ferman yazılmıştır.[2] Bölgede balık dükkânlarının olması hâliyle meyhaneleri de beraberinde doğuracağı için Kalyoncu Kulluğu mevkiinde meyhaneler olması muhtemeldir.

Beyoğlu, Osmanlı'da eskiden beri sakinleri genelde gayrimüslim unsurlar olduğu için Suriçi'nden farklı bir hayatın yaşandığı muhit olmuştur.

DİPNOTLAR:

[1] Necdet Sakaoğlu, *Kulluklar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, s119
[2] BOA. A.MKT. 199-54

KAPALI ÇARŞI

İstanbul, gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından gelenlerin ticari faaaliyetlerinin yanında sosyo-kültürel amaçlı da ziyaret edilen bir mekan olarak asırladır insanlık için bir cazibe merkezidir. Günümüzde Kapalı Çarşı şeklinde tanımlanan kompleks, etrafındaki yapılar ile bir ticari alan olarak yüzyıllardır işlevini sürdürmektedir.

Türkiye'de yerli ve yabancıların en çok ziyaret ettiği mekanlardan tarihi yarımada, Suriçi'ndeki Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye gibi turistik yerlere yürüme mesafesinde olan Kapalı Çarşı en çok ziyaret edilen mekanlardandır. Çarşıdaki ürün çeşitliliği gelen ziyaretçilerin ilgisini o kadar çok çekmektedir ki kısa süreli çarşıya uğrayan bir kişi en az yarım gününün burada nasıl geçtiğini anlayamamaktadır.

Kapalı Çarşı(T. Allom'dan.)

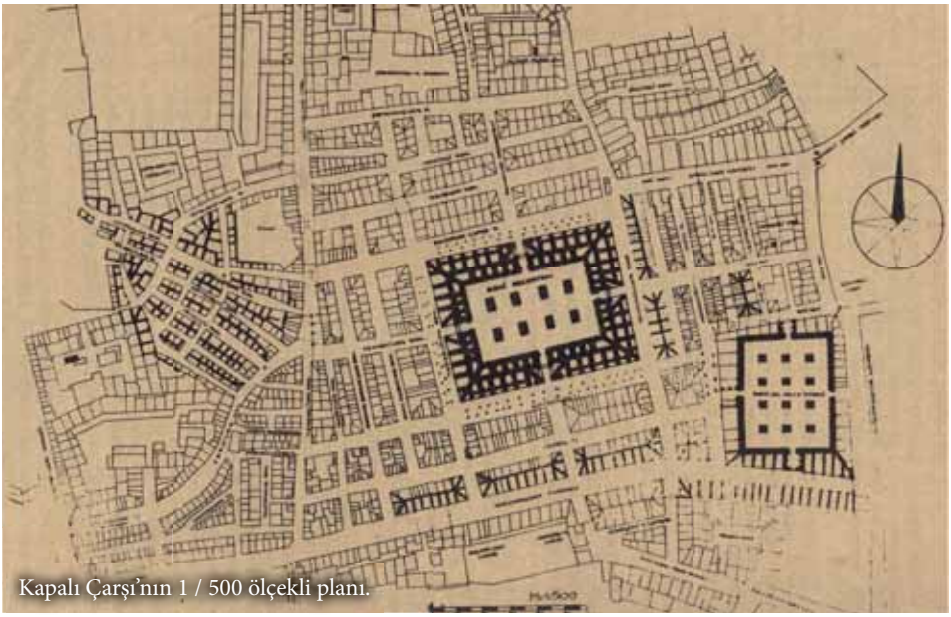
Cevahir ve Sandal Bedesteni

Prof. Dr. Selçuk Mülayim, Kapalı Çarşı'nın çevresinde oluşan Cevahir ve Sandal bedestenlerinin Osmanlı mı yoksa Bizans dönemi eseri mi olduğu konusundaki çalışmaları inceledikten sonra: Cornelius Gurlitt, Osman Nuri, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Mustafa Cezar'ın sürdürdükleri tartışma ve irdelemeler Cevahir Bedesteni'nin bir Bizans eseri olup olmadığı konusu üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Yapının doğu kapısı üzerinde yer alan kartal figürü, binanın başka kesimlerinde benzeri ya da yakın örnekleri bulunmayan bir mermer kabartma bloktur. Tasarım, üslup ve arşitektonik düzen bakımından spolie olduğu anlaşılan bu uygulama üzerinde fazlasıyla uzatılan tartışmalar, arkeolojik sondajlara dayanmadığı gibi, birinci elden kaynaklar ve vakfiye kayıtlarını göz ardı eden polemiklere dönüşmüştür. Önce iki bedesten daha sonra da bunların çevresinde sıra dükkânlar ve hanların yapılmasını gerekli kılan başlıca düşünce, bu alandan elde edilecek gelirin başka kurumlara aktarılmasıyla bir çeşit döner sermaye işletmesini hayata geçirmekti. Ayasofya Camii, imaret ve hamam gibi halkın ortak kullanımına yönelik kurum ve tesislerin giderlerini karşılarken bir yandan da şehrin iş ve ticaret imkânlarını genişleten bu sistemin kazanç sağlayan ayağı ilk bedestenin kuruluşuyla gerçekleşti. Durum planındaki ana eksenlerle örtüşen mimarisi, geniş bir ticari alanın ortasındaki konumu, büyük kâgir binanın yapılaşma listesinin en başında yer alması gerektiği izlenimini verdiği gibi, dönemin ana kaynakları da Cevahir Bedesteni'nin yapılar topluluğunun ilk unsuru olduğunu doğruluyor. Fatih döneminin başlıca kaynakları sayılan Tursun Bey, Kritovulos ve Ducas'ın ifadelerine göre 1457'de tamamlanan bedestenin çevresinde

inşaat süreci başlar. Bu kâgir kütlenin tamamlanmasından sonra çevredeki sıra dükkânların yapılmaya başlandığı, bu ilk yapılaşmanın 1460/61 kışında tamamlandığı anlaşılıyor. 1547 yılındaki vakfiye senedinde Bezzazistan/Bezzaziye adlarıyla anılan yapı için 18. yüzyıla kadar *"Cevahir"* adı kullanılmamıştır. 1472'de Bezzaziye-i Sultaniye, ikinci bedesten yapıldıktan sonra ise Bezzaziyetü'l-Atik, 1520'de Bezzaziyetü'l-Kübra adları kullanıldı. 18. yüzyıla kadar Bedestan-ı Atik olarak da kullanılan isim, bu tarihlerden itibaren değişir. Daha eski olan ve artık bütünüyle kuşatıldığı için derinlerde kalmış olan bu yapıya İç Bedesten denildiği gibi buradaki esnafın iştigal sahası da değiştiğinden buraya Cevahir Bedesteni de denmiştir. Her iki bedestenin, Fatih'in buyruğu ile yapıldığı, mevcut Bizans yapılarından dönüştürülmediği, Tursun Bey, Kritovulos ve Ducas'ın ortak ifadeleriyle doğrulandığı gibi yapı tipi olarak daha eski tarihli Bursa Yıldırım Beyazıt Bedesteni ile özellikle Edirne Çelebi Sultan Mehmet Bedesteni'nin örnek alındığı, plan şeması ve mimari doku özellikleriyle de belirtilmektedir. Ducas, *"theatron"* olarak adlandırdığı yapıyı elbise satış yeri olarak açıkladığı gibi, *"bedesten"* kelimesini de kullanır.

Tarihî kaynakların ilk belgeledikleri İç Bedesten'den on yıl kadar sonra, Fatih'in Trabzon seferini izleyen yıllarda, İstanbul'da yeni bir yapılaşma hamlesi başlar. Bu süreçte, bir yandan Fatih Külliyesi (1463-1471)yapılırken, Suriçi'nin ikinci büyük bedesteni de tamamlanır. Vakfiye kaydı 1478'de tamamlandığına göre, Bedesten-i Cedid ya da bazen Kervansaray-ı Cedid olarak ifade edilen bu ikinci bedestenin inşası 1470'lerde bitmiş olmalıdır. Yeni yapılan bedesten (Bedesten-i Cedid) daha sonra çevrede büyük bir site hâlinde genişleyecek olanın doğu sınırını belirlerken, mücevher ve işlenmiş değerli maden ürünlerinin satışı, güvenlik nedeniyle iç bedestene alınmış, kumaş-giysi sektörü yeni binaya aktarılmıştır. Bu işlev değişikliği nedeniyle küçük bedestenin, 1520'den sonra Bezzaziye-i Suğra adıyla anıldığı fakat 18. yüzyıldan itibaren sandal denilen bir kumaş türü dolayısıyla buraya artık Sandal Bedesteni denildiği anlaşılıyor. Ne var ki, 20. yüzyılın başlarından itibaren endüstriyel üretim ve konfeksiyon atölyelerinin Mahmutpaşa-Sultanhamam bölgelerinde canlanmasıyla, bonmarşelerin Beyoğlu'nda yoğunlaşmasıyla yeni bir dönüştürme işlemine girişilmiş, 1914'te Mimar Kemalettin Bey'in onarım ve tadilatlarıyla bu yapı Mezat Salonu'na dönüştürülmüştür.[1]

Bedestenler ve hanlar dışında dikdörtgen adalar şeklindeki bitişik dükkanlar dizisi, yönleri bedesten kapılarına gelecek şekilde bir planla yerleştirilmiştir. Böylelikle oluşan cadde ve sokaklar her esnafa özgü pazarlar haline getirilmiştir. Şimdilerde dahi bu oluşumu Kapalı Çarşı içindeki cadde ve sokak isimlerinden takip edebilmekteyiz. Batılılar Çarşıyı Mısır Çarşısı gibi şehirdeki diğer çarşılardan ayırabilmek için Grand Bazaar veya Covered Bazaar adını kullanmışlardır. 18. yüzyılda ise Çarşû-yı Kebir veya Sûk-ı Kebir yaygın olarak kullanılan ismidir.

Kapalı Çarşı'nın 1 / 500 ölçekli planı.

Kapalı Çarşı'nın Mimarisi

Kapalı Çarşı ilk defa ahşap olarak yapılmaya başlanmıştır. Çarşı yaşanan yangın ve depremlerden zarar görünce zaman zaman kâgir hale dönüştürülmüştür. Bugün yapı malzemesi ve tekniği bakımından çarşı tamamen kâgirdir. Tonoz ve kemerler kâmilen tuğla, duvarlar ve direkler ise taş, tuğla veya karışık olarak örülmüştür.

Çarşıda yaşanan tahribatlar günümüze ulaşan çarşı mimarisini etkilemiştir. Çarşının kavşak noktalarında hemen hiçbir sokak hizası diğerini tutmamış, kemerler eğri büğrü yapılmıştır. Hâttâ çok kere düz bir yolda üst tonozların tekerrür eden kemerlerinden bir kısmı anlaşılmayacak şekilde çarpıktır. Çarşıda genişleyen bir yer, üstü tek tonozla kapatılması güç bir saha olursa, oraya intizamsız birkaç direk konularak üstü eğri büğrü tonoz ve kemerlerle kapatılmıştır. Çarşının aydınlanması meselesi de her yerde aynı şekilde halledilmemiş, çok defa tonozların üst kısmında yanda pencereler açılmış, düz olmayan bir arazide bulunan çarşının biraz meyilli sokaklarının üst tonozu da meyilli olduğu halde, bazen bu tonozda ufki kademeler yapılarak pencereler açılmıştır. Bazen de sokağın bir noktasında tonoz yükseltilerek çok pencereli bir fener vaziyetine sokulmuştur.[2]

Pencerelerin kirlenmesi ve kolay temizlenememesi sebebiyle çarşıdaki tabii ışıklanma kâfi gelmemekte ve gündüzleri dahi hemen her dükkânın kendisi aydınlatmaya başvurmaktadır. Çarşının en geniş ve uzun caddesi olan Beyazıt tarafındaki Çadırcılar Sokağı'ndan Nuruosmaniye Kapısı'na kadar gelen Kalpakçılar Caddesi'nin üstü, kısmen muntazam bir şekilde kapatılmış ve betondan beşik örtü bir çatı yapılmıştır.

Ayakkabı Pazarı, 1840 (Ottoman Empire II)

Açılış Duası

Çarşı açılışı ve kapanışı dua ile olurdu. Duacı adı verilen bir bölükbaşı İnciciler Kapısı önünde durarak halkı duaya davet ederdi. Duacı padişahın, askerin selametine, gelmiş, geçmiş bedestenlilerin ruhlarına rahmet diler, bir Salatentüncina okuduktan sonra:

tavcılık yapılmayacak, mal kapatılmayacak, kefilsiz mal alınıp, satılmayacak…

diyerek alışverişlerin başladığını bildirirdi. Sonra esnaf günlük hayatına başlar, akşamları da aynı dua tekrarlanırdı. Bu adet yüzyıllar boyu aynen devam etmiştir.

Esnafın dükkan içinde iskemlede oturması çok ayıptı. Esnaf için insanın dizüstü durabileceği büyüklükte, *"Erkan minderi"* tabir edilen bir minder vardı. Dükkan sahibi bu minder üzerinde oturur, lonca mensupları iskemle üzerinde otururken, gördükleri esnafa bir günden üç güne kadar ticaretten men cezası verebilirlerdi.

Müzayedelerin de kendine has özellikleri vardı. Burada eşya öğle zamanına kadar müzayede edilir. Mal sahibinin beklemeyip gitmesi halinde öğle namazından sonra son pey üzerinden mal satılırdı. On bin kuruştan fazla değeri olan mallar sadece Perşembe günleri müzayede olunurdu.

Kapalı Çarşı'da Hayat

Reşad Ekrem Koçu tarafından 1950'lerde kaleme alınmış olan *"Yetmiş Sene Evvel İstanbul"* başlığı ile yayımlanan bir yazı günümüzden bir asır önce Kapalı Çarşı hayatını, çarşıdaki esnaf çeşitliliğini, buradaki ticari ortamı, farklı milliyetlere mensup satıcıların müşterilerine karşı yaklaşımını, şimdilerde sadece sokak adı ile yaşayan mesleklerin yüzyıl öncesine kadar bu sokaklarda nasıl icra edildiklerini samimi bir anlatımla ifade ettiği için bu yazıyı olduğu gibi alıyoruz:

Zincirli Han, Kapalı Çarşı

Kapalı Çarşı Kavaflar Caddesi 1920'ler

Yetmiş Sene Evvel İstanbul

Kapalı Çarşı 100 pazarın mecmuudur ve her pazar aynı zamanda küçük bir müze, bir çarşı ve tiyatrodur. Kapalı Çarşı dışından göze çarpmaz ve dışından bakıp içinin anlaşılması imkânsızdır. Şekli gayrimuntazam, yüksek esmer duvarlarla çevrilmiş, üstü kurşun kaplı ve gün girmek için delikleri bulunan yüzlerce kubbe ile örtülü muazzam bir abide, civarından hiçbir ses işitilmez, hatta kapısına dört adım yaklaşıncaya kadar bu kale duvarlarının ardında sessizlik ve ıssızlıktan başka bir şey bulunulmayacağı sanılır. Fakat içine girer girmez insan şaşırır kalır. Bu bir abide değildir: Sütunlar ve kemerler üzerine oturmuş kubbelerle örtülmüş yollarıyla bir labirent; küçücük meydanları ve yol ağızlarıyla hakiki bir şehirdir, sık bir orman gibi loş; içinde azim bir kalabalık dolaşıyor.

Her sokak bir pazardır. Bu yarı karanlık sokaklardan ve dalgalanan kalabalığın ortasından arabalar ve atlılar geçer. İnsan her taraftan işaretler ve sözlerle çevrilir. Rum bezirgan seslenir ve eliyle koluyla işaretler yaparak davet eder; Ermeni, biraz daha mütevazı; Yahudi, malını kulağa fısıldayarak arz eder. Türk'e gelince, sessiz, dükkânının eşiğine koyduğu bir şiltenin üzerine diz çökmüş, müşterisini sadece bakışlarıyla çağırır. On sesin birden size seslendiğini işitirsiniz. *"Maylord! Kirya! Eksellans!"* Uzun koridorları boyunca bir sıra payeler ve kemerler, kısa sokakçıklar, pazarın uzaktan ve karışık bir manzarası görünür; dükkânlar, duvarlara ve kubbelere asılmış mallar, işi başından aşmış bazirganlar, yüklü hamallar, yaşmaklı kadın kafileleri.

Kapalı Çarşı'da Halıcılar.

Eski Çukur muhallebicisi.

Bu karmakarışık görünüş tamamen zahiridir. Bu muazzam çarşıda her şey bir kışla gibi tanzim edilmiş, zabıt ve rabıt altındadır. İnsan, kısa bir zaman içinde hiçbir rehbere ihtiyacı olmadan aradığını bulabilecek hale gelir. Her nevi esnafın bir küçük mıntıkası, bir küçük sokağı, bir küçük koridoru, bir küçük meydanı vardır. Kapalı Çarşı, birinden öbürüne geçilen yüz tane küçük pazarın mecmuudur; ve her pazar da aynı zamanda bir küçük müze, bir gezinti yeri, bir çarşı, bir tiyatrodur. İnsan onun içinde hiçbir şey satın almadan her şeyi görür, kahve içer, on çeşit dille konuşur ve şarkın en güzel kadınlarıyla göz alışverişi eder.

Kumaş ve esvab satılan yere girelim: Burası evvela, gözlerin karardığı, başın döndüğü ve kesenin boşaldığı bir zenginlik ve haşmet çarşısıdır. İpek üstüne sırma işlemeli Bağdat kumaşlarından, Karaman halılarından, Bursa ipeklilerinden, Hini bürümcüklerinden, Bingale muslinlerinden, Madras, Kişmir ve Acem şallarından, Kahire'nin alaca dokumalarından yığınlar arasında dolanır; altın arabesk işlemeli yastıklar; gümüş çubuklu ipek tüller; ten rengi ve mavi çizgili, hafif ve şeffaf sanki bir buhar gibi tüten gaz eşarplar; sempatik imtizaçlara karşı en asi olan kırmızı, yeşil, mavi ve sarı renklerin cüret ve ahenkle birleştirilerek dokunmuş her nevi ve çeşitte kumaşlar karşısında ağzınız açık kalırsınız.

Burada yeşil, portakal rengi ve sümbül rengi feracelerden ipek iç gömleklerine, altın sırma işlemeli mendillerine, saten kuşaklarına kadar bir Türk kadınının kocasından başka bir erkeğin göremeyeceği eşyalarını birer birer görür ve hayran oluruz. Şurada kakım kenarlı kırmızı kadife kaftanlar, pembe ipek donlar, beyaz damasko üzerine altın çiçekli içlikler, gümüş pullarıyla ışıldayan gelin duvakları, Rum, Ermeni ve Çerkes kadınlarını bir zırh gibi göz kamaştıran ve sert nakışlarla donanmış bin çeşit tuhaf esvablarını; ve bu haznelerin ortasında soğuk Fransız ve İngiliz kumaşları, kötü renkleriyle, şiir sahifeleri arasında bir terzinin ölçü alırken kaydettiği avare işaretler gibi. Pazarların en muhteşemlerinden biri de Kavaflardır. Birbirine benzeyen iki sıralı dükkânlarda Asya ve Avrupa'yı dolaşan bütün ayaklara mahsus ayakkabılar var. Bölmeler, acayip renkli ve tuhaf şekilli saten, işlemeli, tüylü ve kadife terliklerle kaplı; çifti beş franktan yüz franka kadar, bir kayıkçı karısından bir saraylı ayağına kadar her nevi ve kıymette ayakkabılar:

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupalı ressamlar tarafından yapılmış olan İstanbul gravürlerinde Kapalı Çarşı'dan bir görünüm.

sokağın taşlarını çiğneyecek kösele ayakkabılar, halılar üstünde gezecek pabuçlar, beyaz satenden ökçeli zenne pabuçları, inci işlemeli kadın terlikleri... Ecnebilerin en çok dolaştıkları yer burasıdır. Bilhassa genç Avrupalı kadınlar görülür, ellerinde bir İtalyan veya Fransız ayağının kağıt üzerine alınmış ölçüsü, gözlerini tutan bir pabuca bir ölçüyü koydukları zaman, pabucun küçük kaldığını görünce hayret etmekten kendilerini alamıyorlar. Bu çarşıda ekseriya beyaz yaşmaklarıyla Türk kadınları dolaşır, onların satıcılarla uzun uzadıya konuştukları görülür, kulağı bir mandolin gibi okşıyan berrak sesleriyle güzel Türkçe'nin ahenktar kelimeleri işitilir: *"Bunu kaça verirsin? Pahalıdır! Ziyade vemem!"*

En zengin ve görülmeye değer bir pazar da Silahçılardır, burası bir pazar değil, bir müzedir, hatıralarla dolu hazneler taşıyor. Silahların ortasında al ve mor kadife, inci ve sırmadan ay yıldız işlemeli kaltaklar ve eğer takımları, binbir gece masallarındaki peri padişahlarının rüyalar memleketindeki altın şehirlere girerken bindikleri atlara mahsustur. Bu haznelerin altında, duvarlara fitilli, çakmaklı tüfekler, kocaman Arnavut tabancaları, mücevher gibi işlenmiş uzun Arap tüfekleri, kaplumbağa kabuğu ve suaygırı derisi kaplı antika kalkanlar, Kafkasya'nın örgülü zırh gömlekleri, Kazak kalkanları, Moğol miğferleri, oklar, bıçaklar ve hançerler asılmış. Silahçı esnafının hepsi Türk'tür, ekserisi ihtiyar, uzun boylu, zayıf, kıyafetleri ve simalarıyla eski asırlardan kalma insanlar.

İçten bir anlatımla ifade edilen Kapalı Çarşı'nın Osmanlı'nın son dönemlerde bile ne kadar canlı olduğunu görebiliyoruz. Çarşı, satılan ürünler ve gelen müşteriler göz önünde bulundurulduğunda sadece bir Türk çarşısı ya da bir İstanbul çarşısı değil, farklı milletlere ve farklı coğrafyalara hitab eden adeta bir cazibe merkezidir.

Kapalı Çarşı esnafı 1900'ler

Kapalı Çarşı (Preziosi ö.1882)

Kapalı Çarşı Felaketleri

Tarih boyunca birçok felakete uğrayan çarşının çehresi devamlı değişmiştir. 1509 yılında II. Bayezid devrinde yaşanan zelzele çarşıya zarar vermiştir. 1694 yılında iç bedestende çıkan yangın fazla büyümeden söndürülmüş, bunu 1701 yılında çıkan büyük yangın takip etmiş bu yangında eski ve yeni bedesten arasındaki hanlar ve dükkanlar tamamen kül olmuştur. 1749 yılında çıkan diğer bir yangın çarşıya büyük zarar verdi. I. Mahmud tamir işiyle bizzat alakadar oldu. 1765 ve 1894 zelzelesi İstanbul'la birlikte çarşıyı da adeta mahvetmiştir. Çarşıda zelzele sonrası geniş ölçüde tadilat yapılmış, bazı kısımlar küçültülmüş, o zaman mevcut olan çadırcılar ve kürkçüler kapıları kaldırılmış, iç kapılar halinde bulunan dua ve bitpazarı ile yorgancı ve koltukçu kapıları dış kapı haline getirilmişti.[3]

1856 yılında Çarşı-yı Kebir'in büyük caddesinin yeni usül üzere inşa edilecek kaldırımlarının araba ve hayvanlarca bozulmasına mani olacak tedbirler alınması emredilmiştir.[4] Kapalı Çarşı'da inşa ettirilen yol masrafları dükkan sahiplerinden tahsil edilmiştir.[5] Kapalı Çarşı'nın açılışı için hangi kısımlarının bakıma alınacağının tespiti yapılmış ve düzenlenen rapor Babıâli'ye gönderilmiştir.[6]

1894 depreminden dolayı Kapalı Çarşı'nın yıkılan yerlerinin tamiri için Fen Müşaviri Mösyö Galan'ın yanına Mösyö Laklar'da tayin edilmiştir.[7] Kapalı Çarşı'nın depreme dayanıklı olarak ne şekilde tamir edilmesi gerektiği ve masrafların 24 bin Osmanlı lirasına mâl olacağı bildirilmiştir.[8] Kapalı Çarşı'nın bir an evvel açılmasının, işsiz kalan birçok esnafın eskiden olduğu gibi maişetleri için çalışmalarına devam etmelerinin önemli bir husus olduğu bildirilmişti.[9] Kapalı Çarşı'nın suret-i inşası hakkında buyruldu verilmiştir.[10] 1894 depremi sonrası tamir edilen ve 1898'de yeniden alışverişe açılan Kapalı Çarşı için çarşının Nuruosmaniye Kapısı'nın üstüne konulan kitabede şöyle yazılıdır:

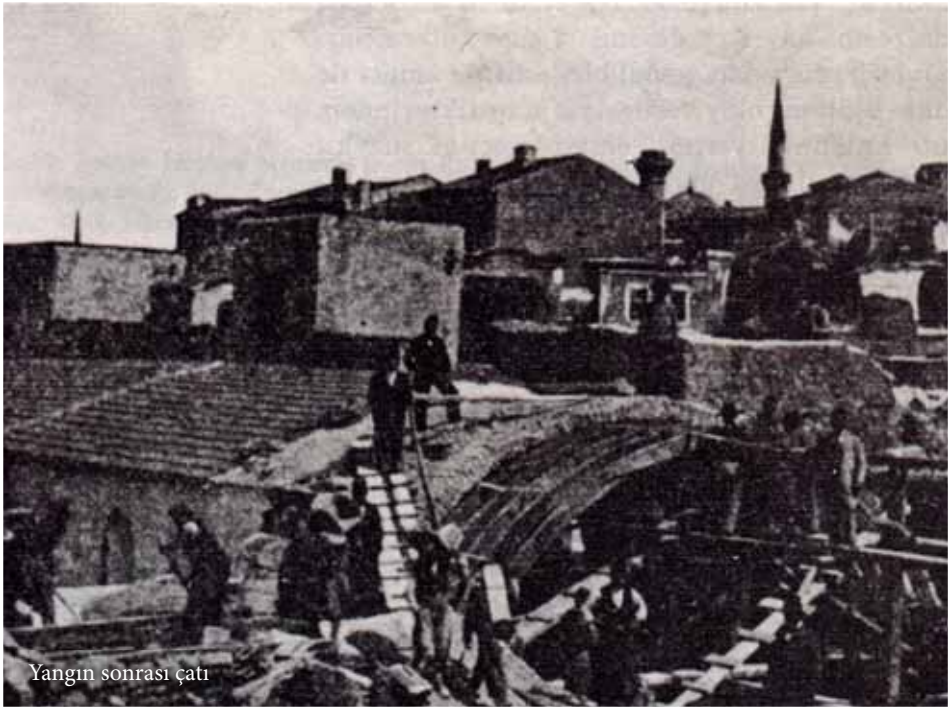
"Zine- efza-yi makamı muallayı hilafeti İslamiye, ve erike pira-yı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye essultan ibn üs-sultan elle-i me'ser-i ümran-i Kişmir-i hümayunlarından olmak üzere işbu çarşı-yı kebir 1314 sene-i hicriyersi Rebiülevvelinde cüddeten tamir olmuştur."[11]

1894 depremi, çarşıda büyük tahribata yol açmıştı. Kalpakçılar Caddesi'nin ve Bat Pazarı'nın turani tonozlarından bir kısmı başta olmak üzere, küçük ve büyük dükkanlardan pek çokları yıkılmıştır. Sultan Abdülhamid Erkan-ı Harb Fahri Bey riyasetinde bir komisyon marifetiyle tamiratı başlatmış ve iki seneden az bir sürede tamiratı bitirilip çarşı, ticarete tekrardan açılmıştır. Bu tamirat yapılırken tamire muhtaç olan diğer kısımlar da onarılmıştır. Depremden evvel Çadırcılar Sokağı çarşı içinde iken tonozu pek harap olduğundan açık bırakılmış ve Bat Pazarı gibi bazı iç kapılar dış kapı vaziyetine getirilmiştir.[12]

9 Eylül 1943'te yanan Kapalı Çarşı sonrası

Çarşı 9 Eylül 1943'te büyük bir yangın daha geçirmiş, döşemeciler kısmıyla, Sarıhasan, Yeşildirek, Mütevelli Ağahan, Cübbeli sokaklarıyla Alipaşa Hanı tamamen yanmıştı. 27 Kasım 1954'te çıkan yangın çok daha büyük olmuş, 1660 dükkan yanmıştır. Özellikle Kalpakçılar Caddesi, Kürkçülere kadar kül olmuştur. Yine Terziler, Kolancılar, Kavukçular, Koltukçular, Hazır Elbiseciler, Hacı Hüsnü, Emirşah, Püsküllü sokaklarını da tahrip etmiştir. Yangın sonrası çarşı, esaslı surette tamir edilmiştir.[13]

Yangın sonrası çatı

Kiralık Kasalar

Eski bedestendeki dükkanların çoğunda dolap veya mahzen adı verilen ve bugünkü bankalarda olduğu gibi kiralık kasa vazifesi gören yerler bulunuyordu. Bu dolaplar dükkanlarda duvarların içinde bulunurdu. Evliya Çelebi'ye göre eski bedestendeki dolapların sayısı 28'di. Fatih'in vakfiyesinde ise 28'i dükkanlarda olmak üzere 128 mahzen dolap bulunduğu, bunların yüzünün yer altında, 28'inin dükkanlarda olduğu ve bu sebeple buraya iç bedesten dendiği zikredilmektedir. Zengin tacirler ve ileri gelen şahsiyetler mücevherlerini, kıymetli altın ve gümüş eşyalarını bedestendeki dolaplarda küçük bir ücret mukabili saklatırlardı.

Dolabından bir şey çıkarmak isteyen, bir bölükbaşı nezaretinde sandığın konulduğu dolaba girerdi. Burada işini bitirdikten sonra yine bölükbaşının gözü önünde dolap kilitlenip mühürlenirdi. Eşya muhafaza ücretinin yüzde yirmisini bekçibaşı denilen sermuhafız alır, kalanını diğer bölükbaşılar paylaşırdı.

Bu dolaplara bırakılıp da zamanla unutulmuş, sahibi çıkmamış, ya da ölenler tarafından herhangi bir kimseye bırakılmamış mücevher ve eşyalar beytülamale devredilirdi. Abdülmecid devrinde üç kere şeyhülislamlık yapan Mekkî-zâde Mustafa Asım Efendi 1846'da 73 yaşında öldüğü zaman, mirasçısı bulunmadığı için bedestendeki kiralık dolabı açılmış ve kırk bin kese akçesi bulunduğu görülmüştü. O zamana göre hayli yüksek değeri olan bu parayla 1848 yılında Ayasofya tamir edilmişti.[14]

Bedesten Soygunu

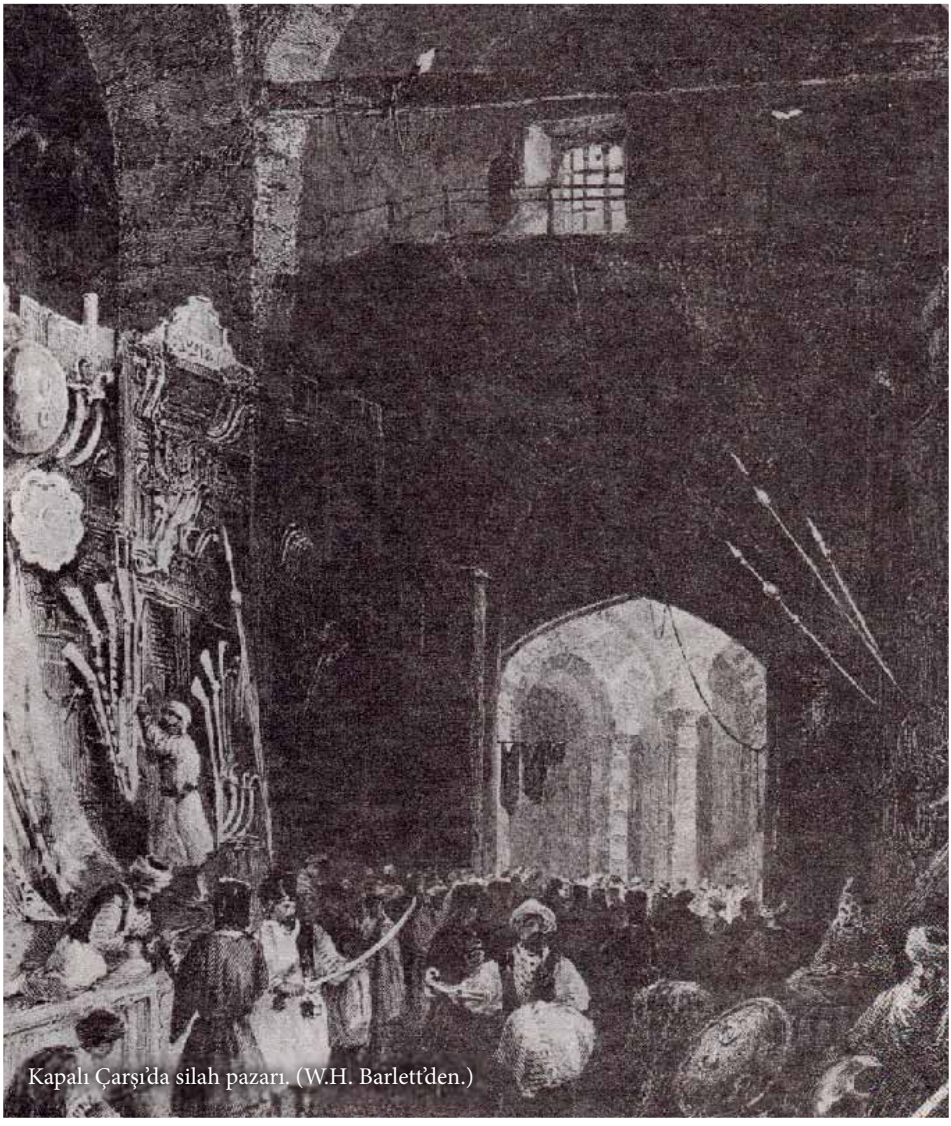
Çarşı geç açılıp erken kapatılır, cuma günleri de tatil yapılırdı. İmparatoruluğun serveti burada büyük bir emniyet içinde muhafaza edilirdi. Evliya Çelebi bedesten bekçilerinin dürüstlüğünden bahsederken: *"Bunlar öyle mutemed adamlardır ki bedestende dolaplar açık kalıp nice Mısır hazinesi, hesabını ancak Allah bilir, mücevherat, murassaat meydanda yattığı halde asla el sürmezler."* demektedir.[15]

Çarşı kapanış saatinden önce üç kapı kapanır, İnciciler Kapısı ise çarşı tamamen boşalıncaya kadar açık tutulurdu. Daha sonra bir bölükbaşı yanında yamağı olduğu halde, elinde kalın bir sopayla dükkanları dolaşır, içeride gündüzden saklanmış kimsenin bulunup bulunmadığını kontrol ederdi. Bu sıkı emniyet tedbirleri sayesindedir ki çarşıda yüzyıllar boyu tek bir hırsızlık olmamıştır.

Tarihe bedesten soygunu diye geçen tek büyük hırsızlık 1591 yılında cereyan etmiştir. Bir sabah dükkanlarını açan tacirler, dolaplarının açıldığını farketmiş, yapılan sayımda çalınan miktarın 30 bin altını geçtiği görülmüştür. Divan-ı Hümayun İstanbul kadısıyla Yeniçeri Ağası'nı hırsızları bulmakla vazifelendirmişti. Bedesten kapatılmış, içerdeki dükkanlar teker teker aranmış fakat

şüpheli görülenler türlü işkencelere tabi tutulduğu halde suçlular bulunamamıştır. Yeniçeri Ağası suçlunun dışarda olabileceği düşüncesi ile bedesten dışındaki dükkanları da aratmış ve bu arama sırasında bir Acemin dükkanındaki dolapta çalınan altınlar ve mücevherler bulunmuştur. Dolabı kiralayan şahıs yakalanmış, suçunu itiraf ettiğinden asılmıştır.

Yeni bedestendeki tek hırsızlık vakası ise 1754 yılının Ağustos ayında olmuş, bir hırsız damını kazma ile delerek içeri girdiği dükkanı soymak isterken bölükbaşılar tarafından yakalanmıştır. Hırsız, Divan-ı Hümayun'un verdiği karar üzerine girdiği dükkanın önünde boynunda kazması olduğu halde asılmıştır.[16]

Kapalı Çarşı'da silah pazarı. (W.H. Barlett'den.)

Kapalı Çarşıya Dair Eski Hikayelerden

Çarşıda Saltanat Arabası

Kapalı Çarşı'da Beyazıt'tan Nuruosmaniye'ye giden büyük yola Kalpakçılar Caddesi adı verilmektedir. Çarşıdan araba ile geçilmesi yasaktı. Ancak Abdülaziz zamanında, İstanbul'a gelen Fransız İmparatoriçesi İspanyol Eugenia buradan geçerken Kalpakçılar Caddesi ve dükkanları olağanüstü bir şekilde donatılmış ve bu halle Avrupa ve Türkiye basınında şöhret olmuştur. II. Mahmud ise çarşıya zaman zaman atla gitmiştir.

Erkan Minderi

Kapalı Çarşı esnafı gibi müşterileri de farklı millet ve dine mensup kimselerden oluşuyordu. Bu nedenle esnaf, gelen tüm müşterilere velinimet gözüyle bakardı. Esnafın bağlı olduğu kuralların en önemlisi gerçek anlamda müşteri her kim olursa olsun, her ne olursa olsun velinimettir. Bırakın onu rahatsız edecek laf atmaları, bakışları, oturuşu dahi kurallara bağlıydı.

Osmanlı toplumunda ilk zamanlarda Müslüman ya da gayrimüslim tüm esnaf erkan minderi diye bir minderde oturur, müşteri istemeden ona tek söz dahi söylemezdi. Erkan minderinde değil de iskemlede oturan bir esnaf çarşıya üç gün gelmeme cezasına çarptırılırdı. Bu cezayı alan esnaf, arkadaşları arasında mahcup olur, bu yüzden üç gün değil, unutulsun diye on beş gün çarşıya uğramazdı.

"Buyurun… Yardımcı olsaydık…" gibi lafları duymanız mümkün dahi değildi. Batı, askeri ve ekonomik olarak güçlendiğinde Osmanlı üzerinde baskısını artırdı. Çarşıda ilk temasa geçtiği insanlar din ve dil olarak kendilerine yakın olan gayrimüslimler oldu. Erkan minderini ilk terk eden ve yabancıları dükkanlarına kendi dilleriyle ilk davet edenler de onlardı.

Yabancı seyyahların notlarında çarşı esnafı hakkında bilgiler mevcuttur. Herkesin kendi kültürünü temsil ettiği giyim kuşam bilgilerinin yanı sıra davranış farklılıklarını da anlatırlar, fümeni ve Yahudi esnafla pazarlık etmek ve hatta fiyatı yarıya kadar kırmaya çalışmak ne kadar normal ise bir Müslüman esnafla fiyat konusunda pazarlık etmenin o kadar anormal ve yanlış olduğundan bahsederler. Müslüman esnafın söylediği fiyatlar tektir ve pazarlık etmeye kalkmak onları hırsızlıkla suçlamakla eşdeğerdir diye yazmışlardır. Gayrimüslim esnafın 19. yüzyıl sonlarında dükkanının önünde müşterinin yolunu kesip onu davet etmesine karşılık, Müslüman esnafın bir minderde vakur ve gururlu bir şekilde sakince oturduğunu ve nargilesini içtiğini anlatırlar bu seyyahlar. Dolap biçimindeki dükkânlar, tüm mallarını sergilemeye yaradığı gibi onların müşteriyi ürkütmeyen bu tavırları da hem tokgözlülüklerinin hem de işi daha iyi bilmenin bir göstergesi olarak yorumlanır. [17]

Halıcılar Caddesi

Şimdilerde Kapalı Çarşı 110 bin 868 m'lik bir alana yayılmış, 45 bin m^2 kapalı alana, 65 sokak üzerinde 3600 dükkân ve 14 hana sahiptir. Günümüzde çoğu değişikliğe uğrasa da Kapalı Çarşı'nın sokakları ve hanlarının taşıdığı adlar ile eskiden orada ne yapıldığını, ne satıldığını anlamak mümkündür.

Çarşının Kapıları

Beyazıt, Çarşıkapı, Çuhacıhan, Kuyumcular, Mahmutpaşa, Nuruosmaniye, Örücüler, Sepetçihan, Takkeciler, Tavukpazarı ve Zenneciler'dir.

Çarşının Sokakları

Acıçeşme, Ağa, Altuncular, Aminçiler, Araracıoğlu, Aynacılar, Basmacılar, Çuhacıhanı, Bitpazarı, Fesçiler, Ganiçelebi, Hacıhasan, Hacıhüsnü, Hacımemiş, Halıcılar, Hazırelbiseciler, İplikçiler, Kahvehane, Kalpakçılar, Karakol, Karamanlıoğlu, Kavaflar, Kazazlar, Keseciler, Kilitçiler, Kolancılar, Koltukçu, Kürkçüler, Lütfullahefendi, Mercançıkmazı, Muhafazacılar, Mühürdaremin, Ortakazazcılar, Örücülerhamamı, Parçacılar, Perdahçılar, Püskülcüler, Reisoğlu, Ressam, Sahaflarbedesteni, Sandal, Sandalbedesteni, Serpuççular, Sıraodalar, Sipahi, Tacirler, Takkeciler, Tavukpazarı, Terlikçiler, Terzibaşı, Terziler, Tuğcular, Varakçıhan, Yağlıkçılar, Yarımtaşhan, Yeşildirek, Yorgancılar, Yüncühasan ve Zenneciler'dir.

DİPNOTLAR:

[1] Selçuk Mülayim, *Kapalı Çarşı, İstanbul'un Kitabı Fatih III,* Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.206-207 ÖZDEŞ, Gündüz,
[2] Türk Çarşıları, s.33,34
[3] Gündüz, *Türk Çarşıları*, s.33,34
[4] Ertan Ünal, *İstanbul'daki Kapalı Çarşılar,* Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 9, 1966, İstanbul, s.42
1967 İstanbul İl Yıllığı, s.220
[5] BOA. A.AMD. 70-6
[6] BOA. A.MKT.NZD. 178-20
[7] BOA. BEO. 439-32875
[8] BOA. BEO. 440-32930
[9] BOA. BEO. 463-34690
[10] BOA. BEO. 674-50514
[11] BOA. BEO. 697-52202
[12] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Kapalı Çarşı'nın Felaket Tarihçesi,* Atilla Özbey, *Dünden Bugüne Kapalı Çarşı İstanbul,* İTO Yay., İstanbul, 2009, s.117
[13] Ertan Ünal, a.g.e., s.42
[14] Ertan Ünal, a.g.e., s.37-38
[15] Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu, *Kapalı Çarşı ve Tarihi,* Atilla Özbey, *Dünden Bugüne Kapalı Çarşı İstanbul,* İTO Yay., İstanbul, 2009, s.25-26
[16] Ertan Ünal, a.g.e., s.38
[17] Atilla Özbey, *Dünden Bugüne Kapalı Çarşı İstanbul,* İTO Yay., İstanbul, 2009, s. 101-102

ALİPAŞA HANI

İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmet'in emri ile yaptırılan bedesten (Kapalı Çarşı) zamanla etrafında yeni hanların da yapılmasıyla birlikte bir ticaret bölgesinin merkezi hâline gelmiştir.

Kapalı Çarşı'daki dükkanlar genellikle birer, hanlar ise ikişer veya üçer katlıdır. Çarşı etrafında, 6'sı depremden yıkılmış, 21 büyük han vardır. Bu hanların kapıları çarşıya açılır ve kendileri çarşıdan sayılır. Kısmen duran hanlar şunlardır: Alipaşa, Yarımtaş, Evliya, Hatip-Emin, Kürkçü, Sıra-Odalar, Zincirli, Varakçı, Çuhacı ve Yolgeçen hanları, Harap olanlar ise Kebeci, Sarraf, Yüncü, Mercanağa, Camievi Perdahçı hanlarıdır. Bu hanlardan Alipaşa Hanı, Kapalı Çarşı hanlar bölgesinde, Çadırcılar Caddesi ile Yorgancılar Sokağının birleştiği köşede inşa edilmiştir. Güneybatısında Bodrum Hanı ve güneyinde Yarım Taşhan Sokağı ve bu sokağa adını veren eski bir hanın kalan mekânları ile bitişiktir.

Yapı, banisinin adıyla tanınırsa da kitabesi olmadığından hangi Ali Paşa'ya ait olduğu kesinlik kazanamaz. Ancak yapısal özellikleriyle 18. yy'ın ikinci yarısına konulabilir. Bu ise banisinin Hekimoğlu Ali Paşa olması ihtimalini ortaya koyar. Alipaşa Hanı, Yorgancılar Sokağı boyunca uzanan bir dikdörtgen plan şemasına bağlı kalınarak planlanmıştır. Sadece Bodrum Hanı ile bitişik kenarı, iki kırık dış duvar şeklindedir. Alipaşa Hanı, üç kenarı ile muntazam bir plana sahip alan yapıda, avlu şekillenmesi de bu düzeni koruyan biçimde tasarlanmış, Bodrum Hanı'na bitişik kanatta ise hacimler avluya farklı cephelerle açılmıştır. Bu durum yapıda sonradan yapılan değişiklikler sonucu oluşmuştur. Avlu etrafında iki katlı revaklar ve revakların gerisinde yer alan mekânlar, yapının orijinal planını açıklar niteliktedir. 17x27 m ölçüsündeki bu avlu, iki katlı revak sistemiyle çevrili olup zaman içinde burada bazı değişiklikler ve bozulmalar olmuştur. Zemin katta revakların gerisindeki mekânlar birer kapı ve pencere ile revak altına açılırken, üst kattaki mekânlar dış cephelere açılan birer pencereye de sahiptirler. Bu mekânlardaki ocak ve nişler günümüze ulaşmamıştır.

Yapıda önemli bir özellik, üst katta giriş yönü ile kuzeyde yer alan orta mekânların açıldığı revak bölümlerinin avluya birer eyvan düzeniyle açılmasıdır. Kanatların birleştiği köşelerdeki dar koridorlarla geçilen küçük hacimlere de üst kat mekânları birer kapı ile açılırlar. Yapının ana cephesi Yorgancılar Sokağı'na bir sıra dükkân ve kapı ile açılmakta, doğu tarafı ise dışa çıkıntı yapmaktadır. Yapının Çadırcılar Caddesi'ne açılan kuzey cephesi de bir sıra dükkânla bütünleşmiştir. Gerek bu cephe gerekse ana cephede yapı malzemesi kesme taş, tuğla ve derz dokusuna sahiptir. Kapı ve taş pencere söveleri dışında cepheyi ifadelendiren yapı malzemesi bunlar olmaktadır. Kirpi saçak bordörü ise günümüze ulaşmamıştır.

Giriş yuvarlak kemerli bir açıklık şeklinde olup tonoz örtülü bir koridorla avluya çıkar. Avluda üst kata çıkan orijinal taş merdivenlerin yerini demir merdivenler almış ve ilâve hacimler orijinal avlu görünüşünü bozmuştur. Avlu cepheleri de taş, tuğla ve derz dokuya sahip olmalıdır. Bozulmuş plan ve dokusuyla günümüze ulaşan yapı, 18. yüzyıl içinde Bodrum Hanı ile birlikte bütünleşen cepheleriyle bir çifte han kompleksi durumuyla Kapalı Çarşı hanlar bölgesinde önemli olmaktaydı.

Şimdilerde Fatih Belediye Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun kapsamında Kapalı Çarşı bölgesindeki Alipaşa Hanı gibi Yeni Han (Kapalı Çarşı), Rubiye Han (Kapalı Çarşı), Kızlarağası Han (Kapalı Çarşı), Bodrum Han (Kapalı Çarşı), Yarım Taş Han (Kapalı Çarşı yanı), Güllekeş Han ve çevresi (Kapalı Çarşı), Sarnıçlı Han (Kapalı Çarşı), Astarcı Han (Kapalı Çarşı), Safran Han (Kapalı Çarşı), Cebeci Han (Kapalı Çarşı), İç Cebeci Han (Kapalı Çarşı), Çukur Han (Kapalı Çarşı), Ambar Han (Beyazıt), Camili Han ve çevresi (Beyazıt), Lütfullah Han ve çevresi (Beyazıt) restorasyon çalışmalarının yapılacağı alan olarak tayin edilmiştir.

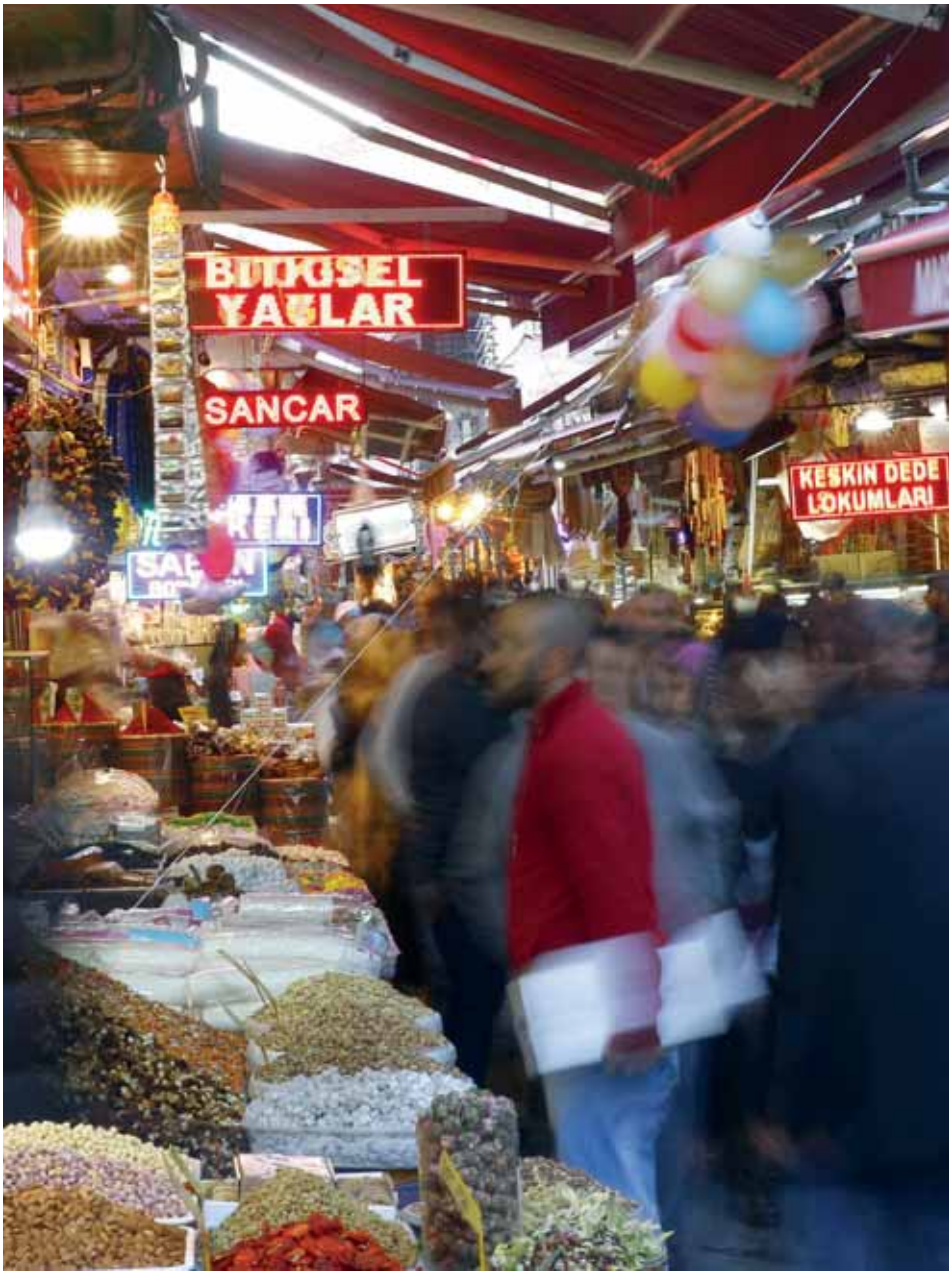

Alipaşa Hanı avlusu

DİPNOTLAR:

[1] Osman Ergin, *Çarşı*, DİA, Cilt 3, s.361

[2] Gönül Cantay, *Ali Paşa Hanı*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.11, s.196, Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimârisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.107-108

KURUYEMİŞÇİLER ÇARŞISI

Eski İstanbul yaşantısı içerisinde yer alan meslek gruplarından birisi de kuruyemişçi esnafı idi. Eski dönemlerde kuruyemişçiler, birçok esnaf gibi mahalle aralarında dolaşarak mallarını satarlardı. Genellikle Çankırı ve çevresinden gelen kuruyemişçiler, sırtlarında kıldan mamul bir elbise, ayaklarında yemeniye benzeyen pabuç, fes üzerine sarılmış yazma çevre, yemeni, ellerinde terlerini silmeye yarayan çaputla bağırarak sokaklardan geçerlerdi. Kuruyemişçilerin en çok sattıkları malların başında leblebi gelirdi. *"Ey leplebu, tezzegettüm, ıscak ıscak"* nidasıyla heybelerinin içinden çocuklara para bazen de mal karşılığı satış yaparlardı. Bazı kuruyemişçiler ise leblebinin başka bir çeşidi olan çocukların çok sevdiği leblebi şekeri, pestil, fıstık gibi şeyleri de satarlardı.

osmanlıoğlu
kuruyemiş
Tarihten Gelen Lezzet
TUZLU FISTIK
ANTEP FISTIK
SAFFRON

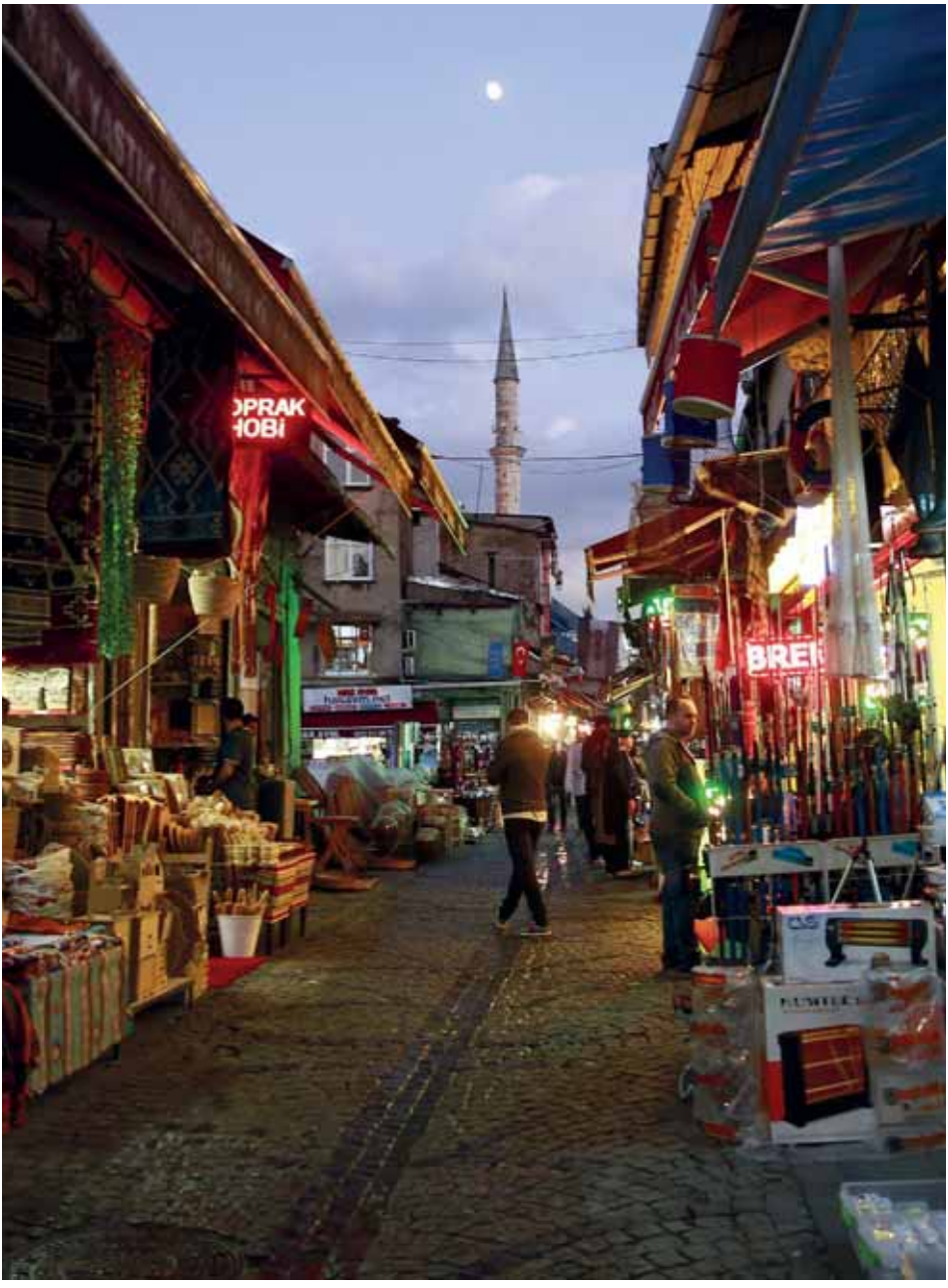
Gezgin kuruyemişçiler meyhane önlerinde ve mesirelerde de satış yaparlardı. Günümüzde de faaliyetlerini sinema, meyhane,okul önleri ve pazarlarda sürdürmektedirler. Bunlar mallarını artık heybeler içinde değil, iki ya da üç gözlü sepete benzeyen camlı kutularda satmaktadırlar. 1859 yılında Zindankapısı'nda Kuruyemişçiler'de kargir olarak inşa edilecek dükkanlara dair Ticaret Nazırlığı tezkiresi Meclis-i Vala'da kabul edilmiş ve Padişah tarafından Berat-ı ali yazılmıştır.[1] 1874 yılında Kuruyemişçiler Kethüdalığı Ahmed Ağa'ya tevcih edilmiştir.[2] Kuruyemişçiler, 20. yüzyılın başlarında toptan ve perakende satış yapan dükkânlara yerleştiler. Eminönü'nde Yemiş İskelesi'nin baş tarafında kuruyemişçilerin toptancıları faaliyet göstermekteydi. 1940'lı yıllarda sayıları 100'e yakın olan bu dükkanlar, gittikçe azalmaya ve çeşitlerini de değiştirmeye başlamışlardır. Bu dükkânlarda Anadolu, Suriye ve Rumeli'den gelen çeşit çeşit yemişler satılmaktaydı. Ayrıca tahta kutular içinde meyve murabbaı denilen marmelatlar, cevizli ve bademli köftürler, cevizli sucuklar, *"nardenk"* adı verilen nar ve üzüm suyuyla yapılan bir nevi marmelat satılırdı.[3]

Eminönü sahilinde yapılan yol çalışmaları vaktiyle burada olan kuruyemişçi dükkânlarını ortadan kaldırmıştır. Eminönü çevresindeki Mısır Çarşısı ve civarında bulunan kuruyemişçi dükkânları hâlâ İstanbul'da insanların kuruyemiş için tercih ettiği dükkanlardır.

DİPNOT:

[1]BOA. MVL. 823-96; İ.DH. 685-47765
[2]BOA. İ.DH. 684-47650
[3]Uğur Göktaş *Kuruyemişçiler,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, s. 133

KUTUCULAR ÇARŞISI

Kutucular Caddesi, Eminönü

Osmanlı'nın fethi ile birlikte Fatih Sultan Mehmet'in ticari potansiyeli artırmak için ticari yapılara önem vermesi nedeniyle Bizans döneminde zaten ticaret merkezi olan İstanbul'un Kapalı Çarşı'dan Eminönü ve Haliç sahiline kadar olan bölgesi bu dönemde de aynı özelliğini sürdürmüştür. Burada yüzyıllar içinde yapılan hanlar sadece İstanbul'un değil aynı zamanda tüm Osmanlı'nın ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.

Osmanlı'da her meslek grubunun toplandığı yer o mesleği icra edenlerin adıyla anıldığı için şimdilerde Fatih sınırları içinde Mısır Çarşısı'nın hemen çıkışında başlayan Hasırcılar Caddesi'nin devamından itibaren Ord. Prof. Dr. Cemil Birsel Caddesi'ne kadar olan cadde, eskiden beri Kutucular Çarşısı olarak adlandırılmıştır. 1915 yılında Tahtakale'de Kutucular Caddesi'ndeki 39 ve 41 numaralı dükkanlar tramvay yolu üzerinde olduğu için istimlak edilmiş ve bu dükkânların bedelleri sahiplerine ödenmiştir.[1]

Kutucular Çarşısı yüzyıllar boyu İstanbul ticaretinin kalbinin attığı yerlerden birisi olmuştur. Günümüzde de eskiden gelen tarihi canlılığından pek bir şey kaybettiğini söyleyemeyiz. Çarşı yılın her günü adeta bir cümbüş yeri gibi kalabalıktır. Yeri gelir bazı günlerde yürümekte dahi zorlanılır. Envai çeşit ahşap aksesuar bu cadde üzerindeki dükkânlarda satılmaktadır. Merdaneler, sepetler, ağaçtan yapılmış tahta kaşıklar, kül tablalar, küçük sandıklar, mutfaklarda son yıllarda kullanılan tahta kase ve çanaklar, ahşap sandalyeler Kutucular Çarşısı'nın satılan ürünlerinden sadece birkaçıdır.

DİPNOT:

[1]BOA. DH.UMVM. 102-27

El işi kalbur imalathanesi.

Bir esnafın el işi tahta kaşık yapımı.

Küçük Pazar

Küçük Pazar'da el işi sepet imalathanesi.

Küçük Pazar, Fatih ilçesi sınırlarında Tahtakale, Vefa, Unkapanı üçgeninde yer alan bir semttir. Osmanlı zamanında nüfusun büyük çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu semtte Türkler ve Rumlar da yaşamış fakat, bölge hiçbir zaman bir iskan bölgesi olmamıştır. Haliç'e kıyısı olması sebebiyle Bizans'tan bu yana Bahçekapı'dan Balat'a kadar olan kesim daha çok ticari bölge olarak gelişmiştir. Bu sahil şeridinde İstanbul Gümrüğü yer almaktaydı.

Bugün dahi ticaret bölgesi olma özelliğini devam ettiren bölge, şehrin mimari dokusu içinde Osmanlı'dan günümüze gelebilen 18. yüzyıla ait Alipaşa Hanı gibi hanların, depoların, dükkanların bulunduğu bir semt olmuştur. Ancak bölgede üretimden çok transit ticari faaliyetler yoğunlaşmıştır. Bölgenin Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı'na yakın olması bölgeyi canlandıran diğer önemli hususlardandır.[1] 1901 yılında Hıfzıssıhha Komisyonu tarafından Balıkpazarı, Zindankapısı, Küçükpazar ve Tahtakale'de teftiş yapılmıştır.[2]

Eminönü Küçük Pazar tarafı 1954. İleride görünen minare Rüstempaşa Cami'ne aittir

1919 yılında Küçük Pazar'da bulunan yanmış dükkan müzayede ile İranlı Mehmet Hasan'a satılmıştır.[3] 1920 yılında Küçük Pazar Kantarcılar'da camiye yakın olduğu için bir kahvehanede bira satışına izin verilmemiştir.[4] Osmanlı zamanında olduğu gibi günümüzde de Küçük Pazar pek iskan sahası olarak kullanılmamaktadır. Ucuz oteller, eski binalardaki bekar odaları, yıkılmaya yüz tutmuş olan metruk binalar semti olarak tarif edeceğimiz semt, İstanbul'a dışardan gelen, hayata tutunmak isteyen yerli ve yabancı vasıfsız ve niteliksiz işçilerin yaşadıkları bir bölgedir. Çalışmak için İstanbul'a gelip herhangi bir vasfı ya da çevresi olmayan insanların adeta ilk durak noktasıdır. Küçük Pazar, Eminönü ticaret bölgesine yakın olduğu için burada düşük ücretli iş bulmakta zorlanılmamaktadır. Dışarıdan gelen insanlar para kazanıp hem hayatlarını idame ettirmek hem de memleketlerindeki ailelerine para göndermek mecburiyetinden dolayı daha ucuz olan bekar odalarında 3-5 kişi beraber kalarak masraflarını azaltmaktadırlar. Şimdilerde bölge kentsel dönüşüme alınmış olsa da yıkılmaya yüz tutmuş, mühürlenmiş metruk binalarda kaçak olarak yaşam devam etmekte, bu da insanların can güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Küçük Pazar'da, günümüzde bir de Bit Pazarı vardır. Topkapı'daki eski Bit Pazarı kapatılınca, tezgahlar buraya kaymıştır. Bit Pazarı pazar günleri eskiye olan meraklılarını ve ucuz fiyata çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak olan müşterilerini beklemektedir. Pazar sabahları kurulup öğleye kadar biten Bit Pazarı'nda her keseye uygun çeşitli eşyalar alınabilmektedir. Böylelikle Bit Pazarı hem düşük bir ücretle ihtiyacı olanın ihtiyacını karşılamakta, hem de elden çıkarılmak istenen bir ürünün çöpe gitmeden değerlenmesini sağlayarak geri dönüşümle ürünü ekonomiye kazandırmaktadır.

Küçük Pazar'da Ali Paşa Hanı

Küçük Pazar'da Unkapanı Caddesi kenarında bulunan hanı, kimin yaptırdığı tam olarak bilinememekle birlikte duvar tekniği 18. yüzyılı gösterdiği için büyük bir ihtimalle Çorlulu Ali Paşa (ö.1711) tarafından, çok sayıdaki hayratına vakıf geliri sağlanmak üzere yaptırılmıştır.[5]

Han dikdörtgen biçiminde olup ortasında yamuk bir avlu vardır. Dış cepheler taş ve tuğla şeritler halinde örülmüştür. İçeride revak kemerleri taş payelere oturur. Hanın en ilgi çekici tarafı, şehrin eski sokak dokusuna uydurulmuş olmasıdır. Bu yüzden Eminönü tarafındaki bölümü cephenin diğer bölümünden kırılarak dışarı taşar. Haliç'e bakan cephede köşelerde iki çıkma mevcuttur. Burada üst katta güzel bir mimari çözüm ile bir pencere yerleştirilmişti, ancak bitişiğine 1960'1ı yıllarda inşa edilen modern bir iş hanı bu pencereyi kapatmıştır. Giriş cephesinde kapının üstünde taş konsallara dayanan bir çıkma vardır. Alt katta kemerlerle dışarı açılan tonozlu dükkan gözleri, üst katta ise her biri dışarıdan iki pencereden ışık alan ocaklı odalar bulunur.

Eminönü'nden Süleymaniye Cami

Kıble Çeşme Caddesi'nde 1826'dan beri hizmet veren şekerlemeci dükkanı.

Ali Paşa Hanı, Osmanlı devri Türk şehir içi ticaret hanlarının güzel ve nisbeten iyi korunmuş bir örneği olup şehrin ana caddelerinden birini bütün cephesiyle süslemektedir.[6] Hanın varisleri arasında yer alan Genco Erkal, Dostlar Tiyatrosu'nu 2014'te buraya taşımıştır. Üç sezon, bahar ve yaz aylarında, hizmet veren handa Nazım Hikmet'in 50.ölüm yıldönümünde, büyük ustanın *"Bursa Cezaevi'nden Mektuplar"* isimli eseri, tarihi avluda tiyatro severlerin ilgisine sunulmuştur.

Hana ve tiyatroya ilişkin bir röportaj veren Erkal, çocukluk yıllarında handa; Lokumculuk, Reçelcilik, Tatlıcılık, Leblebi Şekerciliği, Helvacılık, Sandıkçılık, Sepet Örmeciliği, Çeyizcilik, Tutkalcılık (Cilt tutkalı), Dosya Teli İmalatı, Zımbacılık, Tenekecilik, Dövme Bakırcılık, At ve Eşek Eyeri İmalatı, Gözlük ve Şemsiye Tamirciliği yapan dükkanların olduğu bilgisini vermektedir. [7]

Günümüzde hanın cadde ve sokaklara bakan dükkanları doludur. Avluya bakan iç kısmında ise sadece kırk altı yıllık bir dövme bakır imalathanesi işlemekte olup gerisi boş kalmıştır.

DİPNOTLAR:

[1] Nuri Seçkin, *Küçükpazar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1994, s.160,161
[2] BOA. Y.PRK.ŞH. 11-73
[3] BOA. BEO. 4586-343912
[4] BOA. DH.EUM.AYŞ. 44-23
[5] Ceyhan Güran, *Ali Paşa Hanı, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.105
[6] Semavi Eyice, *Ali Paşa Hanı, DİA,* C.2, s.433
[7] Simla Sunay, *Genco Erkal ile Tarihi Ali Paşa Han Üzerine,* http://www.mimarizm.com/hobi/genco-erkal-ile-tarihi-ali-pasa-han-uzerine_124760

Mahmutpaşa çarşısı

Mahmutpaşa Çarşısı'nda bir yüncü dükkanı.

Mahmutpaşa, Kapalı Çarşı'nın Mahmutpaşa Kapısı'ndan başlayıp Mısır Çarşısı'na kadar uzanan yokuş ve alışveriş muhitinin adıdır. Muhiti, güneyinde Mahmutpaşa Külliyesi ile Nuruosmaniye; kuzeyinde, Sultanhamam, batısında Daye Hatun Camii ve doğusunda; Hoca Kasım Günani Camii ve Yeşildirek ile sınırlandırabiliriz.

Semte adını veren Mahmut Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in vezirlerinden olup Bosna fatihidir. 1454 yılında Zağanos Paşa'nın azlinden sonra sadrazam olmuştur. İki defa sadrazamlık makamına getirilen Mahmut Paşa, 1474 yılında ölünce kendi yaptırdığı külliyesindeki türbesine defnedilmiştir. Külliyenin etrafındaki semt de o tarihten itibaren Mahmutpaşa olarak anılmıştır. Bizans döneminden beri liman bölgesi olan semt, İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve ardından bedestenlerin yapılması ile birlikte ticari açıdan daha da canlanmıştır.

Fetih sonrasında İstanbul'daki ilk vezir vakfı Mahmutpaşa tarafından kurulmuştur. 1463-1474 yılları arasında tamamlanan külliye, bir cami, hamam ve camiye gelir getirmesi için kurulan 100 odalı, büyük kervansaray, bir dönem için Kurşunlu Han adıyla anılmış bugünkü Kürkçü Hanı, bir hamam, bir medrese, bir imarethane ile günümüze ulaşmamış bir saray, caminin avlusuna gene kendi adıyla bilinen ve çoktan yıkılmış bulunan mahkeme binası ve hâlen yerinde duran çeşmeden ibaretti.

Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı devrinde de aktif bir ticaret alanı olan semt kıyıdaki gümrük emaneti ve gümrük deposundan sonra emtianın en kısa sürede depolanıp ticari dolaşıma çıkabileceği hanların mahalliydi. Bunun yanında köle-esir ticaretinin gözetiminden sorumlu pençik emininin makamı buraya yakındı. Mahmutpaşa semtinde cemiyetin her kesiminden insanı görmek mümkündü. Evliya Çelebi bu renkliliğe *Seyahatname*'sinde zaman zaman değinir. Esnaf alaylarından bahsettiği bölümde, pek çok mizancıların, cebecilerin bekâr odası da bu muhitte idi.[1]

Mahmutpaşa, uzunca bir dönem, Haliç'e nazır konumuyla, kimi seçkinlerin konutlarını taşıdı. (Yanık Saraylar, Çifte Saraylar vb. mevki ve sokak adlarının işaret ettiği gibi, buralarda konak ve saraylar vardı). Fakat limanın hemen üstünde yer aldığı için zamanla burası ticaret bölgesi halini aldı. Çıkan yangınlar buradaki konakların yok olmasına ardından da hanların ve dükkanların yapılmasına sebep oldu.

Mahmutpaşa Cami-i şerifi avlusu.

Mahmutpaşa'nın her zamanki yoğunluğu.

19. yüzyılda Mahmutpaşa'nın ticari özelliği büsbütün belirginleşti. 20. yüzyılda Haliç sırtlarını oluşturan Cağaloğlu Yokuşu ile Mercan Yokuşu (devamı Çakmakçılar Caddesi) Rızapaşa Yokuşu (bugün İsmetiye ve Vasıf Çınar Caddesi) arası tümüyle ticaret merkezi haline dönüştü. Bu geniş alan üzerinde sayısız handa, dükkanda ve atölyede büyük bir canlılık yaşandı. Yöre İstanbul'un ve dolayısıyla tüm ülkenin en önemli ticaret merkezi haline geldi. Mahmutpaşa, Yeşildirek, Sultanhamam, Mercan, Tahtakale gibi yerleri içeren alan, sadece perakende ticaretin değil, tüm Anadolu'ya mal sevk eden toptancı ticaretinin de kalbiydi, aynı zamanda Valide Hanı, Kürkçüler Hanı dahil atölye ve dikim evi yöresiydi. 1822 yılında Tahtakale civarında dört yol ağzından çarşı ile Derbentçiler Parmak Kapısı'na ve Mahmutpaşa Çarşısı'ndan Osmaniye Kapısı'na kadar olan kaldırımlar tamir edilmiştir.[2] 1908 yılında Mahmutpaşa Yokuşu'nda dükkanların önündeki sergilerin kaldırılarak yaya geçişini kolaylaştırması sağlanmıştır.[3]

Gerek İstiklal Caddesi'nin, gerekse Karaköy ve Galata'nın kazandığı ticari önem, buraları öne çıkarınca Mahmutpaşa zamanla dar gelirlilerin giyim gereksinimlerini karşıladıkları bir bölge halini aldı.[4] Günümüzde Mahmutpaşa Çarşısı eskiden olduğu gibi ticari canlılığını devam ettiren bir bölgedir. Bu yönüyle tarihi ve kültürel özelliğini Osmanlı'dan günümüze devam ettiren bölge, çarşı özelliğini taşımaktadır. Özellikle giyim sektörü üzerine hala toptan ve perakende ticareti dolayısıyla sadece İstanbullulara değil Anadolu'ya ve Türkiye'nin ticari ilişki içerisinde olduğu tüm dünyaya hizmet etmektedir.

DİPNOTLAR:

[1]Nida Nebahat Nalçacı, *Mahmutpaşa Semt Tarihi, İstanbul'un Kitabı Fatih III,* Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 618
[2]BOA. C.BLD. 33-1636
[3]BOA. DH.MKT. 2614-26
[4]*Mahmutpaşa,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, s. 137

MALTA ÇARŞISI

Fatih Caddesi, Fatih

II. Mehmed 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra Bizans'ın On İki Havari (Hagioi Apostoloji) Kilisesi'nin yerine Fatih Camii ve Küliyesi yapımı emrini vermiştir. Bu yerin özellikle seçilmesi hem İstanbul'a İslam kimliğinin kazandırılması, hemde şehre hakim bir noktada olması açısından dikkat edilen konulardı.

Burada şehircilik bakımından benzersiz bir düzenleme tasarlanmıştır. Bütün binalar tam bir simetriye göre yerleştirildiği gibi ortasında caminin bulunduğu külliye, İstanbul'un en önemli dini ve kültürel merkezini oluşturmuştur. Caminin iki yanında medreseler, bunların önünde bir tarafta tabhâne, diğer tarafta darüşşifa, daha ilerde bir çarşı ile bir de hamam yer almıştır. İstanbul'un yeni bir medeniyet anlayışı ile yoğrulmaya başladığı Fatih Camii ve Külliyesi bütün unsurları ile günümüze kadar topluca korunamamıştır. Bunda tarihsel süreç içerisinde yaşanan deprem, yangın gibi doğal afetler ve ihtiyaçlara göre yeni yapıların inşası etkili olmuştur. Bazı yapılar tamamen kaybolduğu gibi bazılarının arasına da 19. yüzyıl sonlarından itibaren yeni binalar yapılmış ve külliyenin kendine has tertibi bozulmuştur. [1]

Malta Çarşısı

Caminin külliyesi içerisinde İstanbul'un diğer cami örneklerinde olduğu gibi cami çevresine canlılık kazandırmak ve insanları çekebilmek için arasta da inşa edilmiştir. Bunlardan birisi caminin güneyinde yer alan Saraçlar Çarşısı, diğeri ise kuzeyindeki Sultan Pazarı'dır. Fatih Camii Külliyesi'nin işlevsel yapı kayıtları arasında 19. yüzyılda Sultan Pazarı adıyla vakfiyesinde bildirilen ve külliyenin kuzeyinde yer alan arastası, günümüzde Malta Pazarı'nda yer almaktadır. 1803'te Padişahın hemşiresi Hatice Sultan'ın Fatih'te Malta Çarşısı'nda mutasarrıf olduğu ekmekçi fırınında fırancala yapılmasına müsaade edilmiştir.[2] Nuri Ebussuud, *İstanbul'da Fatih Devri Mimari Eserleri* isimli çalışmasında Malta Çarşısı için Fatih Pazarı (Sultan Pazarı) ismini kullandıktan sonra bu çarşıya ait 286 dükkan ve 32 bab hücresi olduğu bilgisini vermektedir.[3] Fatih, Karamanoğulları üzerine gerçekleştirmiş olduğu 1467 ve 1472 tarihli seferlerde bölge halkından müslim ve gayrümüslim ayırımı yapmaksızın bir kısım zanaatkar halkı şehri canlandırmak düşüncesiyle İstanbul'a getirtmiştir. Fatih Camii ve Külliyesi'nin etrafına Konya, Karaman ve Niğde'den gelenler yerleştirildi. Caminin kıble yönüne yerleşenlerin olduğu caddeye bu nedenle Büyükkaraman, Malta Çarşısı'nın olduğu yere ise Küçükkaraman denildi.[4] Sultan Pazarı/Malta Çarşısı'nın gelişiminde bu bilgilerden hareketle Karaman bölgesinden sürgün olarak getirilen zanaatkarların katkısının çok fazla olduğunu söyleyebiliriz. Malta Çarşısı olarak tanınan külliye arsasının kuzey-batısında yer alan Şeker Hanı, zamana karşı yenik düşen çarşı ve yapılar arasında çevresindeki 19. yüzyıl yapılaşmasının gerisinde birkaç mekanıyla ayakta kalabilmiştir. 1903 yılında Fatih'te Malta Çarşısı'nda yanmış olan emlakın arsalarına inşaat ruhsatı talep edilmesi üzerine bu yerlere ait haritaların gönderilmesi ve buna göre gereğinin yapılması Şehremaneti'ne bildirilmiştir.[5] Buradaki en büyük kayıp ise 1928'de yolun genişletilmesiyle ortadan kaldırılan külliyenin hamamı ve Akdeniz tetimmelerinin tamamıdır.[6]

ŞEKER HAN

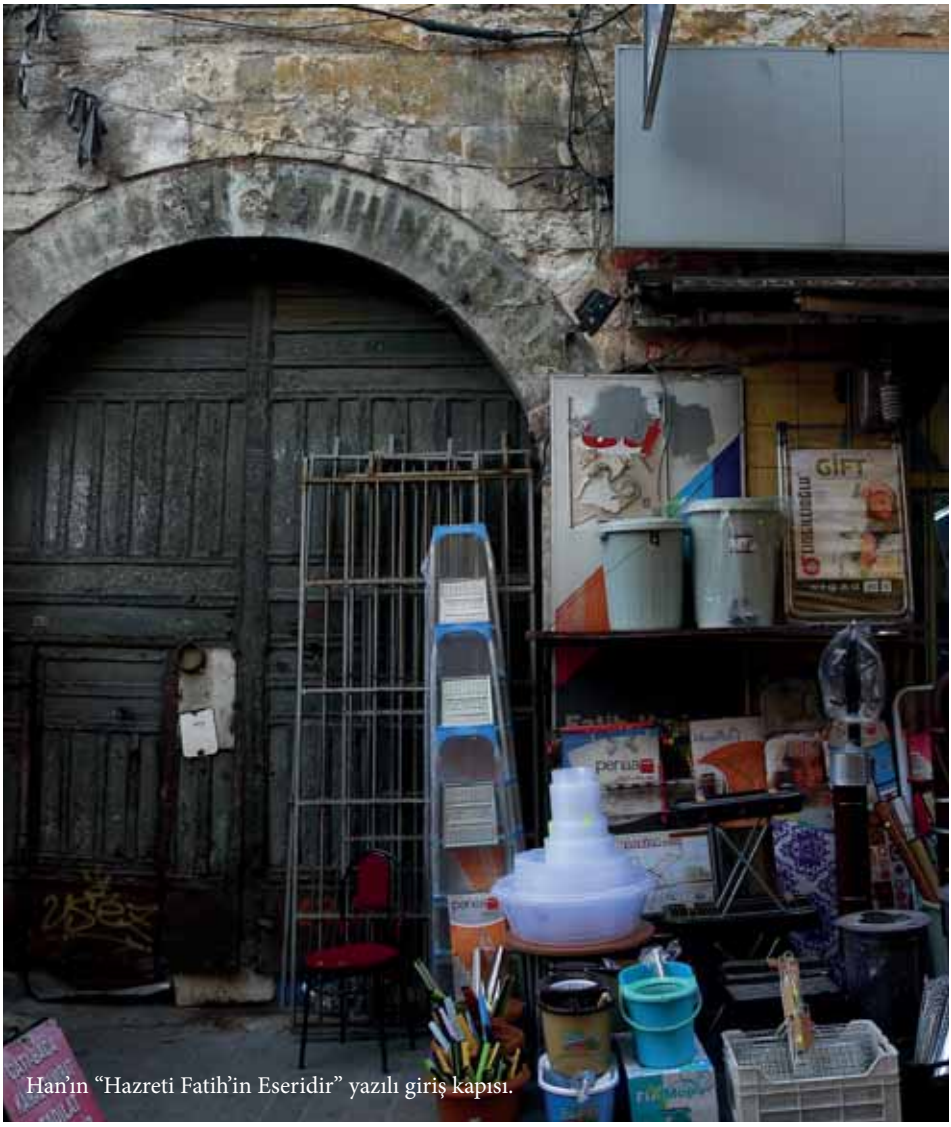
Fatih İlçesi'nde, İslambol Caddesi ile Malta Çarşısı Sokağı'nın kesiştiği köşededir. Yapının Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481), hatta Fatih Külliyesi ile birlikte inşa edildiği halk tarafından söylenmektedir. Fakat günümüze ulaştığı şekliyle mimari özellikleri onun 15. yüzyıl yapısı olarak kabul edilmesine olanak tanımaz. Hanın Fatih'te Malta Çarşısı Sokağı köşesinde inşa edilmiş olması ve mimari özellikleri 17. yüzyılın sonlarına tarihleme imkanı vermektedir.

Aslında iki katlı olarak inşa edilmiş olan yapının üzerine sonradan çıkılan bir kat cephelerin özgün durumunu bozmuş, cephe elemanları (saçak bordürü gibi), üst örtü sistemi ortadan kalkmıştır. Yapı, uygun plan yorumuyla 29x32 m ölçüsündeki (dış cephe uzunluklarıyla kareye yakın yamuk) bir alana gene çarpık revaklı bir avlu ile planlanmıştır. Avlu 18x17 m ölçüsünde ve tonozlu bir giriş mekanıyla caddeye açılan kapıya bağlanmaktadır.

Zemin kat mekanları taş söveli birer kapı ile revak altına açılmakta, dış cephede yer alan dükkanlar nedeniyle dışa açılan pencereleri de bulunmaktadır. Tonozlu giriş mekanının zemin kat revağına açıldığı yerdeki taş merdiven üst kata çıkmaktadır. Zemin ve üst kat revaklarındaki kemer sistemi üç sıra tuğla-derz ve bir sıra taş dokulu ve hafif sivri kemerlidir.

Şeker Han'daki avlunun üstten görünümü.

Han'ın "Hazreti Fatih'in Eseridir" yazılı giriş kapısı.

Revakların taşıyıcı sistemi, kare kesitli taş örme payelerden oluşmuştur. Üst kat revaklarına birer taş söveli kapı ile açılan ve ocak nişlerine sahip olduğu anlaşılan üst kat odaları, cephelere ikişer pencere ile açılmaktadırlar. Revaklarda ve mekanlarda beşik tonoz örtü sistemi kullanılmıştır. Yapının iki cephesinde pek çok değişiklik yapılmış ve zemin cephesine özgün olmayan dükkanlar açılmıştır. Üst kat pencereleri her mekana birer çift olarak, taştan dikdörtgen söveli ve tuğla derz dokulu sivri, yüzeysel kemerli olarak cepheyi ifadelendirirler. Cephelerin duvar dokusu ise birkaç sıra taş ve tuğla derzden oluşan hatıllarla meydana getirilmiştir. Bu cephe dokusu avlu cephelerinde de görülür. Şeker Hanı bulunduğu yerin inşa edildiği dönemdeki ticari hayatını belgeleyen bir yapı olarak görülmektedir."[7]

Han içerisinde bir demirci esnafı.

Zaman içinde Mehmet Akif'ten, Neyzen Tevfik'e, Eşref Edip'ten Said Nursi'ye kadar birçok önemli şahsiyetin yolu Şeker Han'dan geçmişti. Zamanın ticari ve ilim merkezlerinden birisi olan Şeker Han, diğer hanlardan farklı olarak sadece ticari faaliyetlerin gerçekleşmediği aynı zamanda ilmi faaliyetlerin de yürütüldüğü bir handı. Yıllarca harabe şeklinde kaldıktan sonra nihayet Fatih Belediyesi'nin girişimiyle şimdilerde Şeker Han'ın rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri hazırlatılmış ve onaylanmak üzere Koruma Kurulu'na sunulmuştur. 04/06/2014 tarih ve 2615 sayılı Koruma Kurulu kararı ile yapının rölövesi onaylanmıştır. Yıllara meydan okuyan Şeker Han'ın bu şekilde restore edilerek ayakta tutulması gerçekten Malta Çarşısı'ndan günümüze tarihi bir dokunun kalması adına küçük de olsa sevindirici bir gelişmedir. Zira tarihi Sultan Pazarı/Malta Çarşısı şuanki haliyle, bir çarşı görünümü arz etse de tarihi dokusunu oldukça kaybetmiştir.

DİPNOTLAR:

[1] Semavi Eyice, *Fatih Camii ve Külliyesi, DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s.244
[2] BOA. C.BLD. 5-226
[3] Nuri Ebussuud, *İstanbul'da Fatih Devri Mimari Eserleri,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1948, s.5
[4] Yahya Başkan, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus,*Tarih Dergisi, Sayı 55 (2012 / 1), İstanbul 2013, s. 107-134
[5] BOA. DH.MKT. 615-67
[6] Gönül Cantay, *Tarihi Topoğrafyada Fatih Camii ve Nağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi,* Vakıf Restorasyon Yıllığı, s.7, 2013, s.12
[7] Gönül Cantay, *Şeker Hanı,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 7, s. 157

Marpuççular çarşisi

Sabuncu Hanı Sokak, Eminönü

Nargile Balkanlar, Ortadoğu ve Güney Asya'ya özgü geleneksel bir tütün içme aracıdır. Eski İstanbul kahvehanelerinin vazgeçilmez öğelerinden ve sosyal hayatın en dikkat çeken unsurlarından birisi de nargileydi. İstanbul'a IV. Murad döneminde geldiği kabul edilen nargile bir İstanbul bilmecesine de konu olmuştur:

Ol nedir su içinde seslenir
Leblerimin busesine yaslanır
Dem çeker yanar tüter hem sinesi
Üfleledikçe gark olur sefinesi,

Nargile yapımında Türkler büyük beceri göstermişlerdir. Billurdan beyaz ve renkli şişeler, gümüş çiçekli ve meyvelerle süslü başlıklar ve yaldızlı toprak lüleler İstanbul'da en çok imal edilmiş nargile parçalarıdır. Bazen şişesi bile gümüşten çok zarif nargileler yapılmış, marpuç ucuna takılan ağızlık yapımında kehribarların en iyisi kullanılmıştır.

Büyük Valide Han girişi, Mercan Yokuşu

İki ya da üç kişinin birden kullandığı aynı nargileye bağlı, ikişer-üçer marpuçlu nargileler bile vardır. Yakın dönemlerde Beykoz ve Yıldız Çini fabrikalarında gerçek birer sanat eseri olan nargileler yapılmıştır.

Nargile; lüle, gövde, marpuç ve ağızlık gibi kısımlardan oluşur. Bu parçaları yapan ustaların bulunduğu yerler marpuççular, imameciler, lüleciler/takatukacılar gibi ayrı çarşılardı.[1] Marpuççular Çarşısı, Mahmutpaşa'nın alt tarafında, Mısır Çarşısı'na varmadan bugün de Marpuççular diye anılan yerdedir.

Musâhipzâde Celal, *"Eski İstanbul Yaşayışı"* adlı eserinde, Marpucun nasıl yapıldığı konusunda: *"Renk renk meşinlerin iki parmak eninde şerit şeklinde kesilip "Nevrekâr" denilen, kendilerine özgü bıçakla traş edildikten sonra çirişlenip uzun demir çubuklar üzerine iyice sarıldıktan ve üzerine sarı ince telleri helezonî ve muntazam bir biçimde sarılıp kurutulduktan sonra, içindeki demir çubuğu çekince nargilenin marpucu yapılmış olur"* [2] bilgisini aktarmaktadır.

Marpuççular Çarşısı 1900'ler.

Marpuççular'da renk renk marpuçların asıldığı dükkanlar, nargile tiryakilerinin başını döndürürdü. Meşin kaplı, üstü ince parlak tellerle sarılı marpuçların, kalite bakımından çeşitleri vardı. Meraklıları için ayrı, sıra kahveler için ayrı, sırf nargile dolduran yerler için ayrı marpuçlar yapılırdı.[3] 1894 yılında İstanbul'da Marpuççular'da imal edilmekte olan *"Latif"* adlı sigara kağıdının satışı yasaklanmıştır.[4]

İstanbul'da nargile içenlerle ilgili olarak bazı sözler de yaygınlık kazanmıştır: Nargile içenin yanına şeytan gelmez (çünkü nargile içen kimse oturduğu yerden geç kalkar); nargile içenin evine hırsız girmez (çünkü nargile içen sürekli öksürür, hırsız tarafından uyanık olduğu sanılır); nargile içen zengin olur (çünkü masrafsızdır); nargile içeni köpek ısırmaz; (çünkü tütün kokar) ve nargile içen hekime muhtaç olmaz (çünkü çok yaşamaz).[5]

Günümüzde Mahmutpaşa'da bir han içinde marpuç yapan birkaç iş yeri ve nargile tiryakileri için bazı kahvehaneler vardır. Nargile doldurmak oldukça hüner ve zahmet isteyen bir iş olduğu için, günümüzde birkaç nargile doldurucusu ve bijuteri dükkânı bulunmaktadır. Şimdilerde nargile içmek eskiye oranla oldukça azalmıştır. Nargile kahveleri Beyazıt çevresinde bulunmaktadır. Bunlardan en tanınmış nargile kahvesi Çorlulu Ali Paşa Medresesi'dir.

Çarşının günümüzdeki hali.

DİPNOTLAR:

[1]Ali Esat Bozyiğit, *Nargile,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, 45,46
[2]Tahir Zorkul, http://eprints.ibu.edu.ba/2269/10/Musâhipzâde Celâl'in *"Eski İstanbul Yaşayısı"* Adlı Eserinde Gündelik Yaşamın Uğrak Yerleri: Çarşılar Ve Hanlar
[3]S. Yaver Ataman, *Türk İstanbul,* s.169'dan naklen, Burcu Küçükkömürcü, Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları Ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005
[4]BOA.İ.HUS 21-109
[5]Ali Esat Bozyiğit, a.g.m., 46

Mısır Çarşısı

Mısır Çarşısı'nda bir baharatçı dükkanı.

Yeni Camii ve külliyesi; hünkâr kasrı, arasta (Mısır Çarşısı), türbe, dârülkurrâ, sebîl, çeşme ve sıbyân mektebinden oluşmaktadır. Bu cami, Sultan IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından Mimarbaşı Meremmetçi Mustafa Ağa sorumluluğunda yaptırılarak 30 Ekim 1665 tarihinde hizmete açılmıştır.[1]

İstanbul'un simgesi olmuş çarşı ve mekânlardan birisi de Fatih sınırları içinde, Eminönü'nde Mısır Çarşısı olarak bilinen arastadır.

1663 yılında tamamlanan Mısır Çarşısı, esasen Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçasıdır. Yapıldığı dönemlerde *"Valide Çarşısı"* veya *"Yeni Çarşı"* isimleri ile anılan yapı 18. yüzyıl ortalarından itibaren *"Mısır Çarşısı"* adı ile tanınmıştır. Bu isim burada satılan ürünlerin Mısır yoluyla gelmesinden ötürü verilmiştir. Cami ve külliyenin bir parçası olan çarşı, hassa başmimarı Mustafa Ağa tarafından tamamlanmıştır.[2]

Mısır Çarşısı'ndaki esnaflar

Çarşının iki ucunda mimarî bakımından kuvvetlendirilmek üzere yüksek seviyede iki giriş yapılmıştır. Bu kısımların üst tarafı vaktiyle Ticaret Mahkemeleri vaziyetinde imiş ve birinde esnaf ile esnafın, diğerinde halk ile esnafın arasındaki ihtilâflara bakan kadılar otururmuş.

Mimarî bakımdan çok sevimli ve güzel olan bu çarşı ferah ve aydınlıktır. Fakat gene de bugünün modern çarşısına kâfi gelecek aydınlatma sun'i olarak elde edilmektedir. Son tamirden önce İmar Müdürlüğü tarafından yapılan rölövelerinden anlaşıldığına göre çarşının yapılışında dükkânların ön kısmı şimdiki gibi açık değildi. Dükkânlar, önde içeri çekilmiş ve ahşap peykeler üzerinde satış yapmaya mahsus bir kısım ve arkada bir kapıdan girilen oda şeklinde olup o zamanın ihtiyaçlarına uygun olarak imalat ve satışa mahsus bir çarşı oluşumu için oldukça uygun bir yerdi. İmâlathane veya depo olarak kullanılan iç odaya müşteri girmez, alış-veriş dış kısımda yapılırdı. Bugünün dükkânları için elverişli olmayan bu vaziyet değiştirilmiş, kapılar geniş kemerler olarak açılmıştır.

Mısır Çarşısı'nın yapı tekniği: Bütün binada kesme taş inşaat, kesme taş ve tuğla karışık örgü ve moloz taş inşaat olmak üzere muhtelif yapı tekniği kullanılmıştır. Bu yüzden bina monoton görünmemekte, güzel nisbetler kazanmaktadır.

Tahmis Sokağı üzerinde dış tarafa açılan dükkânların çoğu yıkılmış ve değiştirilmiştir. Eminönü istikametinde uzanan koldaki dükkânların cami tarafındakileri üstü kubbe şeklindedir. Tahmis Sokağı cihetindekiler ise tek meyilli çatıdır. Kubbeler üzerindeki taş alemler aslına uygun olarak yapılmıştır. Mısır Çarşısı'ndaki yağmur çörtenleri, taş veya tuğla silmeler Türk mimarisinin güzel detaylarındandır.[3]

Mısır Çarşısı'nda Hatice Sultan Çeşmesi'nin eski hali.

Karşılıklı olarak dizilmiş dükkânların L şeklinde sıralanması ile oluşan çarşının kısa kolu kuzeyde yer almakta olup uzun kolu da kısa kolun batı ucundan güneye doğru uzanmaktadır. Sivri kemerlere oturan tonoz örtülü iki sokağın kesiştiği yerde üzeri çapraz tonoz ile örtülü dua meydanı bulunmaktadır. Uzun kolda karşılıklı 23, kısa kolda da 18'er dükkân vardır. Kolların kesişme yerinde de 6 dükkân bulunmakta olup çarşı içinde toplam 88 dükkân mevcuttur. Vaktiyle her biri iki bölümlü olan dükkânların arasındaki duvar kaldırılarak çarşı, tek mekân hâline getirilmiştir.

Kısa kolun kuzeye bakan cephesinde 18 adet dükkân daha vardır. 3 Ocak 1691 yılında gece çarşı içinde çıkan bir yangında ise buradaki dükkânlar büyük zarar görmüş ve sonra da tamir edilmiştir. Mısır Çarşısı üzerine döşenen kurşunların harâp olmasından dolayı Ebniye-i Hassa Müdürü tarafından nerelerinin tamire muhtaç olduğunun keşfi ve tamir masraflarının Evkâf Hazinesi'nden karşılanması istenmiştir.[4] Zamanla harap olan yapı 1940-43 yılları arasındaki tamirde değişikliğe uğratılarak bugünkü hâline getirilmiştir. Çarşı tamamlandıktan sonra aktar ve pamukçu esnaflarına tahsis edilmişti. Çarşı esnafı, toptan aldıkları baharatı halka ve diğer esnafa toptan veya perakende olarak satardı. Ayrıca şehre giren her malın dağıtım hakkı belli esnaf grubuna veya çarşıya tahsis edilmişti. Mısır Çarşısı da baharat ürünlerinin yanı sıra şeker ve çiğ kahve dağıtımının yapıldığı mekândı. Çarşıda satılan ürünler arasında yer alan kahvenin kültürümüzdeki yeri ise çok başkadır. Dükkânlardan çiğ olarak alınan kahve; kavurma, soğutma, öğütme ve pişirme gibi aşamalardan sonra servis edilirdi. Çiğ olarak alınan kahve çekirdekleri kahve kavurma tavasında esmerleşene kadar kavrulur, ahşap kahve soğutucusunda ise soğutulurdu.

Daha sonra da dibeklerde öğütülerek pişirilmeye hazır hâle getirilirdi ki buna *"dibek kahvesi"* denirdi. Fakat bu uygulama 19. yüzyılın sonlarına kadar devam edebilmiştir. Bu tarihten sonra Mehmed Efendi isminde bir esnaf, kahvenin kavurma, soğutma ve öğütme işlemlerini kendisi yaparak satış yapmaya başladı. Böylece çiğ olarak satılan kahve yerini, *"kurukahve"*ye bıraktı. Kurukahve kültürümüze o kadar yerleşti ki bugün bile Kurukahveci Mehmet Efendi'nin bulunduğu sokağın adı kahvenin kavrulup satıldığı yer anlamına gelen Tahmîs Sokak'tır.

Mısır Çarşısı'nın derin bir baharat kokusunu yansıtan havası seyyahların da dikkatini cezbetmiş ve bunu farklı bir tecrübe olarak eserlerinde dile getirmişlerdir. Ünlü edebiyatçı Edmondo de Amicis ise eserinde Mısır Çarşısı'ndan şöyle bahsetmektedir:

"… İçeri girer girmez, insanın burnuna öyle keskin bir bitki kokusu çarpar ki, neredeyse gerisin geriye dönülür. Burası, Hindistan, Suriye, Mısır ve Arabistan'dan gelen her türlü baharatı toplanarak, odalıkların ellerini yüzlerini boyayan, evlere, hamamlara, ağızlara, sakallara ve yemeklere güzel kokular veren, asabi paşalara kuvvet kazandıran, bedbaht zevceleri yatıştıran, tiryakileri uyuşturan, muhteşem şehrehayal, sarhoşluk ve keyif dağıtan esansın hap, toz, merhem haline döndüğü Mısır Çarşısı'dır. Çarşıda biraz yürüyünce insan sersemlemeye başlar ve hemen uzaklaşır oradan, fakat bu sıcak ve ağır havayla, sarhoş edici kokuların tesiri, acık havaya çıkınca bile bir müddet devam eder ve zihinde Şark'ın en mahrem ve manalı izlerinden biri olarak dipdiri kalır…"

Mısır Çarşısı (Preziosi ö.1882)

Şark dünyasının renkli kültürünü yansıtan bu arasta, iki büyük yangın ile sarsılmıştır. Çarşıyı harap eden ilk yangın 1691 yılında meydana gelmiş ve bu yangında çarşıyı saran alevler dükkânlardaki ürünleri tamamen kullanılmaz hâle getirmiştir.

Çarşıdaki ikinci büyük yangın ise 1940 yılında meydana gelmiş ve bu yangın sonrasında çarşı karakteristik yapısına dair bazı ödünler vermiştir. Yangından sonra İstanbul Belediyesi çarşıda restorasyona başlamış ve 1943'te de çalışmalar tamamlanmıştır. Fakat bu yapılan restorasyon çalışmasıyla yapıda çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Evvelce esnaf grubunu aktarların oluşturduğu Mısır Çarşısı bu tarihten sonra çok çeşitli esnaf gruplarını bünyesinde barındırmaya başlamıştır.[5]

Bir zamanlar Osmanlı'da baharat merkezi olan Mısır Çarşısı farklı esnaf dükkânlarının açılmasıyla bu özelliğini kaybetmiştir. Ancak yine de baharat ve kuruyemiş üzerine alışveriş yapmak isteyenlerin ve de İstanbul'a gerek Anadolu'nun farklı yerlerinden gelen kişilerin gerekse turistlerin alışveriş yapmasa bile gezip gördüğü ve ziyaret ettiği bir çarşıdır. Bu yönüyle çarşı, geçmişten gelen bir cazibe merkezi olma özelliğini hâlâ korumaktadır.

Mısır Çarşısı içinde satılan baharat ürünleri.

Eminönü Yeni Cami Vakfiyesi'nde Mısır Çarşısı

Doğruluk ve dine bağlılıklarıyla tanınmış, koruyuculukta benzerine az rastlanan, gerekli hizmete muktedir iki kişi çarşı kapıcıları ola. Münavebe ile çarşı kapılarını akşam kapayıp sabah namazında açа. Ciddi ve doğru sözlü ola. Bir kişi ve bir kimsenin, az ya da çok, değerli ya da değersiz bir nesnesinin asla yitirilmemesi yolunda ellerinden gelen en son gayreti göstereler. Gündelik ücretleri sekizer akçe ola ... Altı nefer dürüst ve ayağına çabuk kişilerden ikisi çarşının süpürücüsü olup bunlar her gün çarşının içini silip süpüre. Dört neferi ise helalar süpürücüsü olup bunlar münavebe ile her gün temizlik işlerine devam ederek temizlik işleriyle meşgul ola. Asla tembellik, önemsememe, kolaya kaçma kusuru işlemeyeler. Gündelik ücretleri sekizer akçe ola. Doğru ve sağlam bir kişi süprüntücü olup, camide ve çarşıda toplanan süprüntüyü kaldırıp çöp süprüntü dökme yerine döke. Görev gündeliği on akçe ola.

*(*Ali Saim Ülgen, *"Yenicami",* VD. II (1942) (1942), 396-397'den sadeleştirilmiştir.*)* [6]

Çarşının ilk hali vakfiyesinde şu cümleler ile ifade edilmektedir:
"Camii şerif civarında Balıkpazarı kapısına yakın bir yerde bir börekçi fırını ve Dibekhane, bunun karşısında dört dükkan ve yine camiin yanındaki arsada kemerli dükkanlar tesis edildi" Vakfiye'de ayrıca bu dükkanların işletilmesi için türlü şartlar konmuştur. Bunlardan biri şöyledir:

"taraf-ı miriden, tahmis emini olanlar, fırında yanan odunları dahi, miri mal ile tutuşturulup canib-i miriden alınan yevmi üç akçadan başka dibeklere ve fırınlara taarruz etmeyeler"

Bu vakfiyeden de anlaşıldığı gibi çarşının ilk dükkanları arasında dibekhane ve fırınlar da bulunuyordu. Ancak çarşıyı çoğunlukla baharatçılar ve çeşitli ürün satan dükkanlar teşkil ediyordu. Çarşıya Mısır Çarşısı adı verilmesinin sebebi de buradaki dükkanlarda, özellikle Mısır'dan gelen ve o çağlarda türlü şekillerdeki birleşimleri çeşitli hastalık tedavisinde kullanılan karabiber, zencefil, tarçın, baharat, hindistan cevizi, mastika gibi çeşitli maddelerin bulunmasıydı.

İşte bu sebeple çarşıdaki dükkanlar, 19. asır sonlarına kadar birer eczane vazifesi görmüştür. Hatta o kadar ki bu asrın sonlarında doğru yeni yeni açılan eczane sahipleri çarşıyı kapatarak faaliyetine mani olmak istemişler, ancak tıbbiye başkatibi Mehmed Muhtar Efendi'nin teşebbüsü ile bu hareket önlenmiştir.[7] 1859 yılında Kapalı Çarşı'nın tamir ve temizliğinin yapıldığı, dükkan sahiplerinin muvafakatıyla keşif ve muayenesi yapılarak Mısır Çarşısı'nda da uygulandığı görülmektedir.[8]

1764 yılında yabancı memleketlerden getirtilen şekerin altıda üç buçuk kısmının ahaliye satılmak üzere Mısır Çarşısı'nda bulunan attarlar tarafından ve altıda iki buçuk kısmının da şerbetçi ve akideci esnafı tarafından satılacağı hakkında alınan karara dair İstanbul Kadısı Ebubekir Efendi tarafından mühürlü ilam verilmiştir.[9] Frenk şekerinin pay edilmesi hususunda Mısır Çarşısı'ndaki aktar ve şerbetçi esnafı ile diğer pay sahipleri ve tedarikçilerin arasındaki anlaşmazlıklar hakkında Şehremaneti'nce bir karar çıkartılmıştır.[10]

1893 yılında Yeni Cami avlusundaki arzuhalci ve hakkak esnafının cami içinde bulunmasının birtakım sıkıntılara yol açmasından dolayı Mısır Çarşısı cihetinde inşa edilen barakalar müzayede yoluyla bu esnafa kiraya verilmiştir.[11]

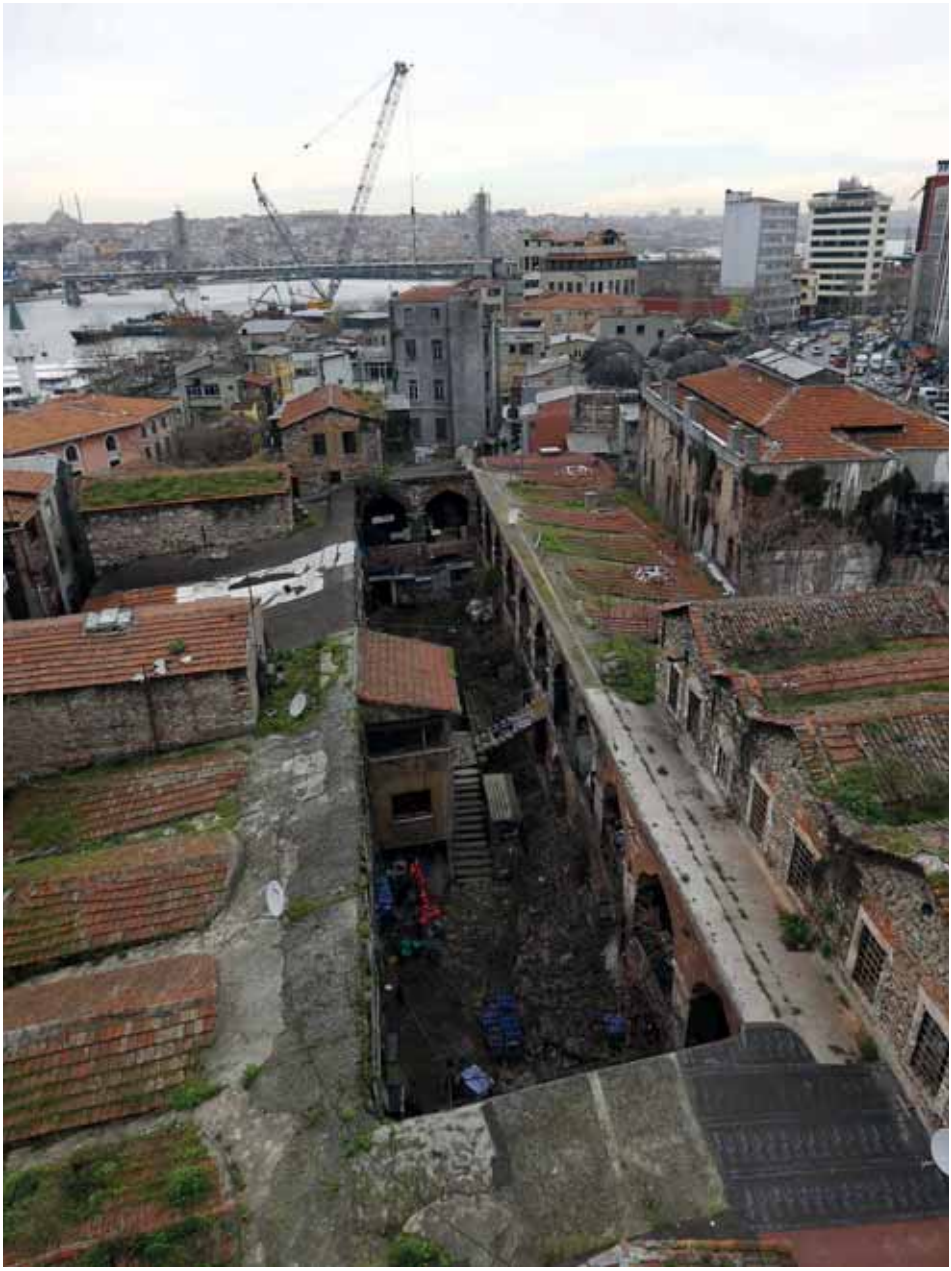
DİPNOTLAR:

[1] Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Yeni Cami Külliyesi, İstanbul'un Kitabı Fatih II,* Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, s.474
[2] Sinan Ceco *Mısır Çarşısı, İstanbul'un Kitabı Fatih II,* Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, s. 489
[3] Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları,* Pulhan Matbaası, İstanbul, 1953, s.36
[4] BOA. İ.MVL. 44-820
[5] Sinan Ceco, a.g.e., s.490-491
[6] Turhan Baytop, *Mısır Çarşısı,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, s. 449
[7] Ertan Ünal, *İstanbul'daki Kapalı Çarşılar,* Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 9, 1966, İstanbul, s.43-44
[8] BOA. A.MKT.NZD. 273-87
[9] BOA. C.BLD. 113-5641
[10] BOA. C.BLD. 113-5641
[11] BOA. İ.EV. 4-70

Şekerci, 1850 (Joseph Schranz)

Perşembe pazari

Galata Bedesteni, Karaköy

Galata, ilk çağın sonlarından beri Sykai adıyla var olduğu bilinen bir semttir. Prof. Dr. Semavi Eyice bu yerin *"Galata adının, denize çıkıntı teşkil eden topraklara, burunlara verilen eski bir Thrak kelimesinden gelmiş olmasını akla yakın"* [1] olarak görmektedir.

Perşembe Pazarı, günümüz Karaköy Köprüsü'nden Haliç Metro durağına (Un Kapanı Köprüsü) kadar olan kısımdır. Bu güzergah üzerinde eski bir yapı olan Galata Bedesteni, Perşembe Pazarı'nın en önemli yapısıydı.

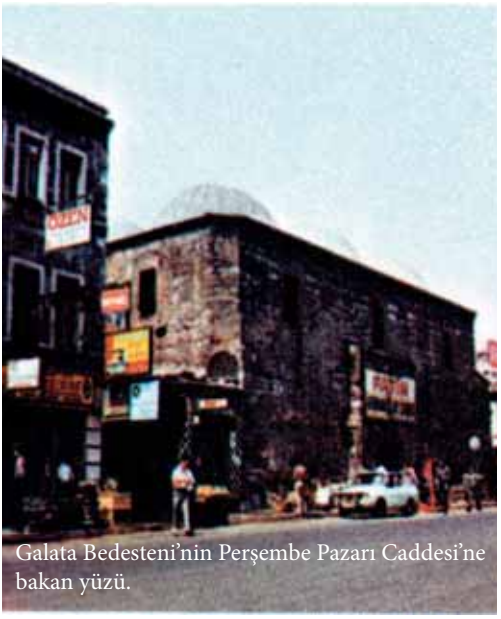
Osmanlı dönemi Türk şehirlerinde önemli bir ticaret merkezi olan bedestenlerden biri de Galata'da inşa edilmişti. Bu bedestenin Fatih Sultan Mehmet'in evkafından olduğu kabul edilir.

Ahmed Refik Altınay tarafından yayımlanan 29 Zilhicce 993 (22 Aralık 1585) tarihli bir belgede (16. yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 133-134, nr. 55), Galata'nın Lonca mahallesinde Ayasofya Evkafı'ndan *"yirmi adet kubbeli kafiri azim bir bina"* bulunduğu ve bunun bezzazistan yapılmasının istendiği bildirilir.

Hassa Mimarı Cafer ve kalabalık bir müslüman cemaatiyle yapılan keşifte bina: *"tûlen yirmi ve arzen yirmi beş zira olup demir kirişlerle on altı mermer direk üstünde yirmi adet kubbe ki içerisinde elli beş dolap olmağa kâbil, hali üzre bezzazistan olmağa mütehammil üç yerden kapı yerleri hazır olup hemen kapılara muhtaç, kadimden bezzazistan imiş"* cümleleriyle tanıtılmaktadır. Bu iradenin sonunda buranın derhal bedesten yapılması emredilmiştir. Bugün mevcut bedesten gerçekten, evvelce İskelekapısı denilen Yağkapanıkapısı'nın iç tarafında bulunan Lonca mahallesindedir. Ancak günümüzde burada Fatih devri yapısı olduğu kabul edilen dokuz kubbeli ve bütünüyle Türk inşaatı olan bir bina vardır. Eskiden yirmi kubbeli iken daha sonra küçültüldüğüne de ihtimal verilemez. Ekrem Hakkı Ayverdi de Galata Bedesteni'nin tarihçesi hususunda tereddüte düşmüştür (Osmanlı Mimarisi IV, s. 576-579). Şimdiki halde söylenebilecek tek şey, bedestenin Fatih devrine ait olmayıp eski bir yapının yerinde yirmi kubbeli değil sadece dokuz kubbeli olarak yapıldığıdır.[2]

Galata Bedesteni'nin içersinden bir görünüm.

Galata Bedesteni'nin Perşembe Pazarı Caddesi'ne bakan yüzü.

Sokullu Mehmet Paşa Camisi

Ekrem Hakkı Ayverdi 1585 yılında Sultan III. Murad zamanında yapının, bedestene dönüştürülme haline ait fermanın suretini vermektedir. Ferman sureti şudur:

Galata Kadısına ve Ayasofya Mütevellisine hüküm ki;
Sen ki kadısın, mektub gönderüb dergâ-hi muallâm çavuşlarından Süleyman Çavuş ile, sen ki mütevellisin, Galata ehâlisi ile dergâhi muallâma gelüb mahmiyei Galata eşeddi ihtiyaç ile Bezâzistana muhtaç olub dâhili Galatada Loncada (Lonca denilen semtde) vâki olub Ayasofyâi Kebir evkafından hâlen ayda elli akçe ile bâzı kefere icâresinde hâli üzere Bezâzistan olmağa kaabil yirmi aded kubbeli kâfiri (?) azîm bina vardır, Bezâzistan olmak rica ideriz dediklerinde üzerine varılub görülüb hakikati hal vukuu üzere ilân oluna deyu ferman olunulub dediklerinde hassa nûmarlardan Üstâd Cafer ve müslümanlardan Cemaati kesîre ile üzerlerine varılub görüldükde fîlvaki zikrolunan bina tûlen yirmi ve arzen yirmi beş zira olup demir kirişleri ile on altı mermer direk üstünde yirmi aded kubbe ki içerisinde elli beş dolab olmağa kaabil hâli üzere Bezâzistan olmağa muhtemel üç yerden kapu yerleri hazır olup heman kapulara muhtaç, kadimden Bezâzistan imiş deyû haber verdiklerin arz eyledigüm ecilden buyurdum ki... Vusul buldukda arz olunduğu üzere mahalli mezkûru vechi münâsib olduğuna göre Bezzâzistan yeri olmağıçün tahliye idüb Bezâzistan ettirüb tâlib olanlara verüb sen ki mütevellisin icârelerin vakıf için alub kabz eyliyesin (bâ hattı hümâyun), fî 29 zilhicce 993.[3] 1886 yılında Perşembe Pazarı'nda bulunan Zincirli Han'ın sahipleri tarafından yıkıldığı sırada altında bulunan ve zarar gören dükkanların yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir.[4] 1874 yılında ise Galata'da bulunan Perşembe Pazarı'nın sokakları dar olduğu için gelip geçen kişilerin zorluk çektigi ve bu sebeple pazarın

Karaköy balıkçıları

Yeni Cami avlusuna nakli istenmiştir.[5] Yine 1895 yılında Perşembe Pazarı'ndaki Sultan Mahmud tuğrasını taşıyan çeşme tamir edilmiştir.[6] Bedestenin çevresine Yelkenciler, Rüstempaşa hanları ile bazı ahşap dükkanlı çarşıların yapılmasıyla burada bir ticaret sitesi teşekkül etmiştir.

Galata Bedesteni 1966'da modern bir çarşı haline getirilirken kötü bir biçimde değişikliğe uğratılmış ve bu sırada içinde çok eskiden kalmış olan kalın meşe ağacından katlar sökülmüştür. [7] Divan edebiyatının kadim ananelerine uyularak, başta İstanbul ve büyük şehirlerin esnaf civanları ve güzelleri şânında yazılan *"şehrengîz"* adlı manzum risaleler ile esnaf güzelleri destanları arasında Bedestenli güzellerin de unutulmadığı bilinmektedir. Mehmed Zeki Pakalın "*Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri*" adlı eserinde Bedesten maddesini Vâdid'in şu kalenderâne beyiti ile bağlayarak bir zerâfet-i edebiye göstermiştir:

Şevk ile azm îdüb Bedestâne
Tâbib oldum metâ-ı cânâne!

İstanbullu ve bilhassa âşık olduğu semte nisbetle Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca'nın, adı meçhul ve ne zaman yaşadığı da kaydedilmemiş bir Bedesten Güzeli için destanı vardır. Bu destanın sonunda halk şâiri kendisinin Kürdistanlı olduğunu söylüyor ise de biz, üslûbuna, edasına, ve hattâ sevdiği için dâima fırsat bulup kullandığı kelimelere bakarak bu destanın yine bir Üsküdarlı olan halk şâiri Âşık Râzî'nin kaleminden çıkmış olduğunu tahmin ediyoruz. Destan şudur:

1. Elmas mı yakut mu zümrüd mü disem
Sureti beşerde melek mi bilsem
Lûtfetse de pâyi billurun öpsem
Nevreste civanım bedestanlidir
2. Hâcegîzâdedir meşrebi sofu
Dilberi açmışdır o siyelı sofu
Salavat çekerek lahavle oku
Başında destan taylesanlıdır
3.O ağız o burun o kaş göz resira
Kâküli müşkîni deste ibrişim
Bürümcük pîrehen hilâli kesim
Hem güllü çatmadan al mintanlıdır
4.Ya sesi efendim o güzel sesi
0 sesin meftunu hep müşterisi
Kaşının üstüne eğmiş al fesi
Bıçkınlıkda dahi anlı şanlıdır
5.Şalvarı firengî çuhanın hası
Gülpenbe topukda şalvar paçası
Çileden çıkarmış çarşıda naşı
Ol keman ebru Eyyubsultanlıdır
6.Seher vakti Eyyubdan ol mehpâre
Suvar olur esbi sabâ reftâre
Seyre çıksun düşmek isteyen nârc
Öyle âteşpâre delikanlıdır
7.Lâhurî salı var ince belinde
İnci tartar terâzusu elinde Ol
şîvekâr bedestan güzelinde
Yanaklar da gamzei fettanlıdır
8.Mescide vardıkda nazlı edalı
Abanoz nâlini tıkırdamalı
Pâyini bûs iden tasma sırmalı
Abdest aldığı su çağlayanlıdır
9.Hemdemi o gülün bed avaz dellal
Ya kapkara kıllı ehremen hammal
Hâceye okuyub bir sürü maval
Yıldızı o şûhun seretanlıdır
10. Kara bulut içre ol ay parçası
Nola ben de olsam lala hâcesi
Bulamazken berber hamam akçesi
Dasitanı yazan da kürdistanlıdır. [8]

Galata Bedesteni yanında nalburiye malzemesi satışı.

Prof. Dr. Semavi Eyice: *"Galata, 1955'ten sonra yapılan istimlâklerle özelliklerini kaybetmiştir"* diyor. Bu bir hakikatin ifadesidir. Bugünkü Galata'nın artık, İstanbul'un herhangi bir semtinden farkı kalmamıştır. 1955'ten sonrası son ve kesin değişmedir. Eski Galata'nın, geniş yollar için yapılan istimlâklerle değişmesi, bir asır önce, köprü başının ve Karaköy Meydanı'nın açılması ile 1857'den sonra başlar. Aşağıdaki satırları bu hususta kurulmuş bir komisyonun raporundan alıyoruz:

"Galata'nın birçok yeri, bilhassa denize yakın olan tarafları güneş görmez ve hiç hava almaz küçük küçük sokaklardan ibaret olup hepsi mefâsid ocağı ve hırsız yatağıdır... ilk ıslah edilecek yer köprü başıdır... köprüden gelen Karaköy Kapusundan geçecek; kapunun içi iki araba değil, iki hayvan geçemeyecek kadar dar bir sokaktır... kale içi de karmakarışıktır... böyle yerlerde geniş sokaklar yangınlardan sonra açılıyor... Galata'da ise hep taş binalardır... istimlâk ile yıktırılması zaruridir..." [9]

Galata bölgesi yüzyıllar boyu Türkler, Araplar, Rumlar, Ermeniler, Museviler ve Cenevizlilerle ve günümüze kadar devam eden bu kozmopolit yapısı ile Osmanlı'da bir ticaret merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyaset sahnesinden çekilirken yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunlar haliyle Galata bölgesi, Perşembe Pazarı ve Galata Bedesteni'nin ticari canlılığına da etki etmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısı Galata'da, sosyal ve kültürel çözülmelerin yaşandığı, semtin kozmopolit kimliğinin değişerek homojenleştiği, yerli nüfusun farklı nedenlerle göç ettiği ve

şehircilik alanında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yapılan plansız, düzensiz imar faaliyetleri semtin tarihi dokusunu değiştirdiği gibi ticari merkez özelliğinin de kaybolmasına yol açmıştır.

Modern şehircilik anlamında yapılmış olan çalışmalar hem Bizans ve Ceneviz eserlerinin, hem de Osmanlı'dan kalma tarihi yapıların kaybolmasına neden olmuştur. Bazı tarihi yapıların yıkılması ve zarar görmesi sonucu 1993'te Anıtlar Kurulu kararı gereğince Galata ve Beyoğlu kentsel sit alanı ilan edilerek bölgede yapılacak her türlü inşaat, tadilat ve tamirat için kurul kararının izninin alınması şart koşulmuştur. Bu kararla, öncelikle Galata Bedesteni gibi Perşembe Pazarı'nda ve tüm Galata bölgesinde tarihi yapıların korunması için önemli bir adım atılmıştır.

DİPNOTLAR:

[1]Reşad Ekrem Koçu, *Galata,* İstanbul Ansiklopedisi, C. 11, s.5888
[2]Semavi Eyice, *Galata,* DİA, İstanbul, C. 13. s. 310
[3]Reşad Ekrem Koçu, *Bedesten*, İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, s.2360,2361
[4]BOA. MVL. 876-37
[5]BOA. ŞD. 682-1
[6]BOA. İ.HUS 40-99
[7]Semavi Eyice, *Bedesten,* DİA, C. 5. s. 306
[8]Reşad Ekrem Koçu, *Bedesten Güzelleri,* İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, s.2362,2363
[9]Reşad Ekrem Koçu, *Galata,* a.g.m, s.5886

Perşembe Pazarı, Rüstempaşa, Kurşunlu Han

SAHAFLAR ÇARŞISI

Günümüzde kitapçı ve sahaf meslekleri birbirine karıştırılmaktadır. Kitapçı her çeşit kitabı alıp satan kişiye denirken sahaf ilmi, tarihi ve sanat değeri olan, piyasada kalmamış her dil ve her çeşit yazıdan kitabı alıp satana denir.

Ortaçağ'da İslam dünyasında kitap istinsahı ve satışı ile iştigal eden kimselere verrâk denilmekteyken Osmanlı'da sadece kitap satışını meslek edinmiş kimselere sahhâf adı verilmiştir.[1]

Günümüzde Kapalı Çarşı'nın Fesçiler Kapısı ile Beyazıt Camii arasındaki bölgesinde yer alan Sahaflar Çarşısı, önceden Kapalı Çarşı içindeki İç Bedesten'in önünde Halıcılar Sokağı diye anılan yerde bulunmaktaydı.

Sahaflar Çarşısı 1900

Sahaflar Çarşısı 1935

Sahaflar Çarşısı 1972

Osmanlı'da sahaflık Bursa'da Orhan Bey zamanında büyük camiler çevresinde ve avlularında başlamış, başkentin Edirne'ye taşınmasıyla burada da devam etmişti. İstanbul'da ilk zamanlarda medrese avlularında görülen sahaflara Kapalı Çarşı'nın yapılmasıyla birlikte çarşı içinde bir sokak tahsis edilmiştir. [2]

Kapalı Çarşı içindeki sahaf esnafına ilişkin en eski kayıt 1520 yılına aittir. Ayasofya evkaf defterinde çarşıda bu yıllarda sadece üç sahaf dükkanı vardı.

16. yüzyılda İstanbul'a gelen Busbeck, ünlü mektuplarında çeşitli yerlerden çok değerli antik Yunan yazması eserleri topladığından bahseder. Busbeck'in Viyana'daki imparator kitaplığına sunduğu Grek yazmalarının birçoğunu Sahaflar Çarşısı'ndan aldığına şüphe yoktur.

17. yüzyılın başlarından itibaren birçok Batılı sefaret mensubu, İstanbul sahaflarında kitap temini için dolaşmaktaydı. Venedikli Pietro della Valle, Mario Schipano'ya yazdığı 1615 tarihli mektubunda Arapça kitaplar aradığını, Mirkat, Merâh, İzzî ve Makşûd vb. gramer kitaplarını bulduğunu, İran'dan gelmiş olup Sadrazam Nasuh Paşa'nın muhallefatı arasında olan güzel bir kamusu da Bezzazistan'dan 25 altına satın aldığını yazar.[3]

İstanbul sahafları hakkında en değerli bilgileri Antoine Galland'ın (1646-1715) hatıralarında bulmaktayız. Fransız elçi Nointel ile 1670 yılında İstanbul'a gelen Galland, notlarında elçi için aldığı kitaplardan, bunların isimlerinden bahsetmektedir. Bu örneklerde olduğu gibi birçok yabancı seyyah, diplomat İstanbul sahaflarını ziyaret etmiş ve buradan kitaplar satın almıştır. [4]

Sahafların ticari faaliyetlerini ne şekilde yürüteceklerine dair en eski kayıt Fatih dönemine kadar gitmektedir. Fatih Kanunnamesi ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan kanunnamelerde sahafların kar oranları % 10 olarak tespit edilmiştir.

Evliya Çelebi 17. yüzyılda Kapalı Çarşı içinde elli kadar sahaf dükkanı olduğunu ve buralarda yaklaşık 300 kişinin çalıştığını kaydetmektedir. [5]

18. yüzyılda sahaflar da diğer meslek grupları gibi teşkilatlanmıştır. Sahaf esnafının ticari faaliyetlerini düzenli biçimde yürütmelerinden Sahaflar Şeyhi sorumlu idi. Sahaflar Şeyhi'nin en önemli görevi çarşıdaki alışverişi *"nizam-ı kadim"* üzere düzenlemek ve kontrol etmekti. Sahafların ticarî hayatında ve kitap temininde müzâyedeler önemli bir yere sahipti. İstanbul'daki kitap müzayedeleri genellikle Bedesten'de ve bitişiğindeki Sahaflar Çarşısı'nda yapılmaktaydı.[6]

Erünsal, P. Ğugios İnciciyan'ın, Bedesten'den bahsederken, dört kapısının, önünde yapılan mezat yerlerine göre adlandırıldığı ve Kitapçılar Kapısı'nın önünde de her türlü kitabın mezata çıkarıldığı bilgisini nakletmektedir. [7]

Sahaflar Çarşısı'nda kitap tellalları da vardı. Kitapların açık artırma ile satışının yapılacağı mezat cuma ve salı günleri yapılırdı. Nadir kitaplar elden ele dolaşırdı. İşten anlayan, kitap sevenler mezata katılırdı. Mezat haricinde bazı kimseler kitap meraklılarının evlerine kadar giderek kitabın pazarlamasını yapardı. Bu tarz satıcılara bohçacı derlerdi. Bohçacılar konaklara nadir yazmaları koyunlarında veya bir bohçada taşırdı. [8]

Dünya tarihinde ilk defa sahaflık bir meslek olarak Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve resmi protokolde onlara geçiş izni verilmiştir. [9]
Gerçekten de günümüzde sahafların en büyük sıkıntısı belki de tanınamamazlıktır. Asırların birikimi kültür hazinelerimiz olan bu meslek dalı olmamış olsaydı belki de şu an sahip olduğumuz kültür birikimine sahip olamayacaktık. Sahaflık mesleği sayesinde ölen bir kişinin geride bıraktığı değerli bir kitabın veya değeri bilinmeyen eski bir kitabın bir sahafa geldiğinde kültür deryamız içerisinde kalması sağlanmıştır. Yangın gibi doğal afetlerde yok olan kütüphanelerin sahaflardan temin edilen kitaplarla doldurulması dahi sahaflığın ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. İstanbul sahaflığının dünya medeniyetine yapmış olduğu katkılara birkaç örnek vermek gerekirse;

Kaşgarlı Mahmud'un Türk kültürüne dair önemli eseri *Divan-ı Lügati't-Türk* değerli kitabiyat alimi Ali Emiri tarafından ilk defa 1916 yılında Sahaflar Çarşısı'nda bir sahafta bulunmuş ve ilim alemine kazandırılmıştır.

Osmanlı son devir ilim ve devlet adamlarından Ahmed Cevdet'in Tezakir isimli eseri de Prof. Dr. Cavid Baysun tarafından, ilk defa Sahaflar Çarşısı'nda Nizamettin Aktuç'un dükkanında görülmüş ve yayınlanmıştır. Bir medeniyet şehri olan İstanbul'daki kültür birikimi sadece Türk kültürüne dair olmamıştır. İstanbul'dan Venedik'e birçok kitap götürüldüğü gibi Gutenberg'in (1400-1468) matbaasında basılmış olan İncil'den bir tanesi İstanbul'da bulunmuş ve Avrupa'ya götürülmüştür.[10]

İstanbul sahafları, aslında Hakkâklar Çarşısı olan bugünkü yerine 1894'te meydana gelen deprem öncesinde taşınmaya başlamış, Kapalı Çarşı'nın deprem sonrası onarımı uzayınca çarşı içindeki sahafların çoğunluğu buraya yerleşmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı sırasında Hakkaklar Çarşısı'nda 55, Kapalı Çarşı'da 18 sahaf ve kitapçı dükkanı bulunmaktaydı. Sahafların Hakkaklar Çarşısı'na yerleşmesi 1910'lu yıllara kadar devam etmiş, burası zamanla Sahaflar Çarşısı adını almıştır.

Hakkaklar Çarşısı'nın son meşhur hakkâkı olan Yümnü'nün dükkanı bugünkü çarşının orta kısımlarında yer almaktaydı. [11]

Hakkı Tarık Us, yeniden inşa edilen Sahaflar Çarsısı'nın açılışında kurdele kesiyor.

Sahaflar Çarşısı'nda sahafların yanı sıra saatçi, çorapçı, kolonyacı, tespihçi ve berber dükkanları vardı. 1950'de geçirilen yangın sonrasında belediye tarafından tamamen yıktırılıp betonarme olarak inşa edilen çarşıda, belediye tarafından sadece kitap satılması şart koşulmuştur.

Çarşının biri meydana, diğeri ise Çadırcılar Sokağı'na açılan iki girişi bulunmaktadır. Ayrıca çarşıdan Beyazıt Camii'nin haziresine bağlantı sağlayan geçişler vardır.

Önceleri 12'si çift katlı 23 dükkan, kahve ocağı ile mezat ve sergi salonundan oluşan çarşıda, birkaç defa sergi ve mezat yapıldıktan sonra salon ve kahvehane de dükkana dönüştürülmüştür. 1977'de belediye, Beyazıt Meydanı'nda yoğunlaşan seyyar kitapçıları önlemek için Sahaflar Çarşısı'nda onlara geçici olarak yer göstermiş, sergiciler bu yerleri zamanla kalıcı dükkanlar haline getirmiştir. 1981'de belediye, çarşının Beyazıt Meydanı tarafındaki girişine taşbaskı malzemelerin sergilendiği bir vitrin yaptırmış ve çarşının ortasında yer alan çiçekliğe ilk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika'nın büstünü diktirmiştir. Çiçekliğin içinde ayrıca, Laleli'deki yıkılan Çoban Çavuş Camii'nin haziresinden getirilen Sahhaf Kırımlı Hasan Efendi'ye ait bir mezar taşı da bulunmaktadır. Çarşıda biri meydan girişi tarafında, diğeri Çadırcılar Sokağı'na uzanan Sahaf Kırımlı Hasan Efendi'nin Sahaflar Çarşısı içindeki mezartaşı kısmında olmak üzere iki çeşme vardır.[12]

Çarşıda bir vitrin.

Çarşı'da bir para kolleksiyonu.

1980'den sonra İstanbul'da biri Beyoğlu'nda (Aslıhan Çarşısı) diğeri Kadıköy'de (Akmar Pasajı) olmak üzere çok sayıda sahafın bir arada bulunduğu yeni sahaf kümeleri olmuş; sahaflık mesleği değişik mekanlarda değişik biçimler kazanarak bugüne gelmiştir.[13]

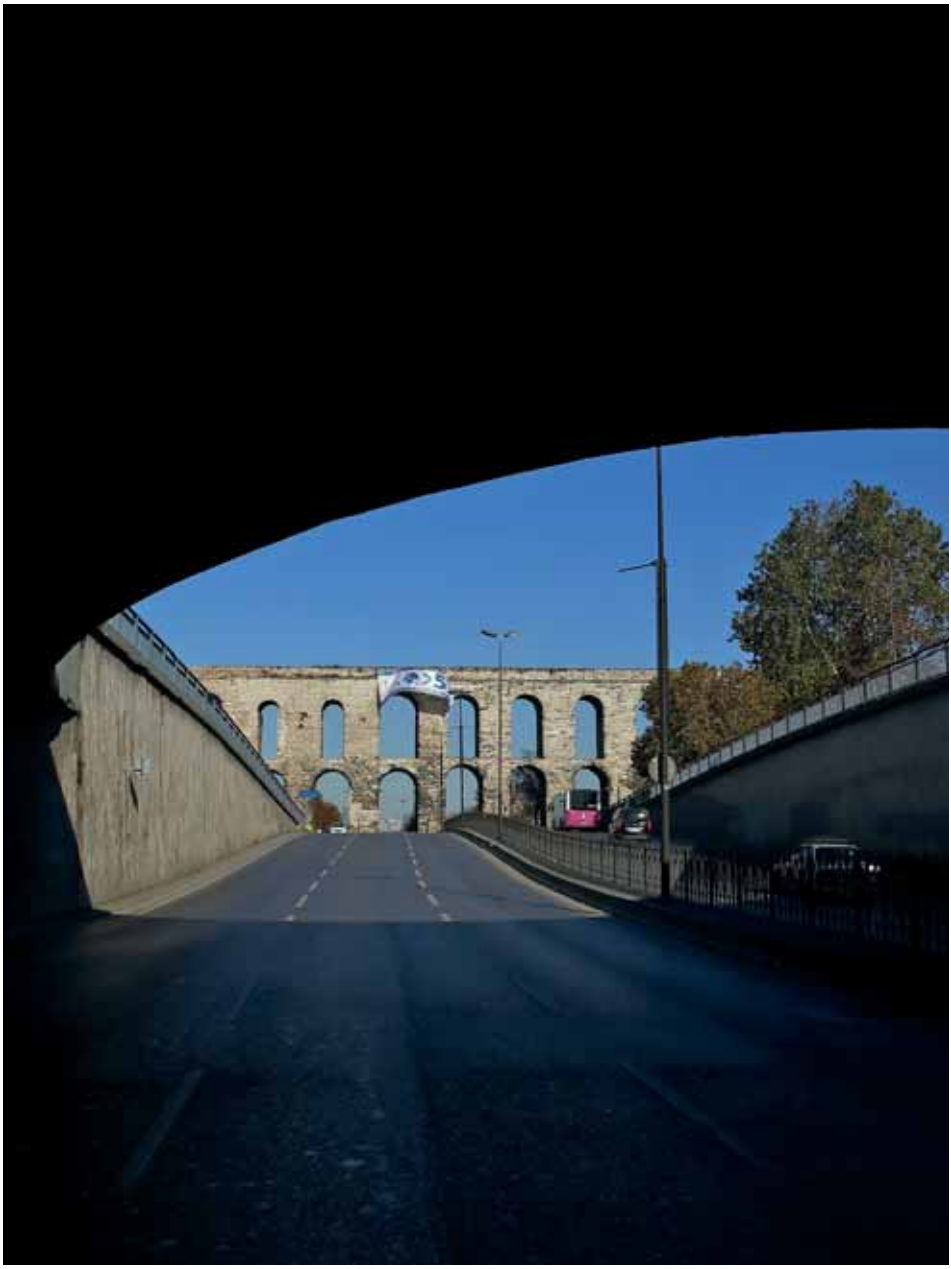
Sahaflar Çarşısı günümüzde sadece nadir eserlerin bulunabildiği bir çarşı olmaktan çıkmış, geçim kaygısından dolayı dükkanlar, nadir eserler haricinde güncel kitaplar, hatta çeşitli sınavlara hazırlık kitaplarının satıldığı bir çarşı haline gelerek eski işlevinden oldukça uzaklaşmıştır. Eskiden olduğu gibi devletin ve toplumun sahaflığa değer vermesi, insanların kitap meraklısı olmasa bile, eski kitapların sayfalarını çevirirken, geçmişe yolculuğa çıkarak zihinlerinde bir pencere açılmasını sağlayacaktır. Geçmişten günümüze tarihi yaşatan, ilme, sanata, kültüre hizmet eden bu çarşının yaşatılması hem tarihimize hem de gelecek nesillere olan borcumuzdur.

Her seher sahhaflar şeyhiyle ülfet eyleyüp
Hâce-i tezvir-i dolab-ı bedestenden ders olur.
Keçecizade İzzet Molla

DİPNOTLAR:

[1] İsmail E. Erünsal, *Sahaf, DİA,* C. 35, 2008, İstanbul, s. 504
[2] Ü. Melda Ermiş, *Sahaflar Çarşısı, DİA,* C. 35, 2008, İstanbul, s. 510-511
[3] İsmail E. Erünsal, a.g.m., s.506
[4] Ömer Faruk Yılmaz, a.g.e, s.71-72
[5] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* 1. Kitap, Hazırlayanlar: Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2006, s.259
[6] BOA. C.MF. 113-5641
[7] İsmail E. Erünsal, *İstanbul Sahafları,* Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu-1 (29 Mayıs- 1 Haziran 2013), İstanbul, s.404
[8] Ömer Faruk Yılmaz, *Tarih Boyunca Sahhaflık ve İstanbul Sahhaflar Çarşısı,* İstanbul, 2005, s. 34
[9] Ömer Faruk Yılmaz, a.g.e, s.61
[10] Ömer Faruk Yılmaz, a.g.e, s.63-64
[11] Ömer Faruk Yılmaz, a.g.e, s. 30
[12] Ümmühan Melda Ermiş, a.g.m., s. 510-511
[13] Arslan Kaynardağ, *Sahaflar Çarşısı,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1994, s. 408

Saraçhane çarşısı

Saraçhane Çarşısı

Fetih sonrası İstanbul'un ilk kurulan semti olan Saraçhane, günümüzde Fatih İlçesi'nin temellerinin atıldığı semt olma özelliği de taşımaktadır. Saraçhane semt olarak; Atatürk Bulvarı ile Şehzadebaşı Caddesi'nin kesiştiği nokta olan Bozdoğan Kemeri'nin çevresinde ve Zeyrek ile Aksaray, doğu-batı doğrultusunda Şehzadebaşı ile Kıztaşı arasında kalan bölgeyi teşkil etmektedir.

Saraç, hayvan eyeri, yük ve binek arabaları için koşum, kamşı ve fişeklik gibi malzemeler yapan kişi olup, Saraçlık, eski dönemlerde oldukça gözde bir meslek idi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethedince, birçok hayrat ve bunlara gelir kaynağı olmak üzere, han, hamam, dükkan ve bezzazistan gibi eserler yaptırdı. Bu binalar arasında bugün mevcut olmayan İstanbul Saraçhanesi de vardı. Saraçlar, İstanbul fethedilince, bezzazistan havalisinde yerleştirilmişti. Fatih, İstanbul'daki Fatih Camii'ni yaptırınca, o zaman boş olan o bölgeyi şenlendirmek maksadıyla bugünkü Fatih hükümet binası, parkı ve parkın etrafındaki apartmanların bulunduğu yere İstanbul Saraçhanesi yapılması emrini vermiş ve 1475'te biten bu inşa Ayasofya'ya vakfedilmişti. Fatih, yaptırmış olduğu bu Saraçhane'de çalışacak saraçlara ilişkin bir ferman yayımlamış; fermanda saraçlığa ait eşyanın yalnız Saraçhane'deki saraçlar tarafından yapılacağı, başka semtlerde bu eşyaların ne yapıl-

Haşim İşcan geçidi inşaatı 1965.

masının ne de satılmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Fatih'in Saraçhane'deki saraçlara ilişkin vermiş olduğu imtiyaz ondan sonra gelen padişahlarca da devam ettirilmişti.[1] Fatih'in emriyle inşa edilen Saraçhanenin şekli, biçimi ve dükkanlarının sayısı hakkında malumata sahip bulunmuyoruz. Evliya Çelebi, esnafın resmi geçitinden bahsederken İstanbul Saraçlarının 1084 dükkan olduğunu yazsa da bu rakamlar çok mübalağalıdır. 1582 yılında Saraçhane'deki saraçlardan ve dışarıdan bazı kimselerin koyun getirip piyasasından pahalıya et sattıkları ve kasaplara zulmettiklerinden saraçların kethüdaları uyarılmıştır.[2]

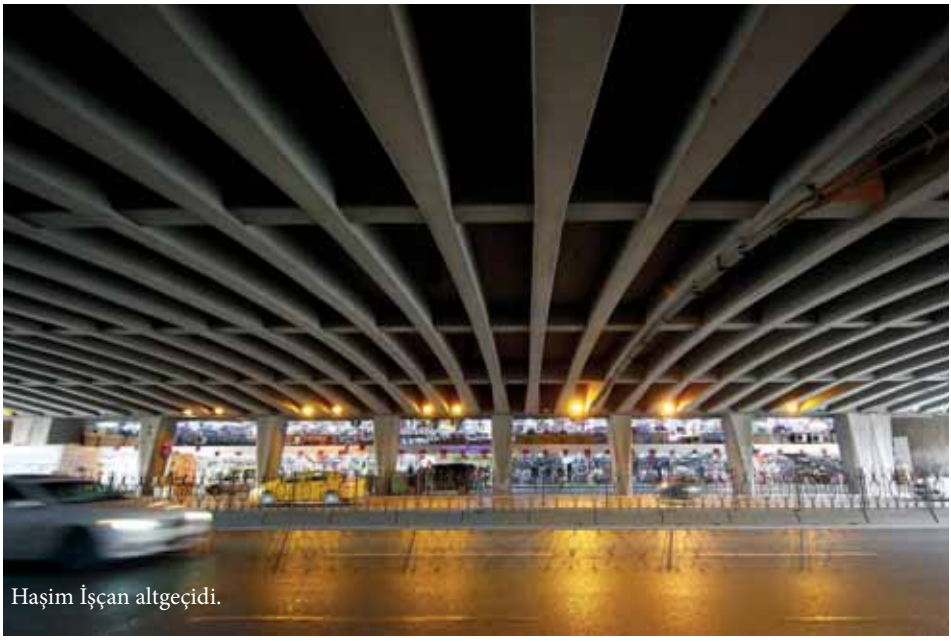
III. Murad döneminde devletin merkezi otoritesinin bozulmasıyla idari, askeri, siyasi hayatta başlayan çözülme esnaf teşkilatına da sirayet etmiş, saraç esnafı İstanbul'un nüfus olarak arttığını gerekçe göstererek Saraçhane dışına taşmış, Parmakkapı, Divanyolu, Uzunçarşı, Sipahipazarı ve Tavukpazarı gibi yerlere taşınmıştır. Saraçhane esnafının şikayetleri üzerine buralardaki esnaf I. Ahmed döneminde çıkarılan bir fermanla dükkanlarını kapatmak zorunda kaldı. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Saraçhane esnafının karşısına saraçların eskilerini satan bitpazarı esnafı çıktı. Saraçhane esnafı bunları men etmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.

İstanbul'da yapılan ilk Saraçhane 5 Eylül 1693 (4 Muharrem 1105)'te tamamen yandı. Saraçhane esnafı Sultanahmed'le Bayezid arasında dağıldı ve oralarda saraçlık yapmaya başladılar. Esnaf bir sene sonra Saraçhane'nin inşasına başladı. Yeni Saraçhane'de 1868'de 290 dükkan, yanmadan önce ise 320 dükkan vardı. 1894 yılında Saraçhane civarında depremde yıkılan kunduracı dükkanları tamir edildi.[3] Önemli bir meslek dalı olan saraçlıkta, saray ahırında görev yapan saraçlara *"sarracan-ı ıstabl-ı amire"* ya da *"sarracan-ı hassa"* denirdi. Seferde

padişahın yanında yer alan saray saraçları büyük ve küçük mirahurlara bağlı olarak iki sınıftırlar. Hassa saraçları, has ahıra ait eyer ve koşumları yaparlardı. Cuma selamlığında padişahın *"raht-ı hümayun"* denen mücevherli koşum takımlarına saraç esnafi amirlerinden ikisi rahtvan ağası ve rahtvan-ı sani denilen kişiler nezaret ederdi.[4]

Çarşıdaki üretim zenginliğini; bir batılı gözü ile aktaran Sorbon Üniversitesi Doğu dilleri uzmanı Antoine Galland, Seyahatname'sinde, çarşıyı bir fotoğraf belgesi gibi detaylıca tanıtmaktadır. Sultan IV. Mehmed'in gerçekleştirdiği Kameniçe'nin fethi dolayısı ile İstanbul'da yapılan şenlikleri ve Saraçhane'yi şu şekilde gözlemler:

Ekselans Unkapanı'na indi ve şehirde oldukça büyükçe bir mesafe katederek Saraçhane'yi gezdi ki burası eyer, başlık takımı ve diğer işleme ve nakış işleri yapanların dükkanlarının bulunduğu büyük ve kapalı bir yerdir. Bu dükkânların yola doğru çok uzanan ön kısımları altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlarla, Hindistan kumaşları veya İran halılarıyla süslüydü. Bu dükkânların bazılarında bir takım Türklerin uykuya mağlup olarak sedirlere yatıp uyudukları görülüyordu. Başka dükkânlarda beş-altı Türkün birlikte toplanıp bir dümbelek çalıcısını yahut kötü bir hanendeyi gayet dikkatle dinledikleri, hatta dükkânlarında asılı bulunan fenerlerin ışığında tütün içtikleri görülüyordu. Gerek dükkânlarda ve gerek sokaklarda bulunan bu fenerler içleri pamuk dolu üç-dört yahut beş köşeli, yahud daha da başka şekilli tahta avizelere, her renkten kordonlarla asılı bulunuyordu.

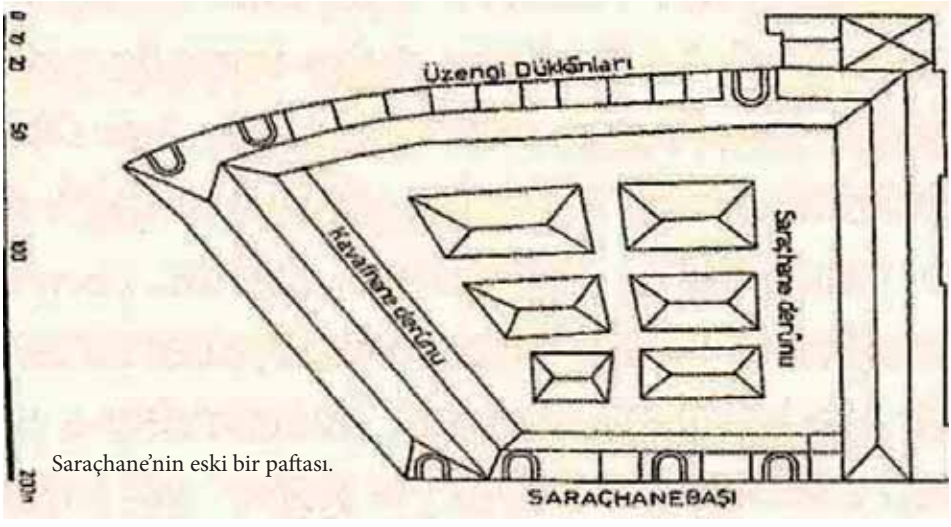

Haşim İşçan altgeçidi.

Bu fenerleri her dolaştığımız yerde gördük. Ekselans; murabba biçiminde, kubbeli ve oldukça ufak bir bina olan bedestene geldi. Burada hemen münhasıran altın çubuk tüccarlarıyla kitapçılar vardır. Oldukça yüksek olan bütün dükkânların duvarları güzel ipeklerle kaplıydı. Ve her Türk'ün gelene geçene serpmek üzere kullandığı kokulu sularla dolu gümüşten kokuluklar ve şişelerle yakılmış kalın bir beyaz mum taşıyan gümüş bir büyük şamdan mevcuttu. Bu yer pek dar olduğundan halkın kalabalığı sanki daha çokmuş gibi geliyordu. Oradan çıkınca hepsi çok iyi süslenmiş birçok sokaktan geçerek bu gezintiyi Valide Han'ıyla bitirdik.

İstanbul Saraçhane'sini dağılma sürecinde, 1868 yangınından sonra, bir yabancı gözüyle inceleyen ve 19. yüzyılın sonlarındaki durumunu anlatan P.Lecomte ise şunları yazmaktadır:

Karos yapımcılığı ve saraçlık, eskiden Saraçhane denen yerde toplanmıştı.Bugün Fatih Camii'nin etrafı saraçlarla doludur. Orada Anadolu'nun içlerine gönderilmek üzere dizginler ve kırbaçlar imal edilmektedir. Bunları yapan Türk ustaları, 40 dükkânın bulunduğu bir sokağı işgal etmişlerdir. Çalışma usulleri Avrupa'daki meslektaşlarınınkine çok yakındır. Eyer yapmada da başarılıdırlar. Ancak işçilik pek ince değildir. Ama fiyatı da ona göre düşüktür: 10 Mecidiye yani 50 Frank; hâlbuki iyi bir İngiliz eyerinin fiyatı 250 - 300 Franktır. Türkler eyercilikte elli yıl öncesine kadar çok usta idiler. Büyük bir başarıyla dekore edilmiş Türk ve Arap eyerleri gördük. Maalesef yabancı rekabet bugün bu zenaati hemen hemen yok etmiştir. Avrupa müzelerinde bulunan inanılmaz zenginlikteki şark eyerleri de vardır. Bunlar, Hint, İran, Moğul, Çerkes, Türk ve Arap eserleridir. Eski eyerler daha titiz bir çalışmayla meydana getiriliyordu ve gayeye daha uygundu. Saraçlık tarihi, üzerinde durulmaya değer. Zira en eski çağlara kadar dayanmaktadır. (...)

Saraçhane'nin eski bir paftası.

Eyer takımı görüntüsü.

(Türk) eyerleri, öne ve arkaya yerleştirilmiş tahtadan bir çift eyer kaşından meydana gelmiştir. Bu iki kaş ve bağlantıları eyerin çatısını teşkil eder. Ön kaşta, iki yana doğru birer simit yastık vardır. Bunların vazifesi bacakları tutmaktır. En mükemmel eyerler 15. ve 16. yüzyıllarda imal edilmiştir.17. yüzyıla kadar eyerler semerliydi. Bu da atlının bacaklarını sıkıca tutmaya yarardı. 18. yüzyılda kullanılan saltanat eyerlerinde sadece önde semer bulunurdu.(...) İstanbul Çarşısında bu eski eyerlere bazen rastlanmaktadır. Üzengiler ise çok çeşitlidir. Bazıları kundura gibidir. Bazılarının tabanı ayakkabı boyundadır. Bazılarının ucu da sivri ve kıvrık olup mahmuz olarak da kullanılır. (...) Eski Arap ve Türk eyerlerinin gümüşle veya mineyle işlenmiş olanları da vardır ki bunlar birer sanat eseri olacak.

Yine aynı yazar Osmanlı ustalarının yaptığı arabalarla ilgili olarak şu önemli bilgileri eklemektedir:

XV. Louis devrinde (Krallığı 1715 -1774) birçok gala arabaları Osmanlı Sarayına gönderildi ve Türk karosları da bu modeller üzerinden yapıldı. Şarkta arabalara at, öküz ve manda koşulurdu. Bunlara asma veya doğrudan dingiller yerleştirilirdi. Fakat (Türk saraçların yaptığı arabalar) Avrupa arabaları gibi muhteşem şekilde dekore edilmemiştir. Bununla beraber Türk arabalarının bir karakteri vardır. Kırmızı kumaştan bir örtüyle örtülü olup oymalı bir çerçeve içine alınmıştır. Atların koşumları gümüş parçalarla süslüdür. Doğunun parlak güneşi altında, uzun kollarının gümüş düğmeleri ışıklar saçan seyis üstlüklü sürücü de son derece dekoratiftir.[5]

Saraçhane St. Polyeuktos kalıntıları 1960'lar

Saraç esnafının çeşitli hizmetleri karşılamak ve esnafın yaşlılarına ve işsizlere yardım etmek maksadı ile kurduğu vakıf sandığı mevcuttu. Bu sandıkların gelirini aidatlar, bağış ve teberrular, para cezaları ile vakıf dükkan kiraları oluşturmaktaydı. Paraları toplayan ve sarf eden mütevelliler esnafa her yılın sonunda hesap vermek zorundaydı. Bu paraların büyük bir kısmı loncadaki ziyafetlere, esnaf fakirlerine, hastalara, tatlı su tulumbası ve muslukların onarılmasına esnafın sünnet ve evlenme düğünlerinde alınan hediyelere, esnafın okuttuğu mevlidlere, tamirlere, esnaf işlerine, okul inşasına ve dışarıdan gelen misafirlerin ağırlanmasına sarf edilirdi. Saraçhane içine emniyet görevlileri giremezdi, burada yalnızca gece bekçisi bulunurdu. İhtisap ağası diğer esnafı denetlediği gibi bunları da denetler ve içlerine yabancı, kötü ahlaklı kimselerin karışmamasına dikkat ederdi. 1242 (1826-27) tarihli hatt-ı hümayunda Saraçhane Kapısı'nda gündüzleri kolluk beklenerek kabahatli olanların yakalanması nizama bağlanmıştı.[6]

Saraçhanenin içinde ve dışında dükkanların sulanması, süpürülmesi, derilere tav verilmesi için pek çok musluk ve tulumba vardı. Saraçhane'de saraçlardan başka sandıkçılar, kırbacılar ve saraçlara malzeme satan tabak tüccarları vardı. Çarşının bir de Saraçbaşı'sı bulunmaktaydı. Saraçbaşı; sabahları Saraçhane'nin Saraçhanebaşı Kapısı'nda, çarşının açılış duasının yapılması ve diğer işeriyle ilgilenen en önemli sorumlusuydu. Her gün sabah namazını müteakip esnaf dükkânlarını açmadan önce Saraçhane'ye ait beş kapının önüne toplanarak usta, kalfa, çırak ve diğer Saraçhane mensupları sabah duasını bu kapılarda yapar ve sonra dükkanlarına varıp (Bismillah diyerek) tezgâhın başına otururdu. Akşam namazının ardından da

dükkânlarını kapadıktan sonra yine bu kapıların önünde birikip aynı duayı tekrar ederek dağılırlardı. Bu usule evvelce her gün büyük bir taassup ve dikkatle riayet edilirken bir müddet sonra haftada bire indirilen dua adabı ve geleneği, 20. yüzyıl başlarından son zamanlarına değin bütün bütün terk edilmiştir. [7]

Saraç esnafının yaptığı eyerlerin Batı'da hayranlıkla karşılandığı bilinmektedir. 19. yüzyılda Avrupalı bir seyyah; Osmanlı eyerlerinin eyerin ön ve arkasına yerleştirilmiş tahtadan ve iki eyer kaşından meydana geldiğini, bunların önden uzanan ön kaş ve arkadan uzanan arka kaşın çatısını teşkil ettiğini ve ön kaşın iki yanına doğru birer simit yastıkla uzatıldığını, bunların vazifesinin ise bacakları tutmak olduğunu belirtir. Ayrıca en mükemmel eyerlerin 15. ve 16. yüzyıllarda imal edildiğini, Ortaçağ'da ve 17. yüzyılda eyerlerin semerli olduğunu, bunun da süvarinin bacaklarını sıkıca zapt etmeye yaradığını, 18. yüzyılda kullanılan saltanat eyerlerinde sadece ön kısımda semer bulunduğunu, Türklerin eyercilikte elli yıl öncesine kadar çok usta olduklarını fakat yabancı rekabetin bu zenaatı neredeyse yok ettiğini ilave eder." [8]
Saraçhane esnafı Tanzimat'a kadar, saraçlığa ait eşyanın yapılmasını, alım ve satımını Fatih fermanından beri inhisarları altına almış olup bu hali Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Osmanlı İstanbul'unun ilk semti olan Saraçhane, değişen dünya koşullarına ve zamana ayak uyduramamış şimdilerde sadece bir semt adı olarak yaşamaktadır.

Aya Polieuktos Kilisesi kalıntıları, Saraçhane

Atatürk Bulvarı yapımı sırasında yıktırılan Unkapanı Voynuk Şüca Cami 1940.

Tanzimatın ilanından sonra ise inhisar ve tahdit kaldırılmış saraç esnafı istedikleri yerlerde dükkan açmıştır. Saraç esnafının işlerinin bozulmasında şüphesiz ki Tanzimat'ın ilanı, büyük sanayi hayatının başlaması, inhisarın lağvı, saraç şirketinin kurulmasının da etkisi büyüktür. İnhisarın kaldırılması saraçların şirket halinde toplanmaları, saraç esnaf heyetinin nüfuzunu kırmıştır. Saraçhane, 1908 tarihine kadar canlılığını korusa da bu tarihte Fatih'te çıkan yangında tamamen yanmıştır. [9]

Saraçhane'nin yangın sonucu tahrip olması üzerine, çarşının bulunduğu arazi üzerinde tramvay yolunun genişletilmesine dair çalışmalar yapılmıştır. Bu arazide bir gezi ve park alanı oluşturma isteğinden dolayı saraçlar, Fatih Belediyesi'nce Atpazarı çevresine Mutaflar, Gemiciler, Sırımcılar, Kızbaşı, Nalbantdemir sokaklarına yerleştirilmişlerdir. Sanayinin gelişmesiyle, saraçlık mesleği önemini kaybetmiş, saraçlar da birer birer kapanmaya başlamıştır. 1946 yılına gelindiğinde sayıları iyice azalan saraçlardan son dükkan da 1969'da kapanmıştır. Günümüze niteliği bozularak gelse de bu çarşıdan üç tane dükkân yeri Dülgerzade Camii'nin kıblesinde halen mevcuttur. [10]

Fatih Sultan Mehmed'in saraçları Saraçhane'ye naklederken onlara tanınan imtiyaz ve inhisar:

Mehmed bin Murad Hân
El-muzaffer dâima

Nişân-ı hümâyun ve misâl-i meymun enfezehullâhu taalâ ile yevmi yüb'asü hükmü oldur ki şimdiki halde mahrûsa-i Kostantiniyye huffet bi'd-devlet il-ebediyyede olan saraçlar ki hükm-i hümayunumla bezzaziye havalisinden göçürüb belde-i mezkûrede Cami-i cedîd kurbunda ihdas ettirdiğim dükkanlara ilettim ki onda mukim olub serc-i licam aletin filcümle saraçlığa müteallik esbab neyse onda işliyeler ve onda satalar ol sebebden mezkûr tayin ettiğim mahallde satıla, ondan gayri bu sanata müteallik esbabdab kat'i nesne satılamaya. Eğer satılacak olursa ki işidem hüdavendigar enarallaâhu burhânehu ruhi için azim belalara ve kazalara uğradırım şöyle bileler hükm-i hümâyunumda tebdil ve tagyir olmak olmaz ona göre amel edeler bir türlü dahletmeyeler bu babda alâmet-i âlem âra-yı mutalaa kılanlar mazmun-ı şerifim muhakkak bilib itimat kılalar. Tahrîren fi evveli Şevvâli'l-mükerrem senete tis'a ve seb'ine ve semâne mie.

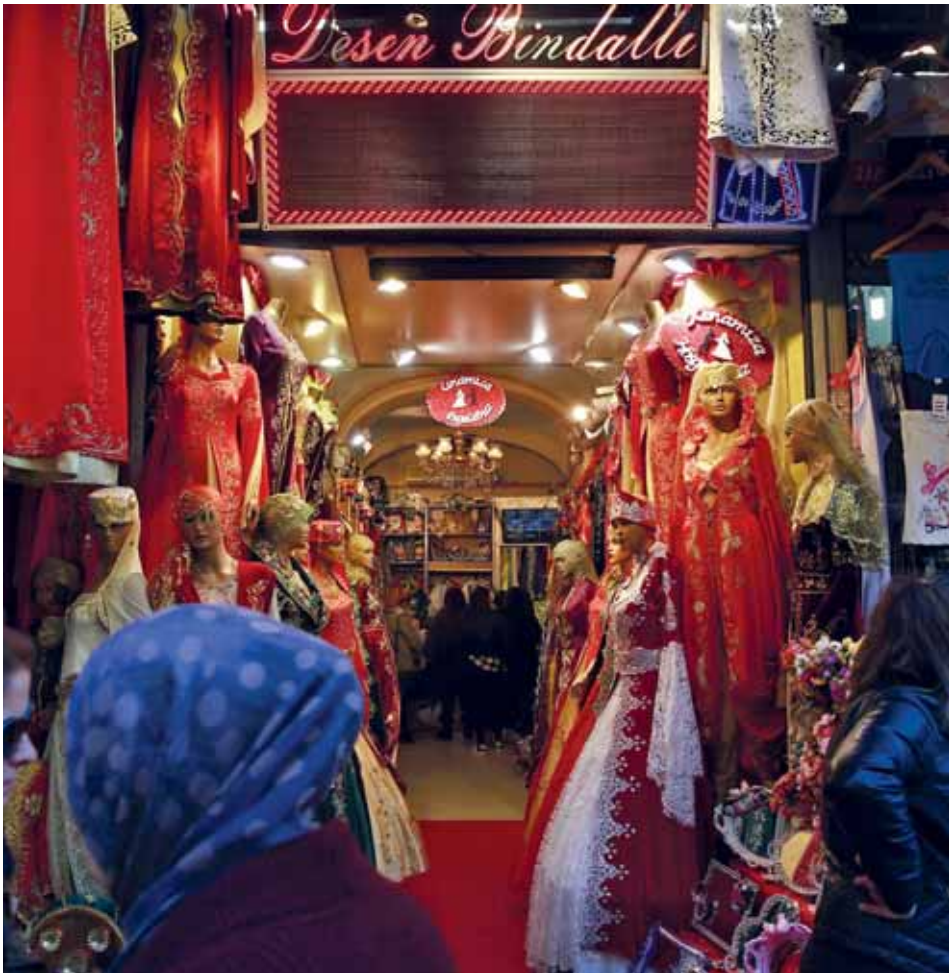
Bi-makam-ı
Kostantiniyye

DİPNOTLAR:

[1] Mustafa Çağatay Uluçay, *İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma,* Tarih Dergisi, :3, Sayı 5-6, (1953), s.148-150
[2] BOA. A. {DVNSMHM. 42-167-1005
[3] BOA. BEO. 488-36577
[4] Uğur Göktaş, *Saraçlar,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, s.459
[5] Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane",* Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Sayı 22, s.38-40
[6] Zeki Tekin, *Saraçhane, DİA,* C.36, İstanbul, 2009, s.112
[7] Süleyman Faruk Göncüoğlu, a.g.m, s42
[8] Zeki Tekin, a.g.m., s113
[9] Mustafa Çağatay Uluçay, a.g.m, s.150-160
[10] Süleyman Faruk Göncüoğlu, a.g.m, s.42-43

Sultanhamam çarşısı

Tarih boyunca İstanbul'da üç ticaret merkezi olmuştur. Bunlardan birisi Sultanhamam, diğeri Perşembe Pazarı, üçüncüsü Zahire Pazarı idi. Tekstilin merkezi olan Sultanhamam, günümüzde Fatih sınırları içerisinde Sururi, Mercan, Taya Hatun ve Hobyar mahalleleri arasında kalan bölge olup burayı kabaca bir yandan Mısır Çarşısı, Büyük Postane hizası, Uzun Çarşı Caddesi, diğer yandan Mahmutpaşa Camii ve Ankara Caddesi ile sınırlandırabiliriz.

Sultanhamam, İstanbul'un Haliç bölgesine yakın olmasından dolayı Bizans İmparatorluğu döneminden beri bir ticaret ve yerleşim merkezi olmuştur. 1453'te İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da bedesten yapılmasını istedi. İnşa edilen Kapalı Çarşı daha sonra etrafında gelişen yapılarla birlikte ticari faaliyetlerin mekansal gelişiminde belirleyici rol oynadı. Kapalı Çarşı'dan Uzun Çarşı ve Tahtakale üzerinden Haliç'e kadar uzanan bölge ise şehrin ticaret bölgesi hâline geldi.

16. yüzyıl ortalarında Hürrem Sultan, vakıflarına gelir sağlamak amacıyla bugün Mısır Çarşısı'nın bulunduğu yerin karşısında bir çifte hamam yaptırmıştı. Mimar Sinan eseri olan bu hamam, daha sonra bölgeye Yeni Cami'nin inşa edilmesiyle külliyenin içinde kaldı. İşte semte de adını veren, "Sultan Hamamı" bu Haseki Hürrem Sultan Hamamı'ydı. Ancak 1930'larda Vakıflar İdaresi tarafından yıktırılan hamamın yerine yeni bir işhanı yapıldı. Bu sebeple günümüze ulaşamayan hamam artık yalnızca semtin adında yaşamaktadır.

Sultanhamam'ın 1951 yılına ait bir fotoğrafı.

Sultanhamam'ın 1960'lı yılları.

Fethin ardından devletin bir İmparatorluk haline gelişiyle birlikte İstanbul'daki ticaret hayatı Karadeniz, Mısır, Suriye, Halep, Venedik ve Fransa'dan gelen mallarla daha da canlanmıştı. Sınırlar genişledikçe artan ticaret hacmi Sultanhamam bölgesini de iyiden iyiye canlandırmıştır.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Eminönü ile Kapalı Çarşı arasında kalan bölge hanların, toptancıların, ambarların, dükkânların, zanâatkarların yoğun olduğu tam bir ticaret merkeziydi.

19. yüzyıla gelindiğinde ise hem Osmanlı'nın hem de İstanbul'un ticari merkezi Eminönü liman bölgesi ile bunun arkasında kalan ve Kapalı Çarşı'ya kadar uzanan bölgeydi. Perakendeciler yanında, bütün Anadolu'nun ihtiyacını karşılayan toptancılar da buradaydı.

II. Mahmut zamanında 1836'da yaptırılan *"Hayratiye Köprüsü"* olarak da bilinen Unkapanı Köprüsü ile onun ardından Sultan Abdülmecid zamanında 1845'te yaptırılan *"Cisr-i Cedîd"* denilen ilk Galata Köprüsü, Haliç'in iki yakasını birleştirmişti. Bu durum geleneksel ticaret anlayışını temsil eden Eminönü ile Batılı kapitalist özellikleri daha güçlü olan Galata'nın ilişkilerini yoğunlaştırdı. 1890 yılında Sirkeci Garı'nın hizmete açılması ve demiryolu ulaşımının sağlanması bölgeyi daha da canlandırdı.

Ulaşım imkanlarının artması perakende dükkân sayısını da arttırmıştır.[1] Tarih boyunca İstanbul'un geçirdiği yangınlar ve depremler şehrin hanlar ve ticaret bölgesi olan Sultanhamamı'nı da etkilemiştir.

1766 büyük İstanbul depreminde İstanbul'da kâgir han kalmamıştı. İtalyanca bir rapora göre Sultanhamam bölgesindeki Vâlide Han bu depremden etkilenmişti. 10 Temmuz 1894 depremindeyse Kapalı Çarşı'dan Sultanhamamı'na kadar olan bölge neredeyse tamamen yıkıldı. Büyük Vâlide Han hasar gördü. Sultanhamam civarındaki Sultan Çeşmesi de yıkıldı.

Büyük yangınlara da maruz kalan bölge 1754'te çıkan yangında büyük tahribat görmüştü. Eylül 1755'te Hocapaşa'da çıkan ve kırk saat süren yangında ise Ayasofya, Bahçekapı ve Mahmutpaşa semtleri enkaz hâline gelmişti. 1865 Hocapaşa yangınında, Sirkeci Marmara arasında üç binden fazla yapı yanmıştı.[2]

Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden; 1904 yılında Sultanhamamı civarında Matbaacı Serviçen Efendi'nin Hamburg'dan ithal ettiği Litoğrafya taşlarının Dersaadet Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü'nden tesliminin istendiğini görmekteyiz.[3] Başka bir belgede ise 1908 yılında Dersaadet Sultanhamamı civarında ticaretle iştigal eden ve İran tabiiyyeti iddiasında bulunan İstepan veled-i Agop Astarcıyan'ın yapılan tahkikat neticesinde diğer biraderleri gibi Edirne ahalisinden ve Osmanlı tebaasından olduğu anlaşılmaktadır.[4]

Sultanhamam 1960'lı yıllar.

Sultanhamam Meydanı yakınında Hamal Heykeli.

Osmanlı döneminde Sultanhamam-Mahmutpaşa civarında çok farklı iş kolları faaliyet gösterirken Cumhuriyet döneminde özellikle manifaturacılar, kumaş toptancıları ve perakendecileri bu bölgede yoğunlaştı. Bölge, Bursa'dan gelen ve buradaki toptancılardan Anadolu'ya yayılan ürünlerin merkezi idi.

Sultanhamam, günümüzde de daracık yol ve yokuşları, köşebaşında taşımacılık yapan hamalları, geçmişten günümüze kalan hanları, camileri, çeşmeleri, kumaş satan mağazaları, yürümekte dahi zorlanılan kalabalık müşterileri, eski ticaret ahlakını yaşatmaya çalışan kendine özgü esnafıyla İstanbul'un ve Türkiye'nin vazgeçilmez ve eşine pek az rastlanır bir ticaret bölgesidir.

DİPNOTLAR:

[1] Özer Bereket, *Ticaretin Altın Kurallarının Yazıldığı Yer,* Tetsiad Yayınları, İstanbul, s.12-23
[2] Özer Bereket, a.g.e., s.39-40
[3] BOA. DH.MKT. 914-22
[4] BOA. DH.MKT. 1248-84

Tahmis Çarşısı

Tahmis Sokak, Eminönü

Tahmisin Kamus-ı Osmâni'deki izahı şöyledir. *"Deva makulesi şeyleri ateş üzerinde kızdırıp tavlamak manasındadır. Mananın yakınlığı ile lisanımızda kahveyi kavurmaya ve sonra istimalini kesreti sebebiyle kahve kavrulup satılan mahalle ıtlak olunmuştur."*[1]

Tahmis, Osmanlı'da kahvenin kavrulduğu, dövüldüğü ve satıldığı yerlere verilen addı. Ücret karşılığı kavrulan çekirdek halindeki kahve, aynı zamanda elekten geçtikten sonra dövülerek sahiplerine verilirdi. Ayrıca kullanıma hazır hale getirilmiş kahve de satılırdı. Tahmisleri Arap kökenli kişiler çalıştırırdı.

Tahmis Çarşısı'ndan bir görünüm.

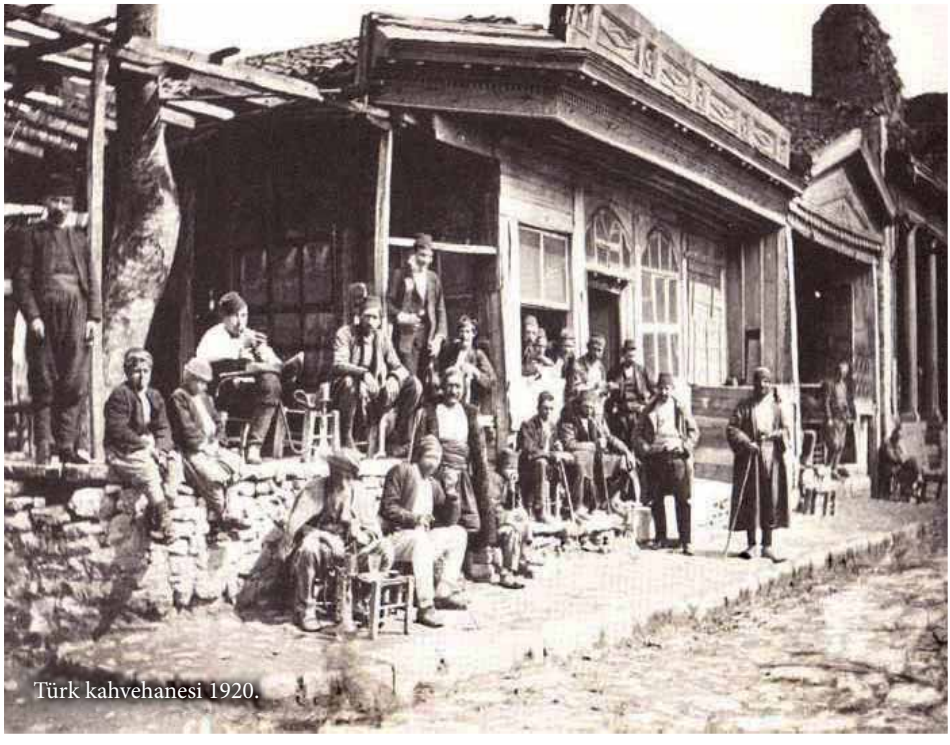
Tahmis Çarşısı, Eminönü'nde Mısır Çarşısı'nın batısında, Eminönü Meydanı ile Marpuççular arasında bulunan sokak ve Rüstempaşa'ya doğru uzanan mevkiidir. Kurukahvecilerin burada bulunmasından dolayı kahve kavrulan yer anlamına gelen "tahmis" sözcüğüyle adlandırılmıştır. İstanbul'un en tanınmış kurukahveci dükkanı olan Kurukahveci Mehmet Efendi ve mahdumlarının merkezi buradadır.

Doğulu ve Batılı uzmanlar kahvenin anavatanı konusunda hemfikir değildir. İslam dünyasında kabul gören görüş anavatanın Habeşistan olduğu yönündedir. Kahveyi ilk keşfeden ise Şazeli tarikatının kurucusu Ebu'l Hassan Şazeli'dir. (Ö.1260) Katip Çelebi'nin naklettiği rivayet, Şeyh Şazeli'nin 1258'de hacca giderken yolda müridi Şeyh Ahmed ile daldığı bir sohbet sırasında kendisine verilen kahve çekirdeklerini kaynatarak içtiği şeklindedir. Bu olay Şeyh Şazeli'nin kahveci esnafı tarafından *"pir"* kabul edilmesine neden olmuş ve bu inanç Osmanlı döneminin sonlarına kadar İstanbul'daki kurukahveci dükkanlarına asılan *"Ya Hazret-i Şeyh Şazeli"* levhalarında somut ifadesini bulmuştur.[2]

Kahve, Osmanlı'da ilk defa 1543-44 tarihinde görülmüş ve İstanbul'da ilk kahvehanede Tahtakale'de bir Halepli yahut bir Mısırlı tarafından açılmıştır. Kahve ve kahvehanenin halkın işinden gücünden olacak dereceye vardığını gören

hükümet, yasaklanması için fetva aldığı ve şiddetle hareket ettiği halde kahvenin çoğalmasını engelleyemedi. Hatta 1630-31 yılında mevcut kahvehanelerin yıktırılmasına rağmen yine de kahvenin tamamıyla yasaklanması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine iktisadi ve mali tedbirlere başvurularak kahvelerden alınan gümrük resminden başka *"Resm-i bid'at"* adıyla okka başına başka bir resim alınmakla beraber satışı da inhisar altına alındı. Her yerde tahmishaneler açılarak bu resimlere ilaveten hem kavurma ve dövme ücreti, hem de inhisar resmi alınmak ve dövülmüş kahvenin devletçe tayin edilen fiyat üzerinden satılmak esası getirildi.[3]

Kahve kültürünün önlenemez yükselişi karşısında asıl işi askerlik olan yeniçeriler askerlik dışında ticari faaliyetlere yönelmişler ve esnaf zümresiyle organik ilişkiye girmişlerdir. Bu durum, her iki kesimin de kahve ticaretinden ortak bir çıkar sağlamalarını zorunlu kılmıştır. Eminönü'ndeki tahmisleri denetleyen yeniçerilerin, kahveye nohut ve diğer maddelerin karıştırılmasına göz yumdukları ve bunun karşılığında tüccardan belli bir ücret aldıkları saraya yapılan şikayetlerden anlaşılmaktadır. Diğer şikayetlerin de eklenmesiyle III. Selim kahve ticaretindeki iltizam usulünü yayımladığı bir fermanla kaldırdı. İltizam sisteminin yerine yeni düzenlemede bütün yetki, aylıklı bir görevlide toplanmış Mısır Çarşısı esnafının kefil olduğu 4 kişilik bir grubun denetimi altında İstanbul'un kahve ticaretini düzenleyen çalışmalara başlanmıştır.

Türk kahvehanesi 1920.

Tahmis Sokak, Eminönü

19. yüzyıla gelindiğinde kurulan şirketler doğrudan kahve ticaretine el atmışlar ve III. Selim'in getirdiği geleneksel kefalet sisteminden farklı bir örgütlenmeyle şehrin kahve ihtiyacını karşılamışlardır. Mısır Çarşısı Tahmishane Esnaf Kethüdası Vekili Hacı İsmail Ağa'nın zulmünden şikâyet eden kahveci esnafının isteği üzerine emin ve güvenilir bulunan Hacı Salih Ağa'nın tayin edilmesi Babıali'den istenmiştir.[4] İstanbul'un gündelik hayatında kahvenin oynadığı iktisadi rol kadar önemli olan bir başka konu, yol açtığı dini ve siyasi tartışmalardır. Kahve içmek, 16. yüzyıldan itibaren çeşitli dönemlerde farklı gerekçelerle yasaklanmış ve İstanbul halkı bu yüzden çeşitli baskılarla karşılaşmıştır. Kahveye ilişkin ilk yasak, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye aittir. I. Süleyman (Kanuni) döneminin (1520-1566) bu güçlü şeyhülislamı, kömür derecesinde kavrulan maddeleri yemenin İslamiyete aykırı olduğunu ileri sürerek kahveyi haram saymış ve verdiği fetva üzerine İstanbul'a kahve getiren gemiler dipleri delinmek suretiyle batırılmışlardır. Ancak halkın ve tüccarların bu olay karşısında duydukları tepki saraya kadar yansımış, bunun üzerine Ebussuud Efendi fetvasını kaldırmıştır. Bu kararda hiç kuşkusuz hazinenin kahveden aldığı gümrük gelirlerindeki azalmanın da payı vardır. Kahve yasaklarının daha sonraki padişahlar zamanında da sürdüğü görülür. Bunlardan II. Selim (1566-1574) ve III.Murad (1574-1595) dönemlerindeki yasaklamalar fazla etkili olmamış, III. Murad'ın son yıllarında Şeyhülislam Bostanzade'nin fetvasıyla kahve kullanımı serbest bırakılmıştır. I. Ahmed döneminde (1603-1617) Sadrazam Derviş Paşa'nın uyguladığı kahve yasağı da uzun sürmemiştir. IV. Murad'ın (1623-1640) uyguladığı yasak ise, İstanbul'un gündelik hayatı üzerinde yarattığı olumsuz etkileri bakımından dikkat çekicidir. 1633 Cibali yangını bahane edilerek çıkartılan bu yasağın ardında hem kahvehanelerde odaklanan yönetim aleyhtarı muhalefete son vermek, hem de Kadızadeliler olarak tanınan medreseli zümrenin başlattığı ve aralarında tekkeler ile kahvehanelerin de bulunduğu toplumsal kurumların İslamiyette yeri olmadıkları gerekçesiyle kapatılmalarını isteyen düşünceye verilmiş siyasi destek yatmaktadır.[5]

Mısır Çarşısı Kurukahveci Mehmet Efendi 1950'ler.

Kahvehaneye olan ilgi halkın cami ve mescitlere devamını engellediği gerekçesiyle sürekli şikayet konusu olmuştur. Ulema ise kahvehaneleri kötülük yeri olarak nitelendirmiştir. 17. yüzyıldan itibaren kahveye dair her türlü yasak kaldırılmış, Sultan II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) kahvehaneler altın çağını yaşamıştır. [6]

Tahmis Çarşısı günümüzde kahve, kuruyemiş, balık, meyve, sebze vs. gibi gıdaların satıldığı daimi bir perakende pazarıdır. İstanbul'un en kalabalık semtlerinden Eminönü'nde yer almasından ve bu çarşıda satılan ürünler diğer pazarlara kıyasla her zaman daha ucuz ve taze olduğundan diğer semtlerden dahi müşteriler ihtiyaçları için çarşıya gelmektedirler. Özellikle hafta sonları yaya trafiğinin olduğu ve yürümekte bile zorlanılan bu çarşı geçmişten günümüze İstanbul'un en hareketli çarşılarından birisidir.

DİPNOTLAR:

[1] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.3, Meb, İstanbul, 1983, s.375
[2] Ekrem Işın, *Ekremi Kahvehaneler,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.4, s.386
[3] Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, s.375
[4] BOA. A.MKT.NZD. 293-65
[5] Ekrem Işın, a.g.m., s.387
[6] Abdulkadir Emeksiz, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul,* C.II, YKY, İstanbul, s.124

TAHTAKALE ÇARŞISI

Uzun Çarşı Caddesi, Tahtakale

Tahtakale, Fatih sınırları içinde bulunan bir mahalle olup Balkapanı ve Kızılhan Sokağı olmak üzere iki ana güzergâh olarak tarif edilebilir. Mahalle, Mısır Çarşısı'nın güneybatısından, Mercan Mahallesi, Rüstem Paşa Camii ve Hasırcılar Caddesi arasında kalmıştır.

Tahtakale, Bizans döneminden beri bir ticaret merkeziydi. İstanbul'un Türkler tarafından alınması sonrası özellikle Kapalı Çarşı'nın yapılmasıyla Çarşı'dan Eminönü sahile kadar olan kısım tamamen bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Tahtakale de bu güzergahın tam ortasında yer aldığı için buradaki hanlar ve dükkânlar tüm Osmanlı'nın ve İstanbul'un en önemli ticari faaliyetlerinin yaşandığı mekanlar hâline gelmiştir. Çarşı'nın en canlı olduğu 16. yüzyıldaki hayatına dair Prof. Dr. Günay Kut tarafından kaleme alınan *"Latîfî'nin Evsâf-ı İstanbul Adlı Eserinde Tahtakale'de Günlük Hayat"* isimli makalesinde çarşıya ilişkin çok önemli bilgiler verilmektedir: Tahtakale'nin anlamı üzerinde genellikle iki rivayet vardır: Tahta kale veya Tahtel-kale. Kale kelimesi dışında tahta ve taht kelimelerinin yazılışları Arap harflerinde farklılık gösterir. Tahta, Farsça olup bildiğimiz tahta anlamındadır ve *"hı"* ile yazılır. Tahtakale de tahtadan yapılmış kale demektir. Taht ise Arapçadır. *"Alt"* demek olan bu kelime *"ha"* ile yazılır.

Tahtakale Hasırcılar Caddesi ,1960

Tahte'l-kale'nin anlamı da kale altı demektir. Kaynaklarda özellikle Latîfî'nin *"Evsâf-ı İstanbul"* adlı eserinde altıncı faslın başlığında bu kelimenin kırmızı mürekkeple"Fasl-ı sâdis sıfat-ı Tahta kale" olarak yazıldığını, fakat metinde tahtel-kale şeklinde geçtiğini tespit ediyoruz. Maalesef eldeki nüshâlâr; devrine ait olmadığından ibarenin Tahtakale mi yoksa Taht-ı kale mi olduğu konusunda bizi bir sonuca ulaştıramamaktadır. Konunun tarihçiler ve filologlarca açıklığa kavuşturulması, ibare hakkındaki varsayımlara bir kesinlik getirecektir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Vakfiyelerinde taht-ı kale şeklinde yani *"kale altı"* anlamında ama Farsça izafeyle yazıldığını görüyoruz. Tekrar Tahtakale'nin 16. yüzyıldaki yaşantısına dönecek olursak, Latîfî'nin öncelikle Tahtakale'yi nasıl anlattığına bir bakalım: *"Tahtakale zarafet sahibi zeki insanların ve irfan ehli sohbet arkadaşlarının toplandığı ve âdeta kaynağı olduğu yerdir. Tahtakale İstanbul'un tahtıdır. Her tarafında görülmesi gereken acayip şeyler ve seyredilmesi gereken garip olaylar cereyan eder."* Bu tanımlamadan Tahtakale'nin her zaman canlı, cıvıl cıvıl ve hareketli bir topluluğu olduğunu anlıyoruz. Latîfî sözlerine devam ederek bu semtte kimi kişilerin tarihten hikâyeler anlattığını, dinleyenlerin kimilerinin uyuduğunu, kimilerinin hokkabaz ve kukla oynatıcılarının gösterilerini şaşkınlık ve hayranlıkla seyrettiğini ve Tahtakale'nin iç açıcı, gam dağıtıcı bir yer olduğunu söyler. Bu arada Latîfî mensur biçimde anlattığı kısmı keser ve bu gösteri oyunlarının sıkıntı giderici ve gönül eğlencesi olduğunu bir beyitle okuyucularına iletir. *Esrarkeşleri mi, sarhoşları mı; masura deliğinden Mısır'ı mı yoksa iğne deliğinden Hindistan'ı gösterenleri mi istersiniz? Hepsi ama hepsi Tahtakale'de bulunmaktadır. Tahtakale öyle bir yerdir ki her sınıftan insanı kendine cezbeder.* Bu sadece 16. yüzyılda değil belki başından beri böyleydi. Buna bir örnek verecek olursak 15. yüzyılda ünlü fakat ayyaş bir şairi yine Latîfî'den ama bu kez onun tezkiresinden aktaralım: *Melîhî adlı şair Sultan Mehmet'in özel meclisine kabul edilmiştir. Fakat ayyaş ve mey-peresttir. Fatih Sultan Mehmet bunu işitince getirip önünde tövbe ettirir. Melîhî, sözünü tutmak için çok gayret sarf eder bazen boza, bazen afyon içer ama hiçbirinden zevk almaz; bunun üzerine yine de şarap içmez ama hokne yaptırır. Mest ve perişan bir hâlde Tahtakale'ye gelir. Bu arada padişah, Melîhî'nin durumunu öğrenmek üzere adamlarını onu aramak için gönderir. Adamlar onu her yerde ararlar ama bulamazlar, aramadıkları bir yer kalmıştır o da Tahtakale. Sonunda onu Tahtakale'de çevresine alay eden insanlar toplanmış bir hâlde bulurlar. Melîhî ise farkında değildir ve*

Aferinler şarab-ı gul-renge
La'net olsun bozaya vu benge

beytini okumaktadır. İşte Tahtakale böyle bir yerdi. Yine 16. yüzyılın önemli ve renkli tezkirelerinden olan Âşık Çelebi'den de Tahtakale'nin şairlerin uğrak yeri olduğunu öğrenmekteyiz. Âşık Çelebi, Mesîhî, Nihanî, Sabûhî, Kadri Efendi, Kandî ve Zâtî'nin hayatlarını anlatırken Tahtakale'den ve onların hayatındaki

Tahtakale, 1937 (Nicholas Victor Artamonoff)

yerinden de söz eder. Kandî'nin hayat hikâyesinde Tahtakale helvasından, İshak Çelebi'nin hayat hikâyesinde Tahtakale'de Şerbetçi Bekir'in kadayıfından, Sabûhî'nin hayatında Tahtakale'de sokakta dilim dilim kavun satılmasından ve Tahtakale meyhanelerinden özellikle Efe Meyhanesi'nden söz edilmesi de Tahtakale'nin şairlerin ve yazarların toplandığı bir yer olduğunu gösterir.

Latîfî, "sıfat-ı lu'bet-bâzân-ı Tahte'l-Kale" yani Tahtakale oyuncu, hayalci ve kuklacılarının tanımlanması başlığı altında, Tahtakale'deki seyirlik oyunları anlatır: *Yalancı yılan satıcıları, yılan yutanlar, muska yazanlar, gelecekten haber veren yalancı müneccimler, kâse-bâzlar, hokkabâzlar, tasbâzlar bütün maharetlerini gösterirlerdi. Sözün kısası bütün eğlenceler Tahtakale'deydi.* Her türlü eğlencenin mevcut olduğu ve bu eğlencelerin yanı sıra her türlü sınıftan insanın toplandığı, kiminin sırf seyir için kiminin aradığını bulmak için geldiği bu kozmopolit mekân sadece Latîfî'nin değil kimi seyyahların da dikkatini çektiği anılarından anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Metin And 16. yüzyılda *"İstanbul Kent Saray Günlük Yaşam"* adlı eserinde bu konunun gündeme geldiğini görüyoruz. Prof. And, *Lubenau*'dan şunları aktarmıştır: *"Tahtakale'de Beyazıt Camisi yakınındaki açıklık bir alanda her tür oyuncu, izleyenleri eğlendirirdi. Bunlar arasında profesyonel şarlatanlar, hikâye anlatanlar, pandomimciler, sihirbazlar, ip cambazları, ata binenler ve maymun, at ve keçi eğiticileri vardı. Çeşitli ülkelerin yerel giysileri içindeki komedyenler garip oyunlar sunarlardı. Ellerinde kastanyete benzer kısa çubuklar tutan kadın ve erkek dansçılar dans ederlerdi. Şarkıcılar, güreşçiler ve eskrimciler de vardı. Kısacası her tür*

gösteriye rastlanıyordu. Bu alan çevresinde erkek çocuklarının takla atmayı, elleri üzerinde yürümeyi, kılıç, ok-yay kullanmayı, mızrak ve gülle atmayı ve hokkabazlık yapmayı ve her tür oyun ve beceriyi öğrendikleri evler vardı. Lubenau ok atmayı öğrenen bir çocuğu izlediğini ve çocuğun bir çanı ortasından deldiğini gördüğünü yazıyor." …Tahtakale'nin hemen her köşesinde bu tür yiyecek ve içecekler bulunan sofralar muhtemelen dükkânlarda ve seyyar olarak da sokaklarda satılmaktadır. Çeşit çeşit nimetleri meliklerin bile özlediği yiyecekleri Tahtakale'nin her bir köşesinde bulmak mümkündür. Bir tarafında şeker satıcıları mı dersiniz, diğer tarafında türlü çeşit kand-i nebat satan kannâdlar mı dersiniz, güzellerin çene çukuruna benzer elmaşekerleri mi, ayvalar mı, şekker-i mükerrerden yani tekrar kaynatılarak şekerden yapılan fil, at, keklik (kebk) ve akbaba(kerkes) şekilleriyle tablaları ve sofralarının önü süslenerek satılmaktadır. Göze hoş gelen gerek görünüşüyle gerek lezzetiyle insanların iştihasını körükleyen ve ağızları sulandıran nefis helvalar, sükkerî börekler ve revganî çörekler, yağlı çevirmeler, kavurmalar, turşular, her türlü sarhoşluğun ağızda bıraktığı acı tadı ortadan kaldırıcı şerbetler, zerdeler hepsi işte Tahtakale'dedir. Latîfî, Tahtakale'nin bu canlı ve hareketli hayatının yanı sıra her türlü rezaletin de yapıldığı bir yer olduğunu da ifade ederek Tahtakale bahsini bitirir. Latîfî'nin, bu eserini 931/1524-25 yılında yazdığı hâlde neden kahveden bahsetmediğine gelince, kahvenin henüz şöhret bulmadığını ya da henüz kahvenin Türkiye'ye gelmediğini söylemekle yetinmemiz gerekiyor. Çünkü kahvenin Türkiye'ye gelişi tarihi üzerinde birkaç rivayet bulunmaktadır. Kimi kaynaklar kahvenin 910/1504-1505 tarihinde, kimileri

John Frederick Lewis (1838)

Büyük Yeni Han 1936, Eminönü

Kanuni döneminde, kimileri 925/1519 yılında Yavuz Sultan Selim'in (918/1512-926/1520) Mısır Seferi'nden sonra Müslüman tüccarlar tarafından şehre getirildiğini kaydederlerse de en doğrusunu Peçevî söylemişti diyebiliriz. Peçevî, kahvenin geliş yılını 962/1554-55 olarak vererek Hâlep'ten Hakim, Şam'dan Şems adlı iki kişinin gelip Tahtakale'de büyük birer dükkân açarak kahve satmaya başladığını yazar. Eğer 931 yılında kahve mevcut olsaydı, özellikle ilk dükkânın Tahtakale'de açılmış olması nedeniyle Latîfî'nin Tahtakale'nin yiyecek ve içecek kısmında bundan muhakkak bahsetmesi gerekirdi. Çünkü kahvenin Türkiye'ye gelişi, kahvehanelerin açılışı, daha sonra yasak edilişi çok konuşulmuş ve çeşitli kaynaklarda yer bulmuştur. Hatta Kâtip Çelebi'nin *"Mîzânü'l-hak fî ihtiyâri'l-a-hak"* adlı eserinde kahvenin yasaklanması ile ilgili bir bölüm de bulunmaktadır. Mükeyyifât sınıfına sokulan kahve daha sonraları münazara adı verilen eserlere de konu edilmiştir. Latîfî'nin *"Evsâf-ı İstanbul"* adlı eserinde mevcut olmayan, anlatılmayan diğer önemli bir konu da Rüstempaşa Camii'dir. Binanın yapılış tarihi belli olmamakla birlikte tarihçiler 1561 yılı üzerinde birleşmişlerdir. Yani kısaca söyleyecek olursak Tahtakale'de Uzun Çarşı'nın sonunda Sinan Paşa tarafından yapılan bu cami Osmanlı döneminin en süslü camisidir ve Fatih dönemindeki Hacı Halil Mescidi'nin yerine yapılmıştır. Demek ki Latîfî eserini yazdığı tarihte Tahtakale'de ne kahve mevcuttu ne de ünlü Rüstem Paşa Camii. Latîfî'den hemen hemen bir yüzyıl sonra Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sine göz attığımızda yine Tahtakale'nin popüler bir mekân olduğunu ve 16.yüzyıldaki gibi hareketli ve eğlenceli bir yer olarak insanları kendine çeken çeşitli özellikleri olduğunu görürüz. Tahtakale Arapları, Esnaf-ı şerbetçiyân, esnaf-ı sıcak pâlûdeciyân, tahmisçiler, esnaf-ı çiçekçiyân, esnaf-ı attâran-ı yahûdîyân, esnaf-ı nakılcıyân-ı sûr-ı Hümayun başlıkları altında verilen bilgilerde bu esnafın Tahtakale'de mesleklerini icra ettiklerini anlıyoruz. Meselâ şerbetçi esnafı anlatılırken Evliya Çelebi *"ammâ Tahtakale'de Bülbül Ermeni şerbeti âdemi bülbül edip hayat verir"* demekte, pâlûdecilerin de işyerlerinin Tahtakale yakınında olduğunu söyleyerek *"Kış günleri azîm kazanlar ile palude pişirdiklerini"* söylemektedir. Ayrıca yine Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden İstanbul için gerekli olan kahvenin Tahtakele'de dövüldüğünü ve bu iş yerinde yüz yerde gedikli dibeklerin olduğunu, bunlarda kahve dövülürken havan gürültüsünden sanki gök gürler gibi insanı dehşete düşüren bir gümbürtü çıktığını anlatarak bir vakiyye yani bir okka kahvenin üç akçaya satıldığını öğreniyoruz. Tahtakale'de kahve, kahvehanelerin varlığı, bu mekânda toplanan keyif verici maddelerin satılması ile ilgili sürecin yirminci yüzyıla kadar sürdüğünü de biliyoruz. Buna bir tanık olarak Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in (1842-1928) *"Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı"* adlı eserindeki *"Esrarkeş denilen adamlar daima vakitlerini kendilerine mahsus kahvehanelerde geçirirlerdi. Esrar kahveleri, Tahtakale, Tophane, Silivrikapısı, Mevlevihane kapısı civarında bir de İshakpaşa'ya inen yokuşta idi."* sözlerini gösterebiliriz. İstanbul'un fethinden sonra Tahtakale'ye iskân edilen Araplarla ilgili bilgiler ve onların etkin olduğu dönem, 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

Nicholas V. Artamonoff'ın Tahtakale'de çalışan insanları çektiği 1937 senesine ait fotoğrafı.

Eski İstanbul Hatıraları'nda çocukluğundaki bir surre alayını anlatan Sadri Sema şöyle diyor: *"Bu alayın daha eğlenceli bir tarafı vardı. Başı çıplak, baldırı çıplak birtakım Tahtakale hinoğlu hinleri ellerinde küflü, paslı kılıçlar, kalkanlar surre kafilesinin ortasında sözüm ona kılıç, kalkan oyunları yaparlar, yanlarındaki kılıksız, kıyafetsiz yamaklar da ha babam ha darbuka çalarlardı."* Yine 1908 Hürriyet Şenliklerini anlatırken de *"Kim geri kaldı bu şenliklerden? Rüfailer dünbeleklerini çaldılar, Mevleviler düdüklerini öttürdüler; Tahtakale Arapları kılıç, kalkan oynadılar"* demektedir ki bu da Tahtakale'deki geleneğin devamını göstermektedir. Bu tip insanların 16. yüzyılda da Tahtakale'de toplandıklarını yine Latîfî'nin Tahtakale ile ilgili olarak verdiği bilgilerden öğreniyoruz. Bu arada hepimizin severek içtiği ünlü kahvenin asıl mekânı olan Kurukahveci Mehmet Efendi'nin dükkânının Tahtakale'de olduğunu söyleyelim. Tahtakale'nin diğer şöhretli bir yeri de Fatih dönemi vakıflarından olan hamamdır. Hamamın şöhretli olması ile ilgili yine kaynaklarda bulduğumuz bilgiler şunlardır.

Bu hamam öyle bir hamamdır ki hanende ve sazendeleri ile şöhret bulmuştur. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *"Tahtakale'deki kadınlar hamamında Natır Esma'nın sedası tiz ve pürüzsüz kadın sesini şimdiye değin dinlemediğimi söylersem mübalağaya haml olunmamalıdır. Bir kına gecesinde idi. Bu kadın hamam oyununda kilci rolüne çıkmıştı. Kil satarken meşhur kuzuya-ki 'şu karşıki dağda bir kuzu meler' güftesindedir- ne kadar yanık okumuştu. Yaz mevsimi sabaha yakın kadının gür ve parlak sedası karşıki dağlarda aksettikçe dinleyenler üzerinde ne büyük tesirler hâsıl etmişti. Yıldız Kamer kolbaşı da güzel zurna çalardı. Dediğim gece zurna ile Esma'ya refakat etmişti."* demektedir. Ayrıca Tahtakale'de sadece şarkıcı veya çalgıcıların değil kadın çengilerin de bulunduğunu ve sanatlarını icra ettiklerini de anlatan Ali Rıza Bey, bu çengilerin orta oyuncuları gibi çeşitli kollara ayrıldığını ve kolbaşı ve muavini ile birlikte bir kolun on iki kadından oluştuğunu bunların içinde kırk yaşını geçmiş yosmaların da bulunduğunu söyleyerek bu toplulukların da yine Tahtakale'deki kadınlar hamamından tedarik edildiğini anlatır. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserde de sünnet ve evlenme merasimlerinde, dostların eğlence toplantılarına köçek getirmek isteyenlerin Tahtakale semtindeki Kadı Han'ın altındaki Kadılar Kahvesi denen bir kahvehanede bulunan kolculara müracaat edildiğine dair bir bilgi bulunmaktadır. Tahtakale 16. yüzyıldan itibaren çok canlı, kalabalık ve hareketli olup her türlü eğlencenin ve sefihane yaşantının da gerçekleştiği bir mekândır. Bunu Latîfî de Tahtakale'yi anlatırken belirtmiştir. Tahtakale'nin bu dönemde âdeta İstanbul'un bir eğlence merkezi olduğunu da söyleyebiliriz.

İstanbul, bir dönemde yangınlarıyla da meşhurdur. 1070/1660 yılında çıkan ve üç gün süren yangında Tahtakale de yanmıştır. *"Harîk-i kebîr"* yani büyük yangın adıyla anılan bu yangın kereste mağazalarından çıkmış Beyazıt'tan Süleymaniye'ye kadar olan bütün mahalleler yanmıştır. Bu yangın sırasında Rüstem Paşa Camii bir hayli hasar görmüştür.[1]

Tahtakale, bir liman semti ve ticaret iskelelerinin hemen arkasında uzanan bir bölge olarak Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca olduğu gibi günümüzde de bir ticaret ve iş bölgesi olma özelliğindedir. Tahtakale'ye gelen mallar burada hanlar ve çarşılar bölgesini oluşturmuştur.

Rüstem Paşa Camii'nin külliyesinde büyüklü küçüklü kervansarayların dükkânları bulunurdu.16. yüzyıl yapısı ve bölgenin en büyük hanı Balkapanı Hanı, Çukur Han, Papazoğlu Hanı, Kızıl Han, Burmalı Han, Balkapanı Hanı'nın bir bölümü olan Küçük Aktar Hanı, Camlı Han, Haraççı Han, semtin batı kesiminde yer alan Halil Hanı, Tamburacı Han, Şah Davud Hanı, Mustafapaşa Hanı, Silahtar Hanı, Kurukahvecihanı, Kanza Hanı, Prevuayans Hanı, Mısır Çarşısı'nın arkasında Sabuncu Hanı, Mataracı Hanı, Emiroğlu Hanı, II. Vakıf Hanı, Sarıoğlu Hanı vb. bir bölümü semtte günümüzde de varlığını ve işlevini sürdüren hanlardan bazılarıdır.

Salatalık satıcısı (Cesare Biseo ö.1909)

Eminönü'nün eski bir silüeti.

Semtin ticaret ağırlıklı yapısını buradaki sokak adlarından da izlemek mümkündür. Kutucular, Kantarcılar, Hasırcılar, Balkapanı, Tahmis, Sabuncu Hanı, Kahveciler, Çamaşırcılar, Paçacı, Kebapçı Hanı, Tomrukçu, Marpuççular vb. sokak ve cadde adları, bir dönemler buradaki ekonomik faaliyetlerin göstergesidir.[2]
Bu ticari yapıların yanı sıra Tahtakale'de III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan tarafından 1806'da yaptırılan çeşme, 15. yüzyıl yapıları olan Timurtaş Mescidi, Şeyh Davud Mescidi, Yavaşça Şahin Külliyesi ve Camii, semtin önemli tarihi yapıları arasında yer almaktadır. 1901 yılında Heyet-i Teftişiye-i Sıhhiye tarafından Asmaaltı ve Tahtakale civarındaki hanların, apartman ve dükkânların teftiş edildiği ve Asmaaltı'nda Yarım Han'ın temiz olduğu Hasırcılar'da Tahmîs Sokağı'nda eski ahşap apartmanın tamir ve temizliği için sahibine tenbih edildiği ve o civarda Kuruyemişçiler Gümrüğü'nde Kahveci Nikoli'nin apartmanının temiz olduğu ve Tahtakale Caddesi'nde bazı dükkanlardaki kapların kalaylandırılması ve yine burada Timurtaş Hanı'nın kalabalık olmasından dolayı kalabalığın azaltılması istenmiştir.[3] Günümüzde Tahtakale, İstanbul'da son derece hareketli ticaret hayatına sahip bölgelerdendir. Eski sokak dokusunun iyi korunduğu bir semt olarak dar sokakları ile araç ve insan trafiğinin birbirine karıştığı bazen yürümekte dahi zorlanılan bu semt, yılın her mevsiminde, haftanın her gününde kalabalıktır. Bölgede özellikle aktariye, ilaç hammaddeleri satan yerler yaygındır. Hanların içi her türden malların satıldığı dükkanlarla doludur. Dükkânlardan taşan mallar kaldırımlarda müşterilerin beğenisine sunulmaktadır. Eski ve yeni İstanbul'a dair izler görmek isteyenler için Tahtakale, cazibesini koruyan bir semt olarak misafirlerini ve müşterilerini beklemektedir.

DİPNOTLAR:

[1]Günay Kut, *Latîfî'nin Evsâf-ı İstanbul Adlı Eserinde Tahtakale'de Günlük Hayat,* İstanbul'un Kitabı Fatih III, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s.683-690
[2]*Tahtakale,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s191-192
[3]BOA. Y.PRK.ŞH. 11-93

TİRYAKİLER ÇARŞISI

Eyüp sırtlarından Süleymaniye'ye kadar Galata Köprüsü ve Boğaziçi'nin genel görünümü. (Melling)

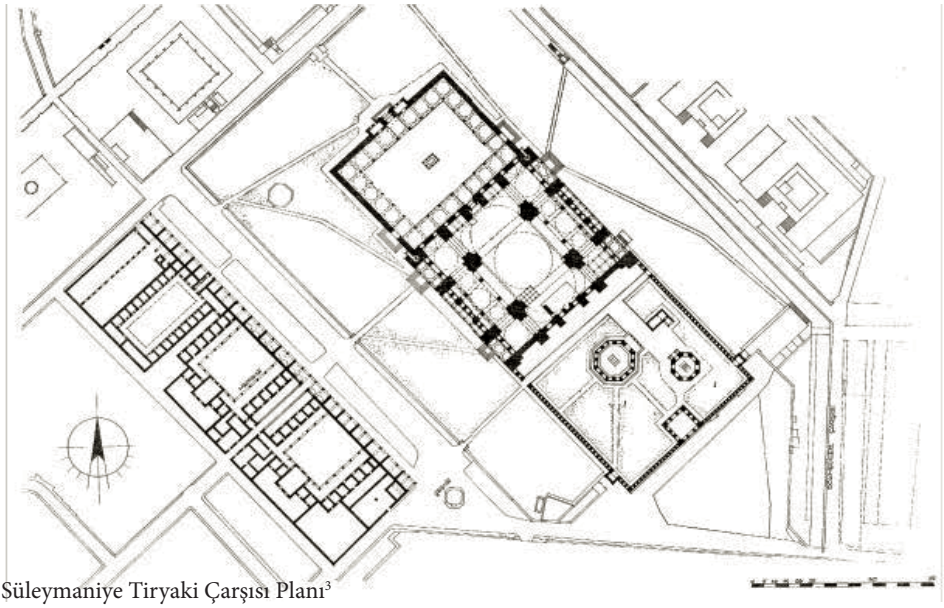
Süleymaniye Camii Külliyesi'nin doğu ucunda Hesap Çeşmesi'nin bulunduğu bir taş avlunun güneyini işgal eden sıra dükkanlara Tiryaki Çarşısı denilmektedir. Çarşı, 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman devrinde medreselerle beraber Sinan tarafından inşa edilmiştir.[1] Medresenin altında bulunan dükkanlar, üzerindeki saçak ile kesin bir sekilde medreseden ayrılmaktadır.Üst katta, medresenin oldugu bölüm şu anda boştur.

Eskiden uzun süre tiryak, kahve, çay, tütün, afyon ve esrar gibi alışkanlık yapan maddeler satılmıştır. "*Tiryaki*" kelimesi Farsça kökenli olup genel olarak afyon kullanmaya alışmış kişiler için kullanılır.

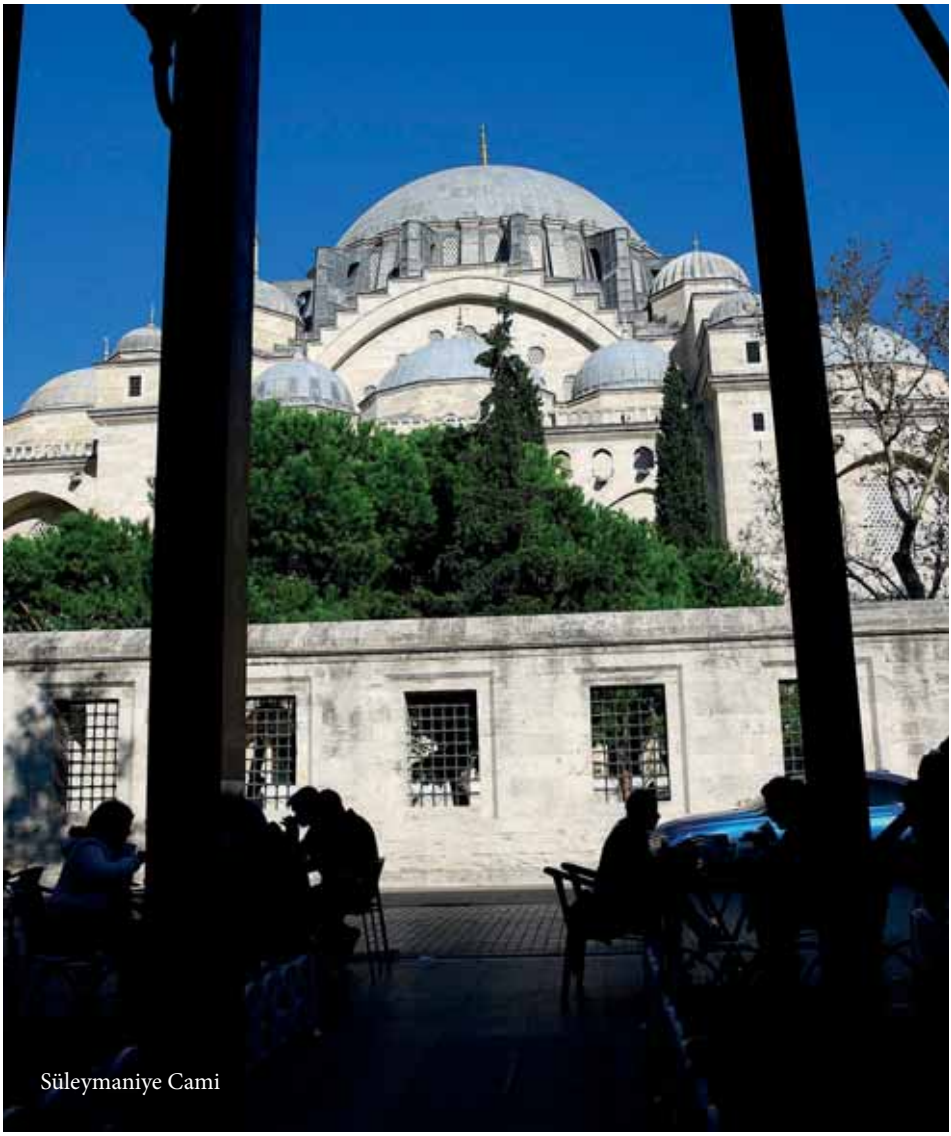
Tiryak ve tiryak macunu (Electuarim theriaca, Theriaca) 50-80 kadar bitkisel, hayvansal veya madensel madde taşıyan, bal ile yapılmış bir macundur. İlk formülünün ünlü Pontus Kralı Mitridates (MO 114-63) tarafından hazırlandığı sanılmaktadır. Giritli Andromakos bazı maddeleri çıkardığı formüle örneğin engerek yılanı eti gibi bazı yeni maddeler ilave etmiştir. Zamanla bu formüldeki maddelerin miktarı 80 adedi geçmiştir. Tiryak terkibinde genellikle şu maddeler bulunmaktadır: Adasoğanı, afyon, arapzamkı, bal, centiyane kökü, gül çiçeği, kakule, kediotu kökü, kil, kunduz hayası, maydanoz tohumu, raventkökü, süsen kökü, şarap, tarçın kabuğu,uzun biber ve zencefil.

İslam hekimleri de terkipte değişiklikler yapmışlar ve bazı maddeleri çıkararak yeni maddeler eklemişlerdir. Avrupa'da hazırlanan bazı tiryakların terkibinde engerek yılanı (Vipera türleri) eti bulunmasına karşılık Osmanlı tiryaklarının terkibinde bu madde yoktur. 17. yüzyıl ortalarından itibaren tiryak Fransa'da ve İtalya'da özel formüller ve törenler ile toptan hazırlanıp eczacılara devredilmeye başlanmıştır. Bu kârlı uğraş 1850'lere kadar devam etmiştir. 1822 yılında Süleymaniye Camii yakınındaki Tiryakiler Çarşısı'ndan ve Kirazlı Mescid köşesinden Şehzade Cami'nin civarına kadar olan kaldırımlar tamir edilmiştir.[2]

Tiryak uzun bir süre panzehir ve her derde deva bir ilaç olarak kabul edilmiştir. Terkibindeki esas etkili madde afyondur. Genellikle 4 gr tiryak 0,05 gr ham afyon taşır. Günlük alınacak miktar 1-4 gr arasındadır. Osmanlı döneminde 19. yüzyılın sonlarına kadar, Paris ve Venedik'ten gelen tiryaklar başta Tiryaki Çarşısı olmak üzere aktarlarda satılır ve halk tarafından kullanılırdı.

Süleymaniye Tiryaki Çarşısı Planı[3]

Süleymaniye Cami

Eskiden önemli bir ticaret merkezi olarak bilinen çarşı günümüzde mahalle arasında sıkışıp kalmış, bir kolda sıralı çelik, emaye, zücaciye gibi dükkanların bulundugu mütevazı birkaç dükkana sahip bir alan olarak kalmıştır.

DİPNOTLAR:

[1]Orhan Erdenen, *İstanbul Çarşıları ve Kapalı Çarşı;* Atilla Özbey, Dünden Bugüne Kapalı Çarşı İstanbul, İTO Yayınları, İstanbul, 2009, s.60

[2]BOA. C.BLD. 94-4652

[3]Burcu Küçükkömürcü, *Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 112

Uzun çarşı

İstanbul'un fethi sonrasında Bizans döneminden beri zâten İstanbul'un sahil kesimi olmasından dolayı ticari canlılığı fazla olan bölge, Fatih Sultan Mehmet'in yaptırttığı bedesten (Kapalı Çarşı) ile daha da canlanmıştır. Zaman içinde devletin İmparatorluk hâline gelişi İstanbul'u dünyanın önemli ticaret merkezlerinden birisi yapmış, bölge de hanlar ve dükkânlar bölgesi hâline gelmiştir.

Kapalı Çarşı'nın yapılması Eminönü sahiline kadar olan bölgede bir ticaret merkezi doğurmuştur ki Uzun Çarşı da bu Kapalı Çarşı ile Eminönü sahili arasında kalan kısmın tam merkezindedir. Uzun Çarşı'da çok çeşitli meslek gruplarının faaliyet gösterdiğini günümüzde hâlâ mevcut olan sokak ve han isimlerinden anlayabilmekteyiz. Örneğin; Kutucular, Kantarcılar, Hasırcılar, Balkapanı gibi Kemal Kâmil Aktaş'ın 16 Eylül 1945'te kaleme aldığı *"Yakın Tarihte İstanbul'un Uzun Çarşısı ve Uzun Çarşılılar"* isimli yazısında çarşıyı ve çarşılıları çok samimi bir şekilde hasretle anlatmaktadır. Yazının bir örneği şudur:

Mercan Ağa Mahallesi, Semaver Sokağı

Devrin millî endüstrisini sinesinde yaşatan yakın tarihimizin İstanbul'da yer etmiş bir Uzun Çarşısı vardı. Uzun çarşı Mahmut Paşa'nın alt başından Rıza Paşa yokuşu'na sapınca Mercan'a dönen yoldan başlayarak oradan yokuş aşağı Tahtakale'ye ve Balkapanı'na doğru inen bir çarşı idi. Uzun Çarşı deyip geçmeyelim. İki yüz metre uzunluğunda altı, yedi metre genişliğinde oldukça yokuş bir sokağı iki taraflı dükkânlar doldurmuş, bu dükkânlarda o devrin ihtiyarları içinde yer tutan tahtadan yapılan pek çok eşya bulunur, bu eşyanın hacmen büyük olanları dükkânların tavanlarında asılı bulunurdu. Yakın tarihte henüz akaryakıtlardan istifade edilemediği için motor hattâ buharla işleyen makineler pek meydan bulamamış olduğundan, Uzun Çarşı esnafı yerde oturarak eliyle çektiği kemanenin döndürdüğü basit çarhlardan istifade etmekte idi. O güne göre bu basit kemane çarhından ne güzel şeyler yapılırdı. Tahta üzerine işlenmiş oyma kornezler, cilâlı merdiven parmaklıkları, tavla kutu ve pulları. O devirlerde askerlerin kullandığı tahtadan yapılmış gizli döğmeler, tahta havanlar süslü beşikler, çocuk bezi kurutan kafesler, çocuk el arabaları, çocuk sandalyeleri, tel dolaplar asker için muntazam çadır kazıkları, çocuk beşiklerine subekler vesaire..

Uzun Çarşı dükkânları zeminden hemen yarım metre yüksekte idiler. Çarşı yokuşta olduğu için mevsim yağmurlarının akıttığı sellerden ancak dükkânlar böyle muhafaza edilir, bundan dolayı müşteri dükkâna adım atamaz, dükkân yüksekte kalırdı. Uzun Çarşı dükkânlarında çalışanlar iki üç adımlık seyyar merdi-

venlerle dükkânlarına çıkarlardı. Dükkânda mutlaka terlik ile gezilir, bütün müstahdemler dükkânda namaz kılarlardı. Müşteri istediği malı dükkânın önünde durarak işaret eder ve yanına getirterek bakar, beğenir ve alırdı.

Uzun Çarşılıların adetâ üniforma kıyafetleri vardı. Onlar yolda, tramvayda, vapurda nerede görülse derhal tanınırdı. Uzun Çarşı esnafı elifiye tabir edilen şalvarla pantolon arası bir şey giyer, üstlerinde mutlak düzgün bir ceket bulunurdu. Fesi softa tipinden ayıran dar bir abani sarıkla sarılı idi. O devirlerde fesin püskülü yanda, mutlaka solda olursa kabadayılık, pervasızlık manasına geldiği için Uzun Çarşılıların gençlerinde abani sârık olmadığı gibi püskül daima yanda idi. Uzun Çarşılılardan nüktedan, lâtifeci, hoş sohbet insanlar çok çıkardı. Orta oyununa pişigar rolünü icat edenin Uzun Çarşılı Rıza Efendi olduğu tiyatro tarihimizde rivayet edilmektedir.

Uzun Çarşılılar bir çarşıda çalışa çalışa karakterlerini öğrendikleri için birbirlerine kız alıp verirlerdi. Dükkânların birindeki ihtiyar bir usta, karşıki dükkândaki delikanlının kayınpederi, öteki dükkânın delikanlısı ise beriki dükkânın damadı olur, böylece bütün çarşı birbirini tanırdı.

Uzun Çarşı'da ticari rekabet yoktu, Allah herkesin kısmetini verir, *"o benden usta elbet daha çok kazanacak"* sözü dilden dile dolaşırdı. O çarşıda aksakallı ustalar dedelerinden gelmiş mesleği aynı dükkânda senelerce yürütmüş olmanın zevkini yaşarlar, çarşıda birisi hasta olsa hepsi alâkalanır, çarşılının düğününe bütün çarşı esnafı davet edilirdi.

Uzun Çarşı'da vasati bir hesapla iki taraflı 60'tan fazla dükkân vardı, her dükkânda 6 kişi olduğuna göre bütün çarşı esnafı 300 ile 400 arasında hesaplanabilirdi. Uzun Çarşılılar mahallelerinde birer benlik olurlardı. Mahallenin daima ileri gelenlerinden sayılırlar, hayır ve hasenatı sever insanlar olarak tanınırlardı. Uzun Çarşılı Rıza Usta İstanbul'un meşhur yedilerinden, tanınmış kabadayılarından olmakla beraber büyüklere önünü ilikleyerek hürmet etmesini bilen aynı zamanda terbiyeli bir zattı.

Uzun Çarşı tarih boyunca birçok defa deprem ve yangın gibi doğal afet geçirmiş olan İstanbul afetlerinden nasibini de almıştır. Uzun Çarşı 1327'de İstanbul'da çıkan büyük yangınların birinde yanmış kül olmuştur. Uzun Çarşı'dan yanmamış birkaç dükkân bugün hâlâ Balkabağı Caddesinde aynı şekli muhafaza etmekte tarihten bir parça olarak durmaktadır.[1]

1790 yılı Nisan ayında Uzun Çarşı'da iki yangının çıktığı bilinmektedir. Yangınlardan biri, 20 Recep 1204/5 Nisan 1790 tarihinde Uzun Çarşı'nın başında çık

İstanbul'un Galata tarafından görümüne ait bir minyatür.

mış, yangında pek çok yerin yandığı kaydedilmiştir. Diğer yangın ise 29 Recep 1204/ 14 Nisan 1790 Pazar gecesi saat altı buçukta Uzun Çarşı başında İbrahim Paşa Mahallesi'nde meydana geldi. Yangının çıktığı yer, Pertev Paşa evinin bitişiğinde Kâtip Ahmet Efendi adındaki birinin eviydi. Sultan Selim, Divan Yolu ile Eski Saray'a gelerek yangın söndürme çalışmalarını burada takip etti. Yangının söndürülmesinde çalışanlara dağıtılmak üzere, Sekbanbaşı, Bostancıbaşı ve İkinci Mirahur Hüseyin Ağa'ya çıkınlarla altın verdi. Yangında sekiz ev yandı; birkaç tanesi de yıkıldı. Güneşin doğuşuyla yangın söndürüldü. Bir yıl sonra 23 Muharrem 1206/ 22 Eylül 1791 günü saat üçte Kantarcılar içinde yangın çıkmış; Uzun Çarşı baştanbaşa Yağlıkçılar içine kadar yanmıştır.

Odunkapısı Yangını

26 Muharrem 1207/13 Eylül 1792 sabah saat ikide Odunkapısı içinde Kantarcı Osman adlı şahsın evinde çıkan yangın, şiddetli rüzgâr sebebiyle süratle etrafa yayıldı. Yirmi otuz civarında ev yandı. Padişah, yangın haberi üzerine Ağa Kapısı'na giderek söndürme çalışmalarını izledi. Tulumbacıları teşvik ederek ihsanlarda bulundu. Yangın, Düğmeciler ve Tahtakale'ye doğru yayıldı. Padişah Eski Saray'da öğle namazını kıldıktan sonra Mahmutpaşa'da Süleyman Feyzi Paşa Konağı'na giderek söndürme çalışmalarını burada takip etti. Uzunçarşı, Tarakçılar, Mercan ve çevresi tamamen yandı. Yangının bu kolu Kapalı Çarşı'ya dayandığı sırada kontrol altına alınabildi. Diğer kolu Kitapçılarbaşı ve Alaca Hamam taraflarına ilerlemekte idi. Padişah, akşam namazını konakta kıldı ve buradan hareketle Avusturya'da elçi bulunan Râtıb Efendi'nin konağına gitti. Yatsı namazını burada kıldı. Gece saat beşte yangının tamamen söndürüldüğü haberi geldikten

KIRILMAZ
CAM 5TL
KIRILMAZ
CAM 5TL

sonra ise Saray'a döndü. 27 Muharrem (14 Eylül) Cuma günü şafak vakti, yangın mahalli içinde Çakmakçılar başında bulunan Bursa Cizyedârı Osman Ağa'nın evinin tekrar tutuşup yanmaya başladığı haberi üzerine padişah atıyla Hoca Hanı bitişiğinde bulunan Naili Paşazadelerin konağına giderek burada yangını izledi. Osman Ağa'nın evi tamamen yandıktan sonra yangın başka yere sıçramadan sona erdi. Saray erkânı geceden yorgun düştüğü ve yangın mahallinin muhafazası gerektiği için Cuma selamlığı iptal edildi. 15 Eylül Cumartesi günü şafak vaktinde Yeni Hamam bitişiğinde bulunan Şatır Hasan Ağa'nın evinde çıkan yangın, burayı tamamen yaktıktan sonra başka tarafa sıçramadan söndürülebildi. III. Selim, yangın söndürme çalışmalarını yangın mahalline yakın Hasan Efendi adındaki bir şahsın evinde takip etmiş, söndürüldüğüne dair rapor gelince ise Saray'a dönmüştür.[2]

Eminönü Yangını

20 Zilhicce 1209/8 Temmuz 1795 tarihinde Salı günü gecesi saat ikide Hasır iskelesinde bir tütüncü dükkânında çıkan yangın kısa sürede etrafa yayıldı. Büyük Gümrük'ten Ayazma Kapısı'na, Kantarcılar'a kadar kalenin iç ve dış tarafı; Balıkpazarı Tahmis önü; Tahtakale ve civarında olan Ayakkabıcılar, Zindankapısı, Kuruyemişçiler, Teknecileriçi, Taşçılar, Zeytinyağcılar, Odunkapısı, Keresteciler ve Tütün Gümrüğü tamamen yandı. Sultan III. Selim, derhâl Yeni Cami abdest odasına giderek burada yangın söndürme çalışmalarını takip etti. Yangın ilerleyince buradan ayrılarak İrâdı Cedit Defterdarı Reşit Efendi'nin konağına geçti. Ateş bütün hızıyla Yemiş İskelesi ve Odunkapısı taraflarını sardı. Padişah Ağa Kapısı'na çıkarak Tekeli Köşk'te yangını izledi. Rüzgârın şiddetinden yangının önü alınamadı; Ayazma Kapısı'na kadar bütün sahil kesimini ve Suriçi'ne sıçrayarak Uzunçarşı ile Tahtakale etrafını yaktı. Yangın, ertesi gün (9 Temmuz) Çarşamba günü saat iki sıralarında Fincancılar Yokuşu'ndaki Pertev Paşa Hanı'nda son buldu.

Bu yangın, İstanbul'un ticaret merkezi ve kileri durumunda olan han, mahzen ve çarşıları yakarak yok etti. Büyük Gümrük'ten Ayazma Kapısı'na, Kantarcılara kadar surun iç ve dış tarafı; Balıkpazarı, Tahmis önü, Tahtakale ve civarında olan Ayakkabıcılar, Zindankapısı; Kuruyemişçiler, Teknecileriçi, Taşçılar, Zeytinyağcılar, Odunkapısı, Keresteciler ve Tütün Gümrüğü tamamen yandı. Yangının söndürüldüğüne dair rapor geldiğinde padişah, Ağa Kapısı'ndan ayrılarak Saray'a döndü. 1849 yılındaki bir belgede Uzun Çarşı'daki Ahmed Gönani Türbesi'nin tamirine dair Evkaf nazırına buyruldu yazılmıştır.[3]

19. yüzyılda yaşamış olduğu sanılan halk şairi Segahi'nin, Bahçekapı'dan yola çıkarak Mahmutpaşa, Mercan ve nihayet Kapalı Çarşı'yı anlattığı Uzun Çarşı Destanı, hanlar bölgesindeki çarşı pazar hayatını çok güzel anlatır:

Sakaçeşmesi'nden çıktım yukarı
Seyreyledim anda ulu hanları
Gördüm poliçeci sarraf tüccarı
Yollarda yüklerden geçilmez asla
Dolaşarak geçtim Mahmutpaşa'dan
Gözüme ilişti mahbûb u yâran
Telci tenekeci çarhi bezirgan
Fener kandil satar, bazısı boya [4]

Uzun Çarşı yüzyıllardır olduğu gibi günümüzde de İstanbul ticaretinin merkezi konumundadır. İstanbul'un eski sokak dokusunun korunduğu dar sokakları, insan trafiğinin olduğu, toptan ve perakende her çeşit malın satıldığı bir çarşıdır. Burada İstanbul'un diğer semtlerine göre daha uygun fiyata ürünler bulunabildiği için çarşı her dâim kalabalıktır. Eski çarşı hayatından oldukça uzaklaşmış olsa da çarşı yine de mimarisi ve gelenekselleşen ticari anlayışı sergilediği için sadece müşteri olarak değil geçmişe dair merakı olanların da görmek isteyeceği bir çarşıdır.

DİPNOTLAR:

[1]Kemal Kâmil Aktaş, *Yakın Tarihte İstanbul'un Uzun Çarşısı ve Uzun Çarşılılar,* Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşiv,http://earsv.sehr.edu.tr:8080/xmlu/handle/11498/713?show=full

[2]Mehmet Ali Beyhan, *Osmanlı Devrinde Eminönü Yangınları,* İstanbul'un Kitabı Fatih II, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s.146-149

[3]BOA. A_}MKT.MVL. 19-16

[4]Özer Bereket, *Ticaretin Altın Kurallarının Yazıldığı Yer,* Tetsad Yayınları, Istanbul, s.29-30

YELKENCİLER ÇARŞISI

Yelkenci Han içerisinden görünüm.

Yelkenci Hanı'nın da bulunduğu Yelkenciler Çarşısı, şimdilerde Yelkenciler Caddesi olarak Beyoğlu ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Cadde, Galata'da Haliç kıyısında Makaracılar Caddesi'nden itibaren başlayıp Üsküfçüler Sokağı'na kadar uzanmaktadır.

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet'in isteği doğrultusunda İstanbul'da bedestenler yapılmıştı. Bunlardan birisi de Galata Bedesteni idi. Bedesten, Fatih Sultan Mehmet evkafından olarak 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Bu bedestenin çevresine Yelkenciler, Rüstem Paşa hanları ile bazı ahşap dükkanlı çarşılar kurulmuştu. Böylece Galata Bedesteni ve civarı bir ticaret sitesi hâline gelmişti.[1]

Yelkenci Han'da bir demirci esnafı dükkanı.

Karaköy 1950'ler

Bu hanlardan Yelkenciler Hanı, İstanbul'da Türkler tarafından inşa edilen hanların yoğun bulunduğu bölgenin dışında Galata'da bulunur. Yelkenciler Hanı'nın kitabesi olmadığı için tarihlendirme yapılamamaktadır. Ancak Kemankeş Mustafa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu bilgiden hareketle hanın 17. yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır. [2] Yelkenciler Hanı, Galata surlarına paralel uzanan bir plan şemasıyla, daha önceki yapılaşmanın üzerine inşa edilmiş olup bulunduğu alanın topografyasına bağlı kalmıştır. Yaklaşık 44x15 m ölçüsünde, uzun fakat kenarları değişken bir dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapıda uzun kenarlarından biri eski Yemeniciler Sokağı'na çok yakın ve paralel olarak yer alır. Revak sisteminin günümüze ulaşmadığı yapıda, yay kemerli kapı eski Kürekçiler Sokağı'na açılan cephe üzerindedir. Beşik tonoz örtülü giriş koridoru ile girilen avluda örme payelerde taşın, kemer sisteminde ise tuğlanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapıda üst kat bozulma derecesindeki değişikliklerle günümüze ulaşmıştır. Yapının eski Makaracılar Sokağı boyunca uzanan uzun kenarı boyunca dükkân mekanları sıralanmaktadır.[3] Bu bölgenin ve hanın Yelkenciler Hanı ya da Yelkenciler Çarşısı diye isim alması, bu çarşıda deniz malzemeleri yapan veya satan ustaların, sıra sıra dükkânlarda çalışmasındandı. Bu dükkânlar 20. yüzyılın sonlarında ortadan kaldırılıncaya kadar faaliyetlerini sürdürdü. Buradaki Yelkenciler Hanı, yelkenlerin dikildiği, kürek, direk, halat, zincir, gemi çıpası gibi, malzemelerin satıldığı bir yerdi. Tarih boyunca burada varlığını sürdüren bu alışveriş kolları artık günümüzde bütünüyle ortadan kalkmıştır. 1896 yılında Galata'da Yelkenciler ve Kalafat Caddeleri arasındaki yanan dükkan arsalarının, Ebniye Kanunu'nun tarla maddesine uygun olarak genişletilmesi/kaldırılması ve teferruatı söz konusu edilerek[4] yine 1896 yılında Galata'da Kürkçü Kapısı'nda Yelkenciler Caddesi'yle Kalafat Caddesi arasındaki yanan dükkanların istimlaki istenmiştir.[5]

DİPNOTLAR:

[1] Semavi Eyice, *Bedesten*, DİA, C.5, s.306
[2] Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.101
[3] Gönül Cantay, *Yelkenciler Hanı,* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s464-465
[4] BOA. BEO. 847-63484
[5] BOA. İ.ŞE. 9-28

İNDEKS

A

A.Tombro, 106
Abbâdî Abdullah, 172
Abbasi, 25, 33, 34
Abbasi Halifesi Nasır, 33, 34
Abdulfahhar Medenî, 40
Abdülbaki Gölpınarlı, 33
Abdülhamit II, 49, 54, 161, 166, 201, 289
Acem, 197
Acıçeşme, 209
Adana, 30
Adiyy İbn-i Abdillâh, 40
Adliye Sarayı, 109
Afganistan, 4, 22, 25
Ağa Kapısı, 187, 310, 312
Ağrı, 183
Ahi Baba, 37
Ahi Evran, 34, 37, 40
Ahi Teşkilatı, 4, 33
Ahilik, 4, 33, 34, 35, 36, 37
Ahmet III, 49
Ahmed Gönani Türbesi, 312
Ahmed Refik Bey, 116
Ahmet Vefik Paşa, 14
Akasaraylı Mahallesi, 82
Akdeniz, 28, 234
Akmar Pasajı, 267
Aksaray, 5, 29, 45, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 151, 269
Aksaray Çarşısı, 5, 87
Aksaray Esnafı, 86
Aksaray Mahallesi, 82
Akşehir, 29, 30
Alaaddin Camii, 29
Alaaddin Keykubad I, 34
Alaca Hamam, 310
Alaiye, 28, 30
Ali Paşa, 15, 62, 212, 225, 241
Ali Paşa Hanı, 215, 227
Aliyazıcı Sokağı, 156
Altıncı Daire-i Belediye Müdüriyeti, 156
Altıparmak Hanı, 133
Altuncular, 209
Amasya, 15
Amerika, 113, 115, 161
Aminçiler, 209
Amr b. As Camii, 25
Anadolu, 26, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 61, 101, 113, 118, 129, 183, 217, 231, 248, 272, 281, 283
Anadolu Selçukluları, 30, 44
Anastas Ventura, 107
Ankara, 15, 30
Antalya, 28, 29, 30
Antikacı Mişel Mağazası, 56
Antoine Galland, 263, 271
Antranik Ütücüyan, 106, 107
Arabacılar Kahvehanesi, 166, 167
Arap, 19, 21, 26, 70, 92, 272, 273, 285, 291
Arap Camii, 67
Arapça, 14, 18, 19, 262, 291
Arapkayyum Sokağı, 155
Araplar, 19, 258, 297, 298
Araracıoğlu, 209
Arasta, 4, 8, 9, 16, 17, 45, 47, 61, 65, 67, 68, 91, 92, 93, 94, 95, 152, 234, 243, 248
Arasta Çarşısı, 5
Arasta Hamamı, 95
Arasta Hamamı Sokağı, 95
Arasta Sokağı, 94
Arnavut, 92, 133, 199
Artin Papazyan, 106
Asakir-i Şahane, 87
Aslan Fresko Hanı, 163
Astarcı, 15, 62, 213
Asurlular, 26
Asya, 9, 26, 197, 239
Asya Hanı, 163
Âşık Çelebi, 293
Âşık Razi Gedikpaşa Meyhanesi, 167
At Pazarı, 5, 65, 99, 100, 101, 102, 103
At Pazarı Meydanı, 99
Atatürk Bulvarı, 269
Atmeydanı, 91
Avrupa, 5, 9, 30, 49, 61, 105, 107, 115, 119, 197, 199, 207, 265 , 272, 273, 275, 304
Avrupa (Aynalı)Çarşısı, 5
Aya Nikola Mahallesi, 56
Ayasofya, 5, 67, 109, 111, 118, 151, 165, 189, 205, 255, 262, 269, 282
Ayasofya Camii, 52, 109, 111, 190
Ayasofya Çarşısı, 5, 109, 111

Ayasofya Evkafı, 253
Ayasofya Meydanı, 111
Ayasofya Vakfı, 67
Ayazma Kapısı, 312
Ayia Apostoloji (Havariler) Kilisesi, 99
Aynacılar, 56, 209
Aynalı Çarşı, 106
Aynalı Pasaj, 105
Ayvansaray, 137
Azerbaycan, 28

B

Bab-ı Seraskeri, 119
Bâbıâli Caddesi, 125
Babülfütuh Çarşısı, 31
Bahariye, 131
Bahçekapı, 223, 282, 312
Bakırcılar Atölyesi, 119
Bakırcılar Caddesi, 119
Bakırcılar Çarşısı, 5, 118
Balcı Hanı, 161
Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 85, 297, 299
Balıkpazarı, 223, 249, 312
Balkan Savaşları, 182
Balkapanı, 47, 62, 291, 301, 307, 308
Balkapanı Hanı, 47, 299
Baltacı, 15, 62
Basmacılar, 209
Basra, 21, 30
Bat Pazarı, 201
Bayburt, 15
Bayezid II, 12, 38, 136, 201
Bayezid Külliyesi, 12
Bayezid Meydanı, 59
Bedesten, 4, 8, 9, 12, 14, 15, 17, 18, 22, 45, 61, 62, 64, 65, 67, 69, 152, 159, 190, 191, 201, 205, 206, 209, 212, 229, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 263, 264, 267, 272, 279, 307, 315, 317
Behzat Üstdiken, 105
Bekar Hanı, 12
Benî Sâide, 21
Bergama, 15
Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultan Süleyman Han, 62
Beyazıt, 12, 45, 47, 62, 70, 118, 119, 121, 137, 165, 166, 171, 191, 192, 207, 209, 213, 241, 261, 266, 294, 299
Beykoz Çini Fabrikası, 240
Beyoğlu, 105, 106, 118, 133, 155, 168, 185, 187, 191, 259, 267, 315
Beyşehir, 15, 29
Bezzaz, 14, 64, 67, 191, 253, 254, 255, 262, 269, 277
Bezzaziyetü'l-Kübra, 191
Bible Hause, 161, 163
Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata, Eyüp), 49
Binbaşı Mehmet Reşit, 87
Birlik Hanı, 126
Bit Pazarı Meydanı, 175
Bitlis, 183
Bitpazarı, 118, 122, 201, 209, 270
Bizans, 26, 33, 38, 44, 61, 81, 92, 99, 102, 118, 190, 191, 219, 223, 229, 230, 233, 259, 279, 291, 299, 307
Bodrum, 15, 62, 65, 212, 213
Boğaziçi, 131
Bozdoğan Kemeri, 100, 181, 183, 269
Bu'n-Nasr ibn-i Haşimiyyi el-Bağdadî, 40
Buhara, 26
Bursa, 15, 56, 61, 64, 144, 191, 197, 262, 283
Bursa Cezaevi'nden Mektuplar, 227
Bursa Cizyedârı Osman Ağa, 312
Büyük Bedesten, 15, 45, 64, 65, 67
Büyük Çarşı, 18, 25, 30, 62, 65, 95, 119, 136, 147, 155, 161
Büyük Çorapçı Hanı, 47
Büyük Karaman Mahallesi, 100
Büyük Konstantin, 68, 92, 93
Büyük Selçuklular, 28
Büyük Ticaret Hanı Odabaşılığı, 125
Büyük Vâlide Han, 282
Büyük Valide Hanı, 126
Büyük Yeni Han, 47

C

C. E. Efremidis, 106
Câbi Said Efendi Vekayinamesi, 116
Camievi Perdahçı, 212
Camili, 15, 62, 121, 213
Camlı Han, 299
Candaroğlu İsmail Bey, 61
Cebehane Odaları, 12
Cenevizliler, 258
Cevahir Bedesteni (Eski Bedesten), 45, 64, 67, 190, 191
Cezar, 65, 93, 190
Cornelius Gurlitt, 190
Covered Bazaar, 191
Cumhuriyet, 7, 100, 119, 121, 102, 137, 157, 182, 283
Cübbeli, 202

Ç

Çadırcılar Cadde-i Kebiri, 121
Çadırcılar Caddesi, 121, 122, 123, 212
Çadırcılar Çarşısı, 5, 121, 123
Çadırcılar Sokağı, 192, 201, 266
Çakmakçılar, 47, 312
Çakmakçılar Çarşısı, 5
Çakmakçılar Hanı, 126
Çakmakçılar Yokuşu, 47, 125, 126, 127
Çamlıca Pazarı, 107
Çankırı, 30, 215
Çardak Kulluğu, 187
Çarşıkapı, 166, 209
Çarşı-yı Kebir (Kapalı Çarşı), 56, 62, 161, 201
Çavuş Kamil Efendi, 106
Çelebi Sultan Mehmet, 61
Çelik Gülersoy, 62
Çemberlitaş, 47, 166
Çerkes, 92, 144, 147, 148, 197, 272
Çeyizcilik, 227
Çiçek Pazarı, 5, 68, 129, 133
Çiçek Pazarı Caddesi, 133
Çin, 26
Çorlulu Ali Paşa Medresesi, 241
Çömlekçiler Çarşısı, 5
Çömlekçiler Kethüdası, 136
Çömlekçiler Mahallesi, 137, 151, 152
Çuhacı, 15, 62, 212
Çuhacı Hanı, 47, 209

D

Dahiliye Nezareti, 56
Dahiliye Vekaleti, 49, 54
Damat İbrahim Paşa Külliyesi, 47
Darülfakihe, 31
Darülhadis Medresesi, 139
Darülkurrâ, 139
Dârüşşafaka, 119
Deli Salih, 88
Derbentçiler Parmak Kapısı, 231
Dersaadet, 49, 125, 165, 282
Destancı Vasıf Hoca, 166
Dımaşk, 30
Dış Cebeci, 15, 62
Dikişçi Sokağı, 156
Dimitri Moraitis, 107
Dimyat, 25
Divan-ı Ali Bey Mescidi, 169
Divan-ı Hümayun, 206
Divan-ı Lügati't-Türk, 265
Divanyolu, 85, 125, 166, 270
Diyarbakır, 30, 183
Doğruluk Hanı, 163
Dostlar Tiyatrosu, 227
Dosya Teli İmalatı, 227
Dökmeciler Çarşısı, 5, 139, 140
Dökmeciler Hamamı, 139
Dört Halife, 21
Dövme Bakırcılık, 227
Ducas, 190
Dülgerzade Camii, 276
Düneysir, 30

E

Ebniye Kanunu, 317
Ebû Süleymann İbn-i Kasım, 40
Ebû'l-Kasım Mübarek, 40
Ebu'l-Muhcin, 40
Edirne, 15, 17, 61, 64, 191, 262, 282
Efe Meyhanesi, 294
Ehl-i vukûf (ehl-i hibre), 38
Ekrem Hakkı Ayverdi, 65, 95, 190, 254, 255
Emanuel Karlatos, 105
Emevi Camii, 30
Eminönü, 9, 12, 47, 54, 68, 70, 125, 133, 159, 177, 217, 219, 224, 225, 243, 245, 249, 281, 286, 287, 289, 291, 307
Eminönü Yangını, 312
Emiroğlu Hanı, 299
Emirşah, 202
Emlak ve Eytam Bankası, 107
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 53
Ereğli(Konya), 15
Erkan-ı Harb Fahri Bey, 201
Ermeni, 45, 165, 168, 169, 196, 197, 258
Ermeniler, 45, 140, 258
Erzurum, 29, 30
Esad Paşa Hanı, 15
Esir Hanı, 143, 144, 147, 148
Esir Pazarı, 5, 143, 144, 146, 147, 148
Eski Bedesten, 45, 65, 67, 205
Eski Cami Külliyesi, 61
Eski Eserler Ansiklopedisi, 113
Eski Mutaflar Sokağı, 99
Eski Saray, 119, 310
Eski Testereciler, 175
Eskiciler Sokağı, 121

Eskiçarşı, 29
Eskişehir, 30
Esnâf- ı Mühürkünân, 172
Esnaf teşkilatı, 40, 44
Esnâf-ı Hakkâkân, 172
Esnâf-ı Mühürkünân-ı sim ve heyâkil, 172
Eşek Eyeri İmalatı, 227
Eşref Edip, 237
Evhadüddin Kirmani, 34
Evliya Çelebi, 38, 64, 65, 100, 119, 135, 137, 144, 152, 153, 205, 230, 263, 270
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 38, 40, 172, 297
Eyüp, 5, 49, 131, 136, 137, 151, 152, 153
Eyüp Camii, 153
Eyüp Çarşısı, 5, 152, 153
Eyyubiler, 4, 30, 31

F

F.Louis Commendinger, 106
Farsça, 12, 16, 18, 19, 61, 67, 291, 293, 303
Fatımiler, 4, 22, 25, 31
Fatih, 7, 12, 14, 37, 44, 47, 62, 67, 69, 81, 85, 99, 101, 103, 115, 119, 121, 125, 148, 159, 165, 177, 182, 190, 191, 205, 220, 223, 234, 235, 243, 254, 263, 269, 270, 275, 276, 279, 291, 297, 298
Fatih Belediyesi, 102, 237, 276
Fatih Camii, 99, 233, 234, 269, 272
Fatih Darüşşifası, 100
Fatih Kervansarayı, 99
Fatih Külliyesi, 12, 45, 99, 100, 182, 191
Fatih Pazarı (Sultan Pazarı), 234
Fatih Sultan Mehmet, 9, 45, 61, 62, 64, 65, 67, 81, 100, 129, 148, 159, 165, 212, 219, 229, 235, 253, 279, 293, 307, 315
Fatih Tabhanesi, 100
Fazilet Hanı, 161
Felix Livarevi ch, 107
Ferid Çelebi, 172
Fermeneci, 155, 157
Fermeneciler Caddesi, 155, 156
Fermeneciler Çarşısı, 5, 155, 156, 157
Fesçiler, 209
Fesçiler Caddesi, 122
Fındıklı, 118
Fırıncı Mehmed Usta, 87
Fincancılar Çarşısı, 5
Fincancılar Sokağı, 159, 161, 163
Fincancılar Yokuşu, 161
Forum Buvis (ÖküzMeydanı), 81
Fransız, 197, 199, 263
Fransız İmparatoriçesi İspanyol Eugenia, 207
Franz Taeschner, 33
Fuad Köprülü, 33
Fustat, 21, 25
Fütüvvet, 33, 34

G

Galata, 9, 12, 14, 15, 45, 49, 64, 67, 118, 140, 155, 156, 231, 253, 255, 258, 259, 281, 317
Galata Bedesteni, 67, 253, 256, 259, 315, 317
Garbis, 167
Gazeteci Mery, 92
Gazneliler, 28
Gedikpaşa, 165, 166, 167, 168, 169
Gedikpaşa Arabacılar Kahvehanesi, 167
Gedikpaşa Camii, 169
Gedikpaşa Çarşısı, 5
Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi, 169
Gedikpaşa Hamamı, 166, 169
Gedikpaşa Kethuda Canfeda Kadın ve Haznedar Şevkmihal Usta Çeşmesi, 169
Gedikpaşa Camii (Divan-ı Ali Bey Mescidi), 169
Gedikpaşa Ortaokulu, 169
Gedikpaşa Silahtar Mehmet Efendi Sıbyan Mektebi, 169
Gedikpaşa Tebhirhanesi, 169
Gelibolu (Çanakkale), 15
Gemiciler, 276
Genco Erkal, 227
Gıyaseddin Keyhüsrev I, 34
Giritli Andromakos, 304
Göktürkler, 26
Grand Bazaar, 191
Güllekeş Hanı, 122
Gülşehir, 29
Gümüş, 29

H

Hac, 19
Hacı Angelidis, 106
Hacı Hüsnü, 202
Hacı Hüsnü Sokağı, 122
Hacı İbrahim, 136
Hadîdî, 82
Hakkaklar Çarşısı, 5, 171, 173, 175, 265
Hakkı Göktürk, 121, 156

Halep, 30, 281, 286, 297
Halıcılar, 209
Halıcılar Sokağı, 261
Haliç, 9, 45, 47, 62, 70, 131, 159, 177, 219, 223, 225, 230, 231, 253, 279, 281, 315
Halil Hanı, 299
Hamam, 9, 12, 25, 40, 61, 62, 87, 91, 95, 96, 97, 109, 111, 139, 140, 141, 167, 190, 229, 233, 234, 246, 257, 269, 280, 299
Han, 4, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 19, 22, 25, 28, 30, 44, 45, 47, 52, 61, 62, 70, 91, 121, 122, 125, 126, 127, 143, 144, 146, 148, 157, 161, 163, 190, 201, 209, 212, 213, 225, 227, 230, 269, 282, 299, 307, 312
Harb-i Umumî, 113
Harbiye Nezareti, 56, 118
Harizm, 26, 28
Harran, 30
Hasan Efendi, 173, 266, 312
Hasan Paşa Hanı, 47
Haseki Hürrem Sultan Hamamı, 280
Hasırcılar, 127, 301, 307
Hasırcılar Caddesi, 177, 178, 220, 291
Hasırcılar Çarşısı, 5, 177
Hassa Mimarı Cafer, 254
Hatip-Emin, 212
Hazar Denizi, 26
Hazır Elbiseciler, 202
Haznedar Şevkmihal Usta Çeşmesi, 169
Hazreti Peygamber (sav), 21, 33
Helvacılık, 227
Herat, 28
Hilalci Odaları, 12
Hindikuş Dağları, 26
Hoca Saâdeddin Efendi, 82
Horasan, 28
Hun Türkleri, 26
Hübannâme-i Nevedâ, 136
Hüdâverdi Hanı, 161, 163
Hürriyet Şenlikleri, 298
Hüsam Bey, 181
Hüseyin Kâzım Bey, 155
Hz Musa, 40
Hz.Adem, 40
Hz.İlyas, 40
Hz.İsa, 40
Hz. Ömer, 21, 38
Hz.Yûsuf, 40

I

Irak, 21, 25, 28
Islah-ı Sanayi Komisyonu, 42
Isparta, 15

İ

İbn Battuta, 37
İbn Cübeyr, 30
İbn Dokmak, 25
İbrahim Müteferrika, 266
İç Bedesten, 15, 45, 62, 64
İç Cebeci, 15
İdare-i Örfiye Nizamnâmesi, 56
İlhanlı, 30
İlya Gülerşen, 111
İmameli, 15, 62
İmameli Han, 47
İnciciler Kapısı, 195, 205
İngiliz, 35, 42, 92, 93, 197, 272
İpek Yolu, 26
İplikçiler, 209
İran, 4, 21, 22, 25, 26, 28, 30, 173, 262, 271, 272, 282
İsfahan, 28
İshak Çelebi, 294
İshak Paşa, 81, 82
İskenderiye, 25, 30
İslam, 9, 19, 21, 22, 25, 26, 28, 31, 33, 36, 38, 56, 70, 165, 201, 233, 261, 286, 288, 304
İslam Devleti, 19, 21
İslambol Caddesi, 235
İstanbul, 4, 7, 9, 12, 14, 15, 17, 18, 30, 38, 42, 45, 47, 49, 52, 53, 54, 56, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 92, 95, 97, 100, 103, 107, 109, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 125, 126, 129, 131, 133, 136, 137, 140, 141, 143, 144, 147, 148, 151, 153, 157, 159, 161, 163, 165, 166, 167, 171, 172, 173, 175, 177, 182, 183, 185, 187, 189, 191, 195, 196, 199, 201, 206, 207, 212, 215, 217, 219, 220, 223, 224, 229, 231, 233, 234, 239, 240, 241, 243, 248, 250, 253, 256, 258, 262, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 279, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 291, 293, 294, 297, 298, 299, 301, 307, 308, 309, 312, 313, 315, 317
İstanbul Çarşıları, 7, 9
İstanbul Üniversitesi, 118
İstanbul'un Güzeli, 62
İstanbul-Büyük Bedesten (İç Bedesten), 15
İstanbul-Yeni Bedesten (Sandal Bedesteni), 15
İstiklal Caddesi, 107, 231
İştib, 15
İzmit, 30
İznik, 30
İzzeddinKeykavus I, 34
İzzî, 262

J

Jan vakkas, 106
Jozef Miari, 105
Justinyan, 92

K

Kadı, 38, 116, 117, 299
Kadılar Kahvesi, 299
Kadınlar Pazarı, 5, 99, 181, 182, 183
Kadırga, 165, 166
Kadızadeliler, 288
Kahire, 25, 30, 31, 197
Kahramanmaraş, 15
Kahvehane, 52, 86, 91, 109, 126, 183, 209, 224, 239, 241, 266, 286, 287, 288, 289, 297, 299
Kalafat Caddesi, 317
Kalcılar Hanı, 47
Kalifidis Hanı, 163
Kalpakçılar, 209
Kalpakçılar Caddesi, 122, 192, 201, 202, 207
Kalyoncu Kulluğu, 5, 185, 187
Kamus-ı Osmâni, 285
Kandî, 293
Kantarcı Osman, 310
Kantarcılar, 224, 301, 307, 310, 312
Kanunî Sultan Süleyman, 139, 263
Kanza Hanı, 299
Kapalı Çarşı, 5, 9, 12, 14, 15, 17, 45, 52, 54, 56, 62, 64, 65, 70, 118, 121, 122, 123, 125, 143, 144, 159, 161, 166, 175, 177, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 201, 207, 209, 212, 213, 219, 223, 229, 250, 261, 262, 263, 265, 279, 281, 282, 291, 307, 310, 312
Kapan Hanları, 4, 44
Kara Beşlik, 113
Karadeniz, 28, 147, 159, 281
Karakol, 185, 209
Karaköy, 67, 133, 156, 231, 253, 258
Karaköy Caddesi, 156
Karaman, 100, 197, 234
Karamanlıoğlu, 209
Kasımpaşa, 140, 151
Kastamonu, 15, 30, 61, 118
Kaşgarlı Mahmud, 265
Kaşıkçı Hanı, 47
Kâtibzade, 100
Kavukçular, 202
Kayseri, 15, 29, 30, 34
Kazak, 92, 199
Kazazlar, 209
Kebapçı Hanı, 301
Kebeci, 15, 62, 212
Kemankeş Mustafa, 317
Kervansaray, 12, 22, 25, 28, 29, 30, 45, 61, 191, 229, 299
Keseciler, 209
Kethüdâ (kahya), 38
Kethüdalık, 37
Kılıç Arslan II, 30
Kılıççılar Sokağı, 140
Kır Bekçileri Teşkilatı, 53
Kırım, 30
Kırşehir, 29
Kızbaşı, 276
Kızıl Han, 47, 299
Kızılhan Sokağı, 291
Kızlar Ağası Hanı, 47
Kızlarağası, 15, 62
Kilis, 30
Kilitçiler, 209
Kingan Dağları, 26
Kirazlı Mescid, 304
Kişmir, 96, 197, 201
Kitapçılarbaşı, 310
Kolancılar, 202, 209
Koltukçu, 209
Koltukçular, 202
Konstantin Hisar, 105
Konstantinopolis, 118
Konya, 15, 29, 30, 88, 234
Koza Han, 70
Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, 47
Körfez, 25
Kösem Sultan, 47
Kritovulos, 190
Kuaför Karkonakis, 105
Kûfe, 21
Kumkapı, 118, 166
Kumrulu Han, 47
Kuran, 33, 173
Kurban Bayramı, 85
Kurşunlu Han, 47, 229
Kurukahveci Mehmed Efendi Mahdûmları, 178
Kurukahvecihanı, 299
Kuruyemişçiler, 87, 215, 217, 301, 312
Kuruyemişçiler Çarşısı, 5
Kutucular Caddesi, 177, 220
Kutucular Çarşısı, 5, 220
Kuyumcular, 22 107, 209
Küçük Aktar Hanı, 299
Küçük Çukur Han, 47
Küçük Pazar, 5, 19, 21, 197, 223, 224, 225
Küçük Yeni Han, 47
Kürekçiler Sokağı, 317

Kürkçü, 212, 317
Kürkçü Hanı, 47, 229
Kürkçüler, 202, 209

L

Laleli, 47, 70, 86, 266
Latîfî, 291, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 301
Latinler, 28
Leblebici Hanı, 47
Lehçe-i Osmanî, 155
Lehner, 106, 107
Livarevich, 107
Lokumculuk, 227
Lonca Çarşısı, 67
Lonca Mahallesi, 253
Louis XV, 273
Lüleburgaz, 17
Lütfi Târihi, 147
Lütfullah Efendi, 209

M

M.Bon, 106
M.Patrilakis, 106
Madras, 197
Mağrib, 22
Mahkeme Sokak, 177
Mahmud I, 201
Mahmud II, 147, 207, 281
Mahmud Çelebi, 172
Mahmudiye Hanı, 163
Mahmutpaşa, 65, 125, 191, 209, 229, 230, 231, 240, 241, 279, 282, 283, 310, 312
Mahmutpaşa Çarşısı, 5, 231
Makdisi, 25
Makrizi, 25, 31
Makşûd, 262
Malatya, 29, 30
Malazgirt Savaşı, 28
Malta Çarşısı, 5, 234, 237
Malta Çarşısı Sokağı, 235
Manisa, 15
Mansûr İbn-iKasım-ı Bağdadî, 40
Mardin, 15, 30
Mario Schipano, 262
Marko Perpignani, 105
Marmara, 45, 92, 282
Marpuççular, 240, 241, 286, 301
Marpuççular Çarşısı, 5, 240
Massali, 105
Mataracı Hanı, 299
Matbuât Müdürlüğü, 56
Maveraünnehir, 28
Mecelle-i Umûri Belediye, 116, 119
Meclis-i Vala, 217
Medine, 21, 135
Mehmed II, 233
Mehmet Akif, 237
Mekke, 19, 21
Melih Artel, 163
Melîhî, 293
Memlükler, 4, 30, 31
Menderes, 88
Meneteos, 107
Merâh, 262
Mercan, 12, 15, 62, 118, 119, 159, 161, 231, 279, 308, 310, 312
Mercan Ağa, 15, 62
Mercan Mahallesi, 291
Mercan Odaları, 12
Mercan Yokuşu, 231
Mercançıkmazı, 209
Merv, 28
Merzifon (Amasya), 15
Mesîhî, 293
Meşrutiyet Caddesi, 105
Metin And, 294
Mevsimlik Panayırlar, 19
Mıhçılar Caddesi, 99
Mısır, 22, 25 205, 243, 246, 281, 297, 301
Mısır Çarşısı, 5, 17, 68, 129, 177, 178, 191, 217, 243, 245, 248, 249, 250, 279, 280, 286 287, 288, 291, 299
Milas Hanı, 163
Mimar Atik Sinan, 47
Mimar Kemalettin, 165, 191
Mimar Sinan, 139, 280
Mirkat, 262
Mme. Rizzo, 105
Moğol, 29, 30, 34, 199
Moğollar, 28
Mozaik Müzesi, 68, 93, 94
Mösyö Galan, 201
Muhafazacılar, 209
Muhammed İbn-i Ebûbekir, 40
Muhsine Hatun, 165
Muhtesip, 38
Muhyiddin b. Arabi, 34
Murad III, 92, 100, 255, 270, 288
Murad IV, 135, 172, 239, 288
Muradyan Hanı, 126
Musâhipzâde Celal, 240
Museviler, 258
Mustafa Katipoğlu, 107

Mustafa Selaniki Efendi, 100
Mustafapaşa Hanı, 299
Musul, 30
Mutaflar, 99, 276
Müezzin Mehmed Çelebi, 172
Mühürdar Emin, 209
Mütevelli Ağahan, 202

N

N.Moraitis, 106
Naili Paşazade, 312
Nakip, 38
Nalbantdemir, 276
Nasır Hanı, 126
Nasır-ı Hüsrev, 25, 28
Nasuh-i Matraki, 62
Nasuhiye Hanı, 163
Nazım Hikmet, 227
Neşet Çağatay, 33
Neyzen Tevfik, 167, 237
Niğde, 82, 234
Nihanî, 293
Niko Dimatos, 107
Niko Yosumidis, 106
Nişabur, 28
Nişanca, 165
Nizamettin Aktuç, 265
Nureddin Rüşdü Büngül, 113, 117
Nuri Ebussuud, 234
Nuruosmaniye, 62, 144, 192, 201, 207, 209, 229
Nusaybin, 30

O

Odunkapısı, 310, 312
Odunkapısı Yangını, 310
Orhan Bey, 262
Orhan Veli, 62
Orta Han, 163
Ortaçağ, 31, 261, 275
Ortadoğu, 21, 26, 239
Ortakazazcılar, 209
Osmaniye Kapısı, 231
Osmanlı Arşivi, 49, 139, 282
Osmanlı Devleti, 37, 38, 56, 59, 159, 258, 264

Ö

Ömer Aksoy, 107
Ömer ibn-i Abdillah Es-Sebbah, 40
Örücüler, 209
Örücüler Kapısı, 161
Örücüler Hamamı, 209

P

P. Ğugios İnciciyan, 137, 264
Paçavracı, 15, 62, 122
Pamuk Hanı, 30, 44, 70
Panayırlar, 4, 19, 21, 30
Parçacılar, 209
Pastırmacı, 15, 62
Pazarlar, 4, 8, 9, 16, 19, 21, 22, 25, 30, 31, 44, 45, 49, 52, 54, 111, 133, 151, 191, 197, 217, 289
Perdahçı, 15, 62
Perdahçılar, 209
Perşembe Çarşısı, 5
Perşembe Pazarı, 45, 253, 255, 256, 258, 279
Prevuayans Hanı, 299
Prof. Dr. Selçuk Mülayim, 190
Püsküllü, 202

R

Rabia, 15, 62
Rafael Adman, 107
Rahdar, 29
Rahka, 30
Ramazan, 4, 59, 85, 153, 166, 167
Ramazan Bayramı, 21, 31, 85
Râtıb Efendi, 310
Reçelcilik, 227
Red Hause, 163
Reisoğlu, 209
Ressam, 209
Reşad Ekrem Koçu, 109, 143, 195
Rıza Çelebi, 172
Rızapaşa Hanı, 161
Rızapaşa Yokuşu, 231
Rifat Bey, 156
Rizeli Hasan Efendi, 173
Roma, 26, 33, 81
Roma İmparatorluğu, 38
Rum, 45, 100, 165, 168, 196, 197
Rum Mehmed Paşa, 82, 100
Rumlar, 223, 258
Rupen Hanberk Rupenyan, 107
Rüstem Paşa Camii, 291, 297, 299
Rüstem Paşa Hanı, 47, 67, 315
Rüsûmat Emânet-i Celîlesi, 49

S

Sabri Safa Hanı, 126
Sabûhî, 293, 294
Sabuncakis, 105
Sabuncu Hanı, 299,301
Sabuncu Hanı Sokağı, 159, 161
Sadrazam Derviş Paşa, 288
Sadrazam Nasuh Paşa, 262
Sahaf Kırımlı Hasan Efendi, 266
Sahaflar Çarşısı, 5, 171, 173, 175, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267
Sahne Sokağı, 105
Sakızlı Yani, 155
Saksı Han, 47
Salime Hanım, 56
Sâmiha Ayverdi, 140
Sandal, 9, 191, 209
Sandal Bedesteni (Yeni Bedesten), 15, 45, 62, 64, 65, 67, 190, 191, 209
Sandıkçılık, 227
Sani Medresesi, 139
Sanki Yedim Mescidi, 100
Saraçhane, 100, 181, 182, 269, 270, 271, 274, 275, 276, 277
Saraçhane Çarşısı, 5
Saraçhanebaşı Kapısı, 274
Saraçlar Çarşısı, 99, 234
Saraybosna, 15, 118
Sarıoğlu Hanı, 299
Sarnıçlı, 15, 62
Sarnıçlı Han, 122, 213
Sarraf, 22, 28, 212, 313
Sedefkar Mehmed Ağa, 91
Segahi, 312
Selanik, 15, 37
Selim III, 131, 136, 287, 288, 301, 312
Selimiye, 17
Selman-ı Farisî, 40
Selmân-ı Kûfî, 40
Semavi Eyice, 18, 253, 258
Semerkant, 26
Sepet Örmeciliği, 227
Sepetçi, 15, 22, 62
Sepetçihan, 209
Serez, 15
Serpuççular, 209
Serpuş Han, 47
Seyyar Topçu Alayı, 106
Seyyit İbrahim Oğlu Ömer Çeşmesi, 169
Sıbyan Mektebi, 91, 93, 139, 169, 243
Sıraodalar, 209
Sırımcılar, 276
Sibirya, 26
Siirt, 5, 183
Siirt Pazarı, 99
Siirtliler Pazarı, 183
Silahtar Hanı, 299
Sincar, 30
Sinop, 28, 29, 30
Sipahi, 34, 92, 95, 97, 209
Sipahi Çarşısı, 92
Sipahiler Çarşısı, 68
Sivas, 29, 30
Sofçu Hanı, 47
Softazade Hanı, 163
Sofya, 15
Sorbon Üniversitesi, 271
Sorguçlu, 15, 62
Su İskelesi Sokağı, 156
Su Terazisi, 175
Suğdak, 28
Sukuddecacin, 31
Sûkulcâmi, 29
Sultan Abdülmecid, 52, 148, 187, 281
Sultan Ahmed Arastası, 92, 95
Sultan Ahmed, 17, 47, 93
Sultan Ahmed Camii, 91, 95
Sultan Pazarı, 65, 234, 237
Sultan Selim Külliyesi, 12
Sultanhamam Çarşısı, 5
Sultanhamamı, 161, 282
Suriçi, 9, 187, 189, 191, 312
Suriye, 19, 22, 28, 30, 159, 217, 246, 281
Süleymaniye, 118, 140, 141, 189, 299
Süleymaniye Camii, 17, 139, 303, 304
Süleymaniye Hamamı, 139
Süleymaniye Hanı, 47
Sünbüllü Han, 126

Ş

Şah Davud Hanı, 299
Şahsuvar, 165
Şam, 15, 30
Şark Hanı, 163
Şatır Hasan Ağa, 312
Şehremaneti, 49, 54, 87, 100, 101, 234
Şehrengiz, 136, 141, 256
Şehzade Caddesi, 59
Şehzade Camii, 304
Şehzadebaşı Caddesi, 269
Şeker Han, 234, 235, 236, 237
Şekerci Hanı, 47
Şerbetçi Bekir, 294

Şeyh Abdurrahman, 88
Şeyh Ahmed, 286
Şeyh Nasıreddin el-Hoyi (Ahi Evran), 34
Şeyh Şazeli, 286
Şeyhülislam Bostanzade, 288
Şeyhülislam Ebussuud Efendi, 288
Şumnu, 15

T

Tacirler, 209
Tahmis Çarşısı, 5, 285, 286, 289
Tahmîs Sokağı, 245, 301
Tahtakale, 5, 9, 118, 220, 223, 231, 279, 286, 290, 291, 293, 294, 295, 297, 299, 301, 308, 310, 312
Tahtakale Caddesi, 301
Tahtakale Çarşısı, 5
Takkeciler, 209
Tamburacı Han, 299
Tamirât ve İnşaat-ı Umumiye Tertibi, 156
Tanzimat, 42, 101, 166, 275, 276
Tarakçılar, 15, 62, 310
Tarih-i İhrak-ı Kebir, 100
Tarlabaşı Bulvarı, 185
Taşçılar, 312
Tatlıcılık, 227
Tavukpazarı, 209, 270
Tebriz, 30
Tekirdağ, 15
Teknecileriçi, 312
Tenekecilik, 227
Terlikçiler, 16, 22, 209
Terzibaşı, 209
Terziler, 202, 209
Tetrilakis, 107
Tevârih-i Âl-i Osman, 82
Tezgahçılar Cami, 181
Tıp Medresesi, 139
Timurtaş Mescidi, 301
Tire, 15
Tiryaki Çarşısı, 139, 303, 304
Tiryakiler Çarşısı, 9, 304
Todori Karavias, 106, 107
Tokat, 15, 118
Tombro, 107
Tomrukçu, 301
Topkapı Sarayı, 118
Tosyalı Âşık Mustafa, 95
Trabzon, 15, 118, 191
Tuğcular, 209
Tuğrul Bey, 28
Tunus, 22
Turhan Sultan Türbesi, 129
Tursun Bey, 82, 190, 191
Tutgavul, 29
Tutkalcılık, 227
Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması (1838), 42
Türk İslam Mimarisi, 70
Türk Lügati, 155
Türkçe, 16, 19, 64, 118, 199
Türk-İslam, 9, 56, 70
Türkistan, 26, 28, 33
Türkiye, 22, 28, 29, 30, 34, 88, 111, 117, 140, 148, 189, 207, 231, 283, 295, 297
Türkler, 26, 28, 29, 33, 45, 111, 129, 223, 229, 239, 258, 271, 272, 275, 291, 317

U

Ukaz, 19, 21
Ulu Cami, 15, 21, 28, 45
Ulukışla, 30
Unkapanı, 12, 62, 118, 223, 225, 271, 281
Urfa, 15
Uygurlar, 26
Uzakdoğu, 9, 26
Uzun Çarşı, 5, 125, 159, 161, 177, 279, 297, 307, 308, 309, 310, 312, 313
Uzun Çarşı Destanı, 312
Uzunçarşıbaşı Sokağı, 118

Ü

Üsküdar, 9, 49, 131, 166, 167, 256
Üsküp (Skopje), 15
Üstad Cafer, 255
Üstat Mahmud, 172
Üstatlık, 37

V

Vâdid, 256
Vak'a-i Cedid, 136
Vakıf Hanı II, 299
Vakıflar İdaresi, 93, 280
Valide Çarşısı, 68, 243
Valide Hanı, 47, 126, 231, 272, 282
Van, 183
Varaka, 40
Varakçı, 212
Varakçıhan, 209

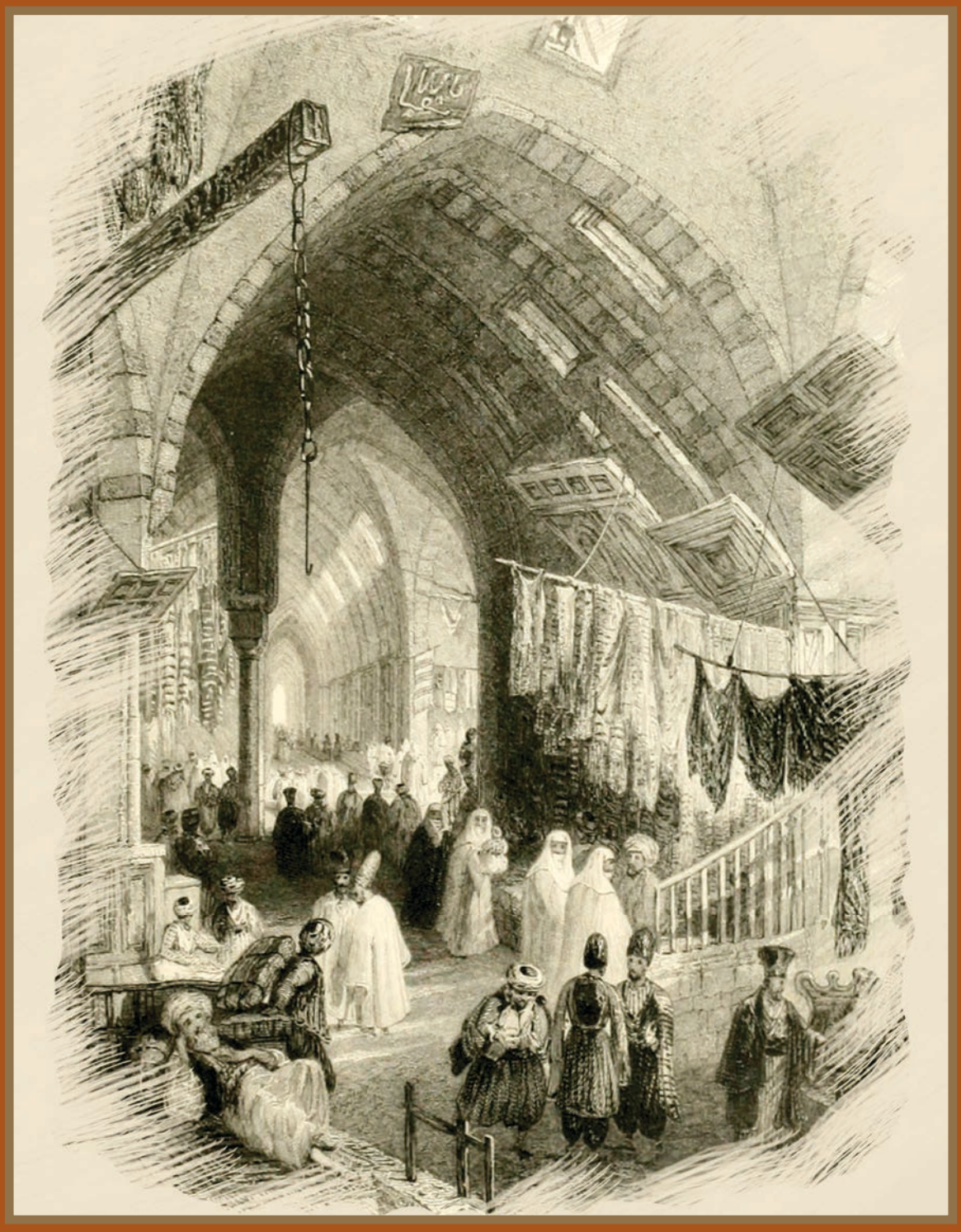
Vasıf Hiç, 125
Vâsıf Hoca, 256
Venedik, 159, 265, 281, 304
Venedikli Pietro della Valle, 262
Vezir Hanı, 47
Vezir Mahmud Paşa, 47
Vezirköprü, 15

Y

Yağcı, 15, 62
Yağlıkçılar, 209, 310
Yahudiler, 45
Yaldızlı Han, 47
Yanbolu, 15
Yani Siottos, 106
Yarım Taşhan Sokağı, 212
Yarımtaş, 212
Yarımtaşhan, 209
Yavaşça Şahin Külliyesi ve Camii, 301
Yaya Köprüsü Sokağı, 185
Yedikule, 118, 151
Yelkenciler Caddesi, 315, 317
Yelkenciler Çarşısı, 5, 315, 317
Yelkenciler Hanı, 47, 317
Yeni Cami, 17, 45, 47, 68, 129, 173, 243, 249, 250, 256, 280, 312
Yeni Çarşı, 29, 68, 243
Yeni Han, 47, 126, 213
Yeni Saraçhane, 270
Yeniköy, 56
Yenişehir (Larissa), 15
Yeşildirek, 202, 209, 229, 231
Yeşiltulumba Kahveleri, 88
Yıldız Çini Fabrikası, 240
Yiğitbaşı, 37, 38
Yolgeçen, 12, 15, 62, 212
Yolgeçen Odaları, 12
Yorgancı Esnafı Kethüdası, 125
Yorgancılar, 126, 209, 212
Yorgancılar Caddesi, 122
Yorgo Tiotis, 105
Yorgo Tsicopulos, 106
Yosumidis, 106, 107
Yunan, 26, 262
Yusufpaşa, 87
Yusufyan Hanı, 163
Yüncü, 209, 212
Yüncühasan, 209

Z

Zabtiye Nezareti, 56, 59
Zahire Pazarı, 279
Zâtî, 293
Zenneciler, 209
Zeyrek, 181, 182, 269
Zeytinyağcılar, 312
Zımbacılık, 227
Zile(Tokat), 15
Zincirli, 15, 62, 212, 255
Zografos, 105
Zon Tevfik, 88

TURİNG